

STUDIA SLAVICA

DIACHRONIA
PHILOLOGIA / SYNCHRONIA
COMPARATIVA

XXVII/2

OBSAH

LITERÁRNÍ VĚDA

- 3/ JAN VOREL
Alexandr Blok – umění a humanizmus
- 11/ MAGDALENA GARDIAS
Czy z obozu da się wyjść? KZ-syndrom, trauma oraz problem postpamięci na przykładzie powojennych relacji KL Auschwitz
- 33/ IZABELA ŁUC, MAŁGORZATA BORTLICZEK
Leksem piękno jako wartościujący składnik chrematomionów marketingowych
- 45/ ANNA RUDYK
Польские обращения-зоонимы и их русские эквиваленты (на материале художественной литературы)
- 61/ JANA RACLAVSKÁ
Zbiory archiwaliów w Bibliotece Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie jako źródło do badań polszczyzny cieszyńskiej

VĚDECKÉ ZAČÁTKY

- 71/ JAKUB SULIGA
Stereotyp w słusznej sprawie, czyli „brulionowa” podróż na południe
- 83/ DOMINIKA POROSZEWSKA
Specyfika gatunkowa internetowych relacji na żywo w wybranych serwisach sportowych

KRONIKA

- 101/ *Propagace polského jazyka a polské lidové kultury v České republice. Zpráva o projektu Jazyk v kultuře a kultura v jazyce – seminář a workshopy pro studenty polonistiky v Olomouci* — Aleksandra Starzyńska
- 105/ *Mezinárodní konference Tożsamość na styku kultur / Identity at the Crossroads of Cultures ve Vilniusu* — Jiří Muryc
- 107/ *100 let české univerzitní polonistiky a mezinárodní konference Polsko-české poznávání jako výměna hodnot / Polsko-czeskie poznanie jako wymiana wartości* — Jiří Muryc

RECENZE

- 111/ Kulak, I., 2022. *Ludowy obraz człowieka utrwalony w nazwach roślin. Na przykładzie górali rabczańskich*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022. — Vítězslav Vilímek

VĚDECKÁ REDAKCE

Jana Raclavská

REDAKTOŘI

Lukáš Maršík, Jiří Muryc

TECHNICKÁ ÚPRAVA A SAZBA

Helena Franz

REDAKČNÍ RADA

Kalina Bahneva (Sofie)
Irena Bogoczová (Ostrava)
Hanna Burkhard (Berlín)
Jasminka Delova-Siljanova (Skopje)
Marko Jesenšek (Maribor)

Elena Krejčová (Brno)
Irena Masoit (Kaunas)
Romuald Naruniec (Kaunas)
Maciej Rak (Kraków)
Nadezhda Stalyanova (Sofie)
Vice Šunjić (Zadar)
Emil Tokarz (Bielsko-Biała)
Adriana Uliu (Craiova)
Svatava Urbanová (Ostrava)
Jelena Semjonovna Uzeněva (Moskva)
Bogusław Wyderka (Opole)

RECENZENTI

Marián Andričik
Aleksandra Banot
Andrzej Charciarek

Bartosz Juszcak
Jan Malura
Jiří Muryc
Martin Pilař
Michał Przywara
Dariusz Tkaczewski
Vítězslav Vilímek
Jan Vorel
Justyna Wojciechowska

/ LITERÁRNÍ VĚDA
/ LITERARY SCIENCE

ALEXANDR BLOK – UMĚNÍ A HUMANIZMUS

JAN VOREL

ALEXANDER BLOK – ART AND HUMANISM

ABSTRACT *The aim of the study is to interpret the work of art and the essayistic work of the “younger generation symbolist” Alexander Blok. The attention is paid to Blok’s aesthetic-philosophical conception of art. In his works, the author also tries to identify the principles that formed human civilization and culture as the harmonic whole and the principles which can lead to a disruption of that unity.*

KEY WORDS *Russian literature, symbolism, A. Blok, aesthetic-philosophical conceptions of symbolism, the decline of humanism*

CONTACT *University of Ostrava, Ostrava; jan.vorel@osu.cz*

Ruský symbolistický básník, dramatik a esejista Alexandr Blok (1880–1921) je označován za jednoho z největších lyriků ruské literatury 20. století. Jeho raná básnická tvorba je úzce spjata s filozofickým systémem V. S. Solovjova. Jeho první básnická sbírka *Стихи о прекрасной даме* (1905) je proscena mystickým viděním skutečnosti, objevuje se zde zjevení „překrásné dámy“ chápané básníkem v duchu Solovjovova učení jako ztělesnění „Sofie“ („Věčného ženství“, „Světové duše“, „Světové Moudrosti“). Ta se pro básníka stává principem veškerého lidského poznání a všeobjímající lásky: „S počátku neměla Moudrost ani jména, ani epitheta, byla to docela krátce Ona. Byla to Blokova víra, jeho mládí, jeho umělecká citovost, láska, jež rozkvétá právě proto, že jsme citoví a mladí a plní víry. První Blokovy básně jsou také naplněny nejasným očekáváním, plným obdivu. Zdálo se, že píše v jakési ranní mlze, zakrývající okolní předměty. Nejisté obrysy; pošmourná krajina; ani jedné jasné linie. Ani jediné lidské postavy. Toť svět v předvečer Stvoření. Básník žije uprostřed okouzlení, pozorný k hlasu Tě, již slyší, nevidě jí posud, k onomu vzdálenému hlasu, jenž zpíval v srdci, ztišuje se, k tomu hlasu, úzkostně zaznívajícímu. To je okamžik, kdy Věčné ženství mění se v ženu, jedinečný okamžik svou čistotou, počátek náboženství, kde víra nahrazuje obřady, kde každá báseň je spontánní motlitbou, kde záznaky jsou ještě možné“ (Pozner 1932: 87).

V dalších Blokových básnických sbírkách *Нечаянная любовь* (1907) a *Снежная маска* (1907) se ovšem toto vidění skutečnosti zcela proměňuje a dochází k jeho posunu do temnější a tragičtější roviny. Básník prožívá hlubokou deziluzi, opouští své bývalé vize a představy, a tak se i jeho „překrásná dáma“ – duchovní žena postupně proměňuje v ženu světskou, která sestupuje z hvězdných sfér do hmotného světa a přichází o svoji aureolu věčné, nebeské lásky.

Následující Blokova básnická a dramatická tvorba je jen dalším potvrzením básnickovy prohlubující se vnitřní proměny vedoucí v konečném důsledku k odklonu od esteticko-filozofických koncepcí svých generačních soupeřů, mlad-symbolistů Vjač. Ivanova a A. Bělého, které byly vystavěny na solovjovovské představě teurgického umění. V groteskní klauniádě *Балаганчик* (1906) a lyrickém dramatu *Незнакомка* (1906) Blok ironizuje a karikuje vše, co ještě před nedávnem považoval za nedotknutelné a posvátné. Zde se jedna z dramatických postav – „Sofia“ – „Zářivá hvězda“, která ještě před nedávnem představovala pro básníka symbol vznešenosti a nedotknutelnosti, proměňuje v „loutku z kartónu“, ve „Smrt“ našející Pierota či v krásnou padlou dívku, která odmítá platonickou lásku zasněného hvězdáře, neboť touží po lásce tělesné.

Uvedená lyrická dramata, která už ani v nejmenším nejsou pouze „snovým dramatem lásky“, ale spíše snahou básníka prostřednictvím této „osobité sarkastické umělecké polemiky s prvky, které byly vlastní fázi zrodu symbolistického umění“, provést „revizi svého vztahu ke skutečnosti a k umělecké tvorbě“ (Mikulášek 1975: 38). Výstižně tuto Blokovu duchovní a básnickou proměnu vystihl rovněž ruský básník a esejista Vladimír Pozner: „Na tomto pozadí zjevuje se *Neznámá*, pozemský odlesk *Překrásné dámy*, tmavovlasá a velká žena, pronikavě neparfumovaná, oděná v šaty z černého hedvábí s dlouhou vlečkou, mající veliký klobouk se závojem a s vodopádem černých per, věrný obraz ženy z r. 1910, jež básníkovi poněkud připomíná zapomenutý obraz, jehož poslední zbytky utápí na dně své sklenice. Je všední, má *nevýrazné rysy* a hodí se jen pro tělesnou lásku. *To je tedy to, co jsme nazývali láskou*, volá Blok v básni, již vhodně nazývá *Ponížení*. Blok se nám přiznává, že Ta, kterou vzýval jako Tajuplnou Pannu, se ve skutečnosti jmenuje prodejnou ženou. Obraz prostitutky a veřejného domu nahrazuje

v druhém svazku obraz Přečrání Dámy a jejího chrámu. V divadelních hrách, jež píše Blok v této době, jeho úsměšky klesají do frašky. V *Jarmareční boudě* popisuje Blok směšného a smutného pierota, veselého a neméně směšného harlekýna, mystiky, hloupé panáky bez kloubů, kteří očekávají příchod Milenčin. A ona přichází: je to Smrt. Mění se v mladou dívku a harlekýn ji unáší, když v tom zpozoruje, že jeho družka není než lepenková loutka. Tak život je jen řada kouzel, postupně odhalovaných, ba dokonce i nebe, kam se harlekýn vrhá v nádherném vzma- chu, je toliko cár na modro nalíčeného papíru, jež šašek proráží hlavou... Přátelé Blokovi byli zděšeni, čtouce *Jarmareční boudu*. Domnívali se poznávat sebe v mystických panácích a poznali v papírovém nebi nebe svého mládí...“ (Pozner 1932: 89). To lze také potvrdit i bezprostřední reakcí Andreje Bělého na uvedení Blokova dramatu *Балаганчик*: „В Балаганчике нас удивляет совсем другое: заявление автора устами Пьерро о картонной невесте; эта невеста – символ Вечной Женственности. Поражает заявление певца вечно-женственного А. Блока о том, что это вечно-женственное начало – картонное; удивляет бумажный небосвод и вопль какого-то петрушки о том, что священная кровь трагической жертвы есть кровь клюквенная. Марионетный характер субстанции блоковского символизма в Балаганчике – вот что страшно: страшно нам за высокоодаренного поэта, непроизвольно допустившего в трагедии кощунство“ (Белый 1911: 311).

Blokův pesimismus a silně expresivní vidění světa dostupuje do svého vrcholu v cyklu básní *Страшный мир* (básně z let 1909–1916). Celkovému ladění Blokovy básnické tvorby odpovídají i krátké poznámky, které učinil např. v r. 1905 a 1907 v dopisech svému příteli Andreji Bělému: „Я больше не люблю города или деревни, а захлопнул заслонку своей души. Надеюсь, что она в закрытом наглухо помещении хорошо приготовится к будущему. Я и вообще совсем перестал читать на вечерах и почти не вижу людей. У меня очень одиноко на душе, много планов, много тоски, много надежды и много горького осадка от прошлого. По всему тому хочется быть одному, там, где холодно и высоко“ (Блок 1983: 136).

V r. 1904 píše opět Alexandr Blok Andreji Bělému o svém duševním stavu: „Иногда я боюсь за себя. Кое-какая *пронзительность* есть на моей душе. Странно, что я *почти* не встречал в жизни *этого* лицом к лицу. Предположить могу только одно из двух: или – окончательную бездарность в *переживаниях*, но это не так, потому что переживания *Прекрасной Дамы* были слишком несомненны; или – бессознательное уменье гонять чертей соответствующими средствами – их же оружием. Последнего-то я и боюсь иногда. Слишком мало пугаюсь. Но, может быть, ведь – я исчерпался. *Песне конец*. Впрочем, *странно веселые думы мои* – налицо. Если бы ты знал, как я всегда *НЕ ВЕРЮЮ!* Но *иногда*, как закинув руки в *голубое*, могу постоять я над бездной – и почти полет! До сих пор есть эта возможность“ (Блок 1983: 76). V další dopise z r. 1905 se Blok zcela odmítavě staví ke svému, jako by dávno zmizelému, prožívání světa, kriticky nazírá na svoji předchozí tvorbu a lze zde rovněž objevit první náznaky jeho stále více se prohlubující distance od esteticko-filozofických konceptů symbolizmu: „Я вообще никогда (заметь *никогда*, даже конца я писал *все* стихи о Прекрасной Даме) не умел выражать точно своих переживаний, да у меня никогда и не бывало переживаний, за этим словом для меня ничего не стоит. А просто беспутевую и прекрасную вел жизнь, которую теперь вести перестал (и не хочу, и не нужно вести совсем), а перестав, и понимать, многого не могу. Отчего Ты думаешь, что я мистик? Я не мистик, а всегда был хулиганом, я думаю. Для меня и место-то, может быть, совсем не

с Тобой, Провидцем и знающим пути, а с Максимкой Горьким, который ничего не знает, или с декадентами которые тоже ничего не знают“ (Блок 1983: 86).

Stejně jako Andrej Běljy v románu *Петербург* i Alexandr Blok vyslovil své niterné obavy, že současný stav lidské civilizace světa a probíhající historicko-společenské procesy mohou mít tragické důsledky pro její budoucí existenci. Tyto postoje vyjádřil i v symbolickém dramatu *Король на площади* (1907–1908). Stejně jako Bělého román je drama prostoupeno atmosférou strachu z blížícího se konce stávající kulturní epochy. V textu se objevují postavy symbolizující dobro a zlo, principy světového řádu a chaosu (postava ve zlatém a postava v černém), jež svádějí věčný boj o lidskou duši. V dramatu tak Blok profeticky odkrývá směřování dalšího světového dění beroucího na sebe „apokalyptický háv“ a zvrhávajícího se v bohapusté ničení všech existujících civilizačních hodnot. V dopise E. P. Ivanovovi z r. 1905 Blok tuto bolestnou předtuchu zcela zřetelně vyslovuje: „Я и написать не могу всего, но то, чего я не могу высказать ясно, вертится все близ одного: хочу действительности, чувствую, что близится опять огонь, что жизнь не ждет (она не успеет ждать – он сам прилетит), ... Близок огонь опять, – какой – не знаю...“ (Блок 1983: 82).

Za orpětovný projev Blokova, i když poněkud krátkého, tvůrčího a zároveň i životního vzma- chu lze považovat poémy *Двенадцать* (1918) a *Скифы* (1918). První z nich reflektuje v symbolické rovině bouřlivé události, které zasáhly ruskou společnost v r. 1917, druhá rozvíjí solovjovovskou vizi „panmongolizmu“. Jejím stěžejním tématem je vztah Východu a Západu a postavení současného Ruska na pomezí těchto dvou zcela odlišných kulturních entit.

Esteticko-filozofické postoje Alexandra Bloka jako symbolistického básníka se zpočátku ubíraly podobnou cestou jako u jeho generačních soupeřů. I když nevěnoval tolik úsilí tvorbě esteticko-filozofických prací obhajujících symbolizmus coby jedinečný a vrcholný umělecký směr jako A. Běljy a Vjač. Ivanov, lze jistě snahy v této oblasti nalézt v jeho esejích *О современном состоянии русского символизма* (1910), *Крушение гуманизма* (1919), *О назначении поэта* (1921). Poslední z nich je věnována obecným otázkám smyslu umění a zejména pak smyslu básnické tvorby. Zde Blok zastává názor, že básník je „synem harmonie“, „neměnnou veličinou“, která do této harmonie zpětně uvádí slova a zvuky. Harmonii přitom chápe jako soulad a řád sil, které utvářejí svět, jako kosmos, který v souladu se starověkou filozofií povstal z prvotního chaosu, tj. živlu, jenž v sobě tají zárodky kultury.

Básník je tedy podle Bloka tím, kdo, „vnořen do bezedných hlubin ducha objímajících vesmír“, uvádí řád a „kosmos“, jež je základním principem plného života, do světa „chaosu“ a přenáší tak duševní obsahy a významy ze světa vnitřního do světa vnějšího. Posláním básníka je prohlédnout vnější pokrývku světa, naučit se naslouchat kosmické harmonii a zvuky této harmonie učinit součástí své duše. V hlubinách ducha, které jsou nedostupné širším celkům vytvořeným civilizací, jako je např. společnost a stát, kde člověk přestává být člověkem, se básník ponoří do „zvukových vln“ objímajících a utvářejících vesmír. Následně musí umět najít pro tyto zvuky přiměřenou formu slova tak, aby zvuky a slova tvořily jedinou harmonii. Finálním úkolem básníka je přenést tuto harmonii do vnějšího světa, vyslovit ji a dát jí smysly pochopitelný výraz a tvar: „Таинственное дело совершилось: покров снят, глубина открыта, звук принят в душу. Второе требование Аполлона заключается в том, чтобы поднятый из глубины и чужеродный внешнему миру звук был заключен в прочную и осязательную форму слова; звуки и слова должны образовать единую гармонию“ (Блок 1962: 163). Bás-

nická tvorba, která je výrazem tvůrčí vůle, je ovšem naprosto neměřitelná s řádem profánního světa a podle Bloka přináší do tohoto prostoru něco, co tento řád překonává. Tajemství svobody a harmonie, kterým nakonec člověka obdaří, nedokáže totiž potřit ani ta nejtvrďší cenzura.

Blok je přesvědčen o věčném trvání umění, které má jednotnou podstatu a jehož konečné cíle nám nejsou doposud úplně známy. Své zamyšlení uzavírá v podobě následujících tezí: samy o sobě neexistují žádné specifické formy či druhy umění; skutečné umění je jen jedno, má syntetický charakter a pochází ze stejného duchovního centra. Proto ho není nutné nazývat jinými jmény; k tomu, aby mohl člověk vytvářet umělecká díla, je třeba být obdařen schopností sestupu do hlubin a vynášení skrytých pokladů na světlo tohoto světa. Tak se básník stává jakýmsi mediátorem, „mostem“, tím, kdo zprostředkuje vztah mezi dvěma světy, světem časovosti a světem věčnosti.

Blokova esej *Крушение гуманизма* z roku 1919 obsahuje významné zamyšlení nad osudem evropské kultury a umění a podle všeho velmi úzce souvisí s Blokovými tušeními rozpadu stávajících civilizačních hodnot, které koncentroval do svých básní a lyrických dramát. Pod pojmem humanizmus chápe tradičně Blok hnutí, které se zrodilo v Evropě na sklonku středověku a jehož hlavním krédem byl člověk jako svobodná tvořivá osobnost a individualizmus. Toto hnutí se podle Bloka mohlo rozvíjet a růst jen tehdy, pokud by byla lidská osobnost hlavní silou v evropském kulturním vývoji. Tato koncepce nicméně v průběhu historie začala prožívat vážnou krizi a na scéně se objevila nová hybná síla, a to masa, nevědomý a hrubý dav. Obdobím, kdy tato krize propukla naplno a „chrám vzdělané Evropy obklopila tma“, je podle Bloka počátek 19. století, které Blok označuje „stoletím vědy a disonance“. V době těsně po ústupu romantizmu, jenž ještě stále hlásal touhu po organické jednotě, se pomalu ale jistě rozpadá světová jednotta humanizmu a život lidské civilizace je stále více materializován a mechanizován. V tomto kulturním klimatu se rodí nové generace, které postrádají zájem o skutečné umění a které mu nemohou rozumět. Kulturu ovládnou masy, které podle Bloka nelze zcivilizovat, snad jen někdy v daleké budoucnosti zkulturnit a zde si básník klade otázku, kdo koho bude nakonec zkulturnovat, civilizovaní lidé barbary nebo naopak? Civilizovaní lidé jsou totiž vysíláni a nadobro „ztratili kulturní pevnost a jednotu“.

Jasnou příčinou této vážné krize je podle Bloka fakt, že v evropské kultuře zmizela rovnováha mezi člověkem a přírodou, mezi životem a uměním, mezi vědou a hudbou a mezi civilizací a kulturou: „Утратилось равновесие между человеком и природой, между жизнью и искусством, между наукой и музыкой, между цивилизацией и культурой – то равновесие, которым жило и дышало великое движение гуманизма. Гуманизм утратил свой стиль; стиль есть ритм; утративший ритм гуманизм утратил и цельность. Как будто мощный поток, встретившись на пути своем с другим потоком, разлетелся на тысячи мелких ручейков; в брызгах, взлетевших над разбившимся потоком, радугой заиграл отлетающий дух-музыки. Дружный шум потока превратился в нестройное журчанье отдельных ручейков, которые, разбегаясь и ветвясь все больше при встречах с новыми и новыми препятствиями, послужили силами для тех образований, которые мы привыкли, обобщая, называть образованиями европейской цивилизации. Старая *соль земли* утратила свою силу, и под знак культуры, ритмической цельности, музыки встало другое встречное движение, натиск лишь внешне христианизированных масс, которые до сих пор не были причастны европейской культуре“ (Blok 1962: 100).

Tak se dosavadní jednotná světová kultura rozpadla na množství malých hnutí, která začala určovat charakter evropské civilizace. Ta začala ztrácet rysy kultury a nabývala nesourodé povahy, v níž se nadobro vytratil „duch jednoty a hudební harmonie“: „Но нам необходимо равновесие для того, чтобы быть близкими к музыкальной сущности мира – к природе, к стихии; нам нужно для этого прежде всего устроенное тело и устроенный дух, так как мировую музыку можно только услышать всем телом и всем духом вместе. Утрата равновесия телесного и духовного неминуемо лишает нас музыкального слуха, лишает нас способности выходить из календарного времени, из ничего не говорящего о мире мелькания исторических дней и годов, – в то, другое, исчислимое время“ (Blok 1962: 102).

Typickým rysem celé současné evropské civilizace je podle Bloka její nejednotnost a rozdrobenost způsobená tím, že v jednom okamžiku se vzdělané evropské lidstvo vydalo mnoha cestami (politiky, práva, vědy, umění, filozofie, etiky...), až se tyto cesty, které spolu dříve sdílely stejné cíle, nadobro odcizily a znepřátelily. To například v oblasti vědy způsobilo, že existují „celé armády specialistů odloučených jeden od druhého“ a hlavně pak od samotné podstaty života. Vědečtí pracovníci se stali „stroji na výrobu pokusů a pozorování“ a uzavření za zdmi svých laboratoří se např. přírodovědci a filozofové znepřátelili na život a na smrt a ztratili cit pro organickou jednotu všech věcí a jevů. Příčinu těchto, jak je Blok nazývá, „občanských válek“ jako důsledku nekonečného tříštění je podle něho absence „ducha hudby“, který vládne silou „sjednocovat lidstvo a jeho tvorbu v jeden celek“.

Veškeré snahy o obrodu kultury zároveň podle Bloka přehlušuje fenomén popularizace, který ovládl v dosud největší míře lidské poznání a dosáhl nejširšího pole působnosti. V jejím křiku utichají hlasy umělců vzývajících touhu po obnově jednoty, jednotného vědění a ducha syntézy. Tomuto tichému volání ovšem prozatím nikdo nerozumí a jména takových umělců jsou vystavena neúprosným útokům ze strany kritiků-analytiků, kteří převyšují nepočtenou skupinku tvůrců usilujících o „syntetický světový názor“. Podobné tendence, které panují v oblasti vědeckého poznání lze podle Bloka spatřovat i v oblasti umělecké, neboť i zde jsou od sebe striktně odděleny všechny druhy a formy umění. Jak sám Blok výstižně tvrdí, dnes již není možný „společný tanec Múz“, protože si malíři, hudebníci, sochaři a spisovatelé již nemožnou vzájemně rozumět: „В искусстве – такое же дробление на направления и на школы, на направления в направлениях. Все искусства разлучаются между собой; хоровод муз становится немыслимым, ибо скульптор уже не понимает живописца, живописец – музыканта, и все трое – писателя, который трактуется как поставщик чего-то грузного, питательного, умственного и гуманного – в отличие от легкомысленных художников. Наконец, каждый отдельно и все вместе перестают понимать ремесленника, вследствие чего во всех отраслях искусства распространяется некое белоручничество, совершенно непонятное и недопустимое у подлинных гуманистов старого времени и знакомое разве только эпохе александризма“ (Blok 1962: 106–107).

V době, kdy tato krize kultury dosahuje kritického bodu, se podle Bloka ozývá volání Richarda Wagnera po syntéze, nicméně evropská civilizace si smysl jeho uměleckého poselství nedokáže úplně vysvětlit a zůstává jí nesrozumitelným. Současný vývoj civilizace, pro kterou je příznačné „množství cest, vzájemně se vylučujících metod“ a racionalistických generalizací, je Blokem přirovnán ke stavbě babylonské věže. Dnešní civilizace si za své tvůrčí krédo vzala úsilí obohatit svět, což mělo za následek jen jeho „přeplnění“, kdy je tvůrčí práce vystřídána „nera-

dostnou dřinou“, objevy jsou vystřídány vynálezy a kdy je všeho mnoho a nic není „sceleno“, a tak již nelze mluvit o organické kulturní epoše.

Jedinými „nositeli hudby“ podle Bloka zůstali evropští umělci, kteří byli za svou genialitu pronásledováni a obviňováni ze zrady na civilizaci a které nazývá „živými katakombami kultury“. Životy výjimečných tvůrčích génů tedy plynuly ve znamení utrácení tvůrčích sil a hledání protijedů proti této civilizaci: „Европейская цивилизация применяла тончайшие методы в борьбе с музыкой. Едва ли кто может отрицать, что европейское общественное мнение и европейская критика жестоко мстили своим художникам за измену началам гуманной цивилизации. Эту зловонную мстительность испытывал на себе Гейне в течение всей своей жизни. Вагнеру не могли простить его гениальных творений до тех пор, пока не нашли способа истолковать их по-своему. Стриндберг сам описывает гонения, которым он подвергался; его пытали утонченнейшей из пыток – преследованиями в оккультной форме. Жизнь всех без исключения великих художников века была невыносима, тяжела, потому что они или были беззащитны и тогда – гонимы, или должны были тратить творческие силы на развитие противоядий, на сопротивление окружающей их плотной среде цивилизации, которая имела своих агентов и шпионов, следивших за ними“ (Блок 1962: 108).

Z toho podle Bloka vyplývá, že v době krize celostného přístupu ke světu může zachránit civilizaci pouze umění jako jediná živelná síla. Ve všech dosud vytvořených uměleckých dílech vidí jen nedokonalé výtvary, které jsou jen úlomky mnohem vyšších záměrů skutečného „tvůrčího vědomí“, v nichž se uchoval zlomek obrovské tvůrčí energie jako náznak budoucí cesty k obrodě: „В Западной Европе, где хранилась память о культуре, о великом музыкальном прошлом гуманизма, конечно, чувствовалось все это. Поэтому цивилизация, воздвигая свои гоненья, все время силилась, однако, вступить во взаимодействия с новой силой, на стороне которой дышал дух музыки“ (Блок 1962: 109).

Poněkud jiná situace podle Bloka ovšem nastala v ruském kulturním prostředí, kde se „nezachovala jediná kulturní vzpomínka“, kde došlo k daleko hrubší a jednodušší, a tím vlastně i upřímnější diferenciaci kultury. Vznikly zde spory v Evropě již dávno zapomenuté, které by každou jinou civilizaci skutečně uvedly do rozpaků. Ty nastolily třeba otázku užitečnosti umění a ve své „naivnosti a jednoduchosti“ byly nakonec cele zaměřeny proti „duchu civilizace“: „Вообще у нас были темы, перед которыми растерялась бы всякая цивилизация, если бы не отвела им заранее русла, по которому они пока могли до времени течь без помехи (такие русла называются всего чаще *художественной литературой*)“ (Блок 1962: 110).

Kulturní historii 19. století chápe Blok jako „boj ducha lidské civilizace“ s „duchem hudby“, při němž by mělo z nesmírného dědictví být odděleno a přehodnoceno jen to, co se vztahuje ke kultuře, a nikoliv k civilizaci. Duchovní dědictví již nesmí lidstvo ukrývat, naopak je musí vynést na světlo a nechat pod ochranou samotného života, který jinak zničí vše, co není „sceleno, ozářeno duchem skutečné kultury“. Každé kulturní hnutí se podle Bloka rodí z ducha hudby a je jím cele proniknuto. Působením času ovšem degeneruje, ztrácí „hudební svěžest“ a spěje ke svému zániku, jehož symptomem je jeho proměna z kultury v civilizaci. V tomto úpadkovém období jsou jedinými strážci ducha hudby barbarské masy, neboť „bezkrídla civilizace“ se stává nepřitelem kultury, i když má k dispozici pro svůj rozvoj celou škálu jí vypracovaných vědních systémů. To je okamžik, kdy se rodí hnutí nové, které vyrůstá z hudebního živlu a má parametry

„kultury budoucnosti“, která se projevuje syntetickými snahami. Jí jsou vlastní „pružné rytmy“, „hudební melodie“, „energické útoky“, „přilivy a odlivy“, jejichž nejsilnějším vyjádřením jsou podle Bloka právě umělecké snahy R. Wagnera. Veškeré duchovní, politické a sociální proměny světa mají svoji přímou analogii ve vesmíru a v této zlomové epoše vidí Blok zrod „nového člověka“; „člověk jako lidský, společenský, mravní živočich“ se přetváří (i podle slov R. Wagnera) v *umělce a tvůrce*. A tak nastává doba, kdy je umělce možné spojovat a hodnotit podle „věrnosti duchu hudby“, tj. podle příznaku citlivosti a uměleckosti, podle toho, „jak se život světa odrážel v jejich tvůrčích rytmech“. Ostatní znaky, jako např. příslušnost k národu, se stávají podružnými nebo úplně bezvýznamnými. Cílem nového kulturního směru tedy už není etický, politický či humánní člověk, ale „člověk jako tvůrčí umělec“.

ALEXANDER BLOK – ART AND HUMANISM

SUMMARY The study aims at the interpretation of the aesthetic-philosophical concepts of “young generation symbolist” Alexander Blok. His work of art is based on the conviction that art was made to understand the “secret spiritual value” of the phenomenal world and understand the immediate anchoring of a human in the Absolute, which is the source of spiritual energy. In this case, Blok sees principals that formed civilization in a humanistic harmonic complex. We can speak about a new reconciliation of intuition of spiritual cosmos, deep understanding for illusive essence of things with a clear and powerful activity, reconciliation of science and religion, freedom and law, sacredness and beauty, which is the only aim of all arts and sciences. In his essayistic works, Blok also identifies the principles that are able to subvert the basic principles of humanism.

LITERATURA

- / Pozner V., 1932, *Moderní ruská literatura 1885–1932*, Praha.
- / Mikulášek M., 1975, *Победный смех (опыт жанрово-сравнительного анализа драматургии В. В. Маяковского)*, Brno.
- / Белый А., 1911, *Символический театр. Арабески*, Москва.
- / Блок А., 1983, *Собрание сочинений в шести томах, Т. 6, Письма*, Ленинград.
- / Блок А., 1962, *О назначении поэта. Собрание сочинений, Т. 6, Проза 1918–1921*, Москва.
- / Блок А., 1962, *Крушение гуманизма. Собрание сочинений, Т. 6, Проза 1918–1921*, Москва.

CZY Z OBOZU DA SIĘ WYJŚĆ? KZ-SYNDROM, TRAUMA ORAZ PROBLEM POSTPAMIĘCI NA PRZYKŁADZIE POWOJENNYCH RELACJI KL AUSCHWITZ¹

MAGDALENA GARDIAS

IS IT POSSIBLE TO LEAVE THE CONCENTRATION CAMP? KZ-SYNDROM, TRAUMA AND THE PROBLEM OF POSTMEMORY ON THE EXAMPLE OF POST-WAR TEXTS OF KL AUSCHWITZ

ABSTRACT *The article focuses on the problem of KZ-syndrome and the way it was formulated in the post-war texts of former prisoners of concentration camp Auschwitz, which were published or still not, from archives located, among others in Oświęcim, Terezin, Prague or Lublin. The article was concern only on Czech and Polish texts, which I currently deal with. The side aspect of the work is the problem of trauma and of post-memory, difficult past inherited from former prisoners of the KL Auschwitz by the second and next generations. This article is a review, and main purpose is to discover the value of these texts still enclosed in the archival space and also see for special status of authors of these texts.*

KEY WORDS *KZ-syndrome, trauma, post-memory, KL Auschwitz, post-camp reports, camp texts*

ABSTRAKT *Artykuł skupia się głównie na pojęciu KZ-syndromu oraz sposobie jego ujęcia w powojennych relacjach byłych więźniów KL Auschwitz, ze zbiorów wydanych oraz przechowywanych w różnych archiwach, znajdujących się m.in. w Oświęcimiu, Terezynie,*

1 Przygotowanie i wydanie publikacji było możliwe dzięki specjalnemu wsparciu na konkretne badania uniwersyteckie udzielone przez Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportu Republiki Czeskiej Uniwersytetowi Palackiego w Olomuńcu (IGA_FF_2023_018).

Pradze czy Lublinie. Materiał użyty w tym artykule dotyczy wyłącznie tekstów pisanych oryginalnie w języku czeskim lub polskim, którymi zajmuję się naukowo. Poboczny aspekt pracy stanowi problem traumy pojawiającej się w tekstach obozowych (byłych więźniów i ich rodzin) oraz postpamięci, dziedziczonej po byłych więźniach obozu KL Auschwitz przez drugie i kolejne pokolenia. Artykuł ten ma charakter przeglądowy, a jego głównym celem jest odkrywanie wartości tekstów wciąż zamkniętych w archiwalnej przestrzeni.

SŁOWA KLUCZOWE KZ-syndrom, trauma, postpamięć, KL Auschwitz, poobozowe relacje, teksty obozowe

CONTACT Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc; gardiasmagdalena@gmail.com

Zajmując się przekazami byłych więźniów obozów koncentracyjnych nie sposób pominąć pojęcia traumy – tematu, który łączy ze sobą nierozzerwalnie kilka pokoleń, określa powojenne życie byłych więźniów oraz ich rodziny, przejawia się w relacjach pośrednich i bezpośrednich dotyczących II wojny światowej. Niniejszy artykuł skupia się głównie na dwóch polach badawczych – KZ-syndromie i postpamięci.

Pomimo tego, że pojęcie traumy jest kojarzone głównie z dziedziną psychoterapii, rozpowszechniło się obecnie w wielu dyscyplinach naukowych, co zauważa m.in. Tomasz Łysak (Łysak 2015: 5). W literaturze jej motyw pojawia się w wielu relacjach obozowych, a także w tekstach przedstawicieli następných pokoleń, związanych z tematem postpamięci.

Celem tego artykułu jest zwrócenie uwagi badaczy na teksty dotyczące doświadczeń obozowych z różnej perspektywy naukowej. Współcześnie zapomina się o niezmiernie skomplikowanych zmaganiach, z jakimi po wojnie byli więźniowie obozów musieli się zmierzyć, jakie drogi pokonywali, by odnaleźć się w nowej rzeczywistości i dlaczego pisanie lub opowiadanie o swoich przeżyciach stało się dla nich takie ważne. Często sami byli zmuszeni radzić sobie z własnymi traumami oraz licznymi chorobami wyniesionymi z obozów, nierozumiani przez otoczenie, naznaczeni piętnem KL Auschwitz i innych obozów koncentracyjnych – KZ-syndromem. Badaniom nad tym zagadnieniem poświęcił się m.in. Antoni Kępiński, Stanisław Kłodziński czy Zdzisław Ryn.

W tekstach byłych więźniów uwidaczniają się przebłyski traumatycznych wydarzeń, w rozmowach z nimi dostrzegamy ich ślady. Często czytelnik nie zdaje sobie sprawy z faktu, ile pracy i wysiłku kosztowało byłego więźnia, aby zmierzył się z demonami swojej przeszłości i stał się autorem, przekazującym swoją część wiedzy o obozie, ile razy się poddawał, bał się zamknąć oczy, by znowu nie znaleźć się w KL Auschwitz. Starał się przekazać wycinek rzeczywistości, której był naocznym świadkiem, przedstawić własną wersję wydarzeń przed światem, jednocześnie próbując walczyć ze swoimi lękami czy nieadekwatnymi do sytuacji reakcjami. Na nowo kształtował język, aby móc porozumieć się z obcymi oraz z własną rodziną, wytłumaczyć im, że przez obóz stał się innym człowiekiem, jakiego znali. Zagadnieniem traumy zajmowali m.in. Cathy Caruth czy Tomasz Łysak.

W tym artykule pojawia się także problem postpamięci, rozumianej jako swoiste przekazywanie traumatycznych cierpień psychicznych byłego więźnia, które naznacza również jego potomstwo (Szwajca 2012: 250). To pokolenia, które niejednokrotnie zostają autorami, zmagającymi się z przekazem rodzinnym i doświadczeniami wojennymi, sięgającymi po różne sposoby przedstawień, stwarzając ogromną różnorodność gatunkową, jaka nigdy wcześniej nie dotyczyła obozów koncentracyjnych (m.in. komiksy, dramaty, formy hybrydowe); kontynuując rolę „świadka historii” (Chorażyczewski 2014: 8). W ich pracach ukazują się różne symptomy własnych przepracowanych (bądź nie) traum, skomplikowane relacje rodzinne z osobą cierpiącą na KZ-syndrom. Dzieci i wnuki byłych więźniów KL Auschwitz i innych miejsc uwięzienia badacze określają drugim i trzecim pokoleniem (Mach 2016: 52). Pojęciem postpamięci zajmowali się m.in. Marianne Hirsch oraz Anna Mach.

Te trzy niezwykle ważne pola badawcze – trauma, KZ-syndrom oraz postpamięć – przeżywają się w wielu pracach naukowych. W tym artykule stanowią oś, dzięki której łatwiej prześledzić ślady traum pierwszego i kolejnych pokoleń, ich korelację, fenomen oraz próbę zrozumienia tego zjawiska na dwóch płaszczyznach – bezpośredniej (byłych więźniów) i pośredniej

(ich potomków), co pozwala tym samym na lepsze zrozumienie tekstów zamkniętych w archiwach i innych instytucjach oraz tych, które pojawiają się na rynku wydawniczym. Przy analizie podobnych dokumentów (dowodów zbrodni, jakim niewątpliwie pozostają te zbiory) nie wolno pominąć indywidualnej historii byłego więźnia, jaką sobą przedstawiają – archiwa składają się właśnie z takich jednostkowych doświadczeń.

1 / KZ-SYNDROM

Mimo że II wojna światowa zakończyła się prawie 80 lat temu, dla byłych więźniów (i ich rodzin) piekło obozów koncentracyjnych nie minęło, pozostawiło w nich ślad. Z tego powodu ocaleni poza trudnymi wspomnieniami obarczeni są schorzeniami ciała, głównie psychofizycznymi urazami chorobowymi (Jagoda, Kłodziński, Masłowski 1984: 180), a lekarze dopatrywali się nawet organicznych uszkodzeń ośrodku układu nerwowego (Jakubik 1988: 21). Okazało się, że wyzwolenie KL Auschwitz, które dokonano się w 1945 roku nie uwolniło ich uczestników od piętna obozu.

Zmiany chorobowe występujące u byłych więźniów obozowych były spowodowane pobytem w podobnym miejscu i były zależne od predyspozycji danej osoby. Pojawiały się w różnym czasie, nawet lata po zakończeniu wojny, pozornie niejednorodne i wymykające się dookreśleniu. Tę właśnie przypadłość określano początkowo mianem KZ-syndromu („KZ” jako skrót od niemieckiego określenia obozów koncentracyjnych *Konzentrationslager*), często nazywanego również „zespołem obozu koncentracyjnego”, „astenią postępującą” lub „poobozową” czy „syndromem poobozowym” (Leszczyński 1996: 297). Te wielorakie nazewnictwo dotyczyło odrębnej jednostki diagnostycznej o określonej etiologii i charakterystycznym, choć różnorodnym obrazie chorobotwórczym oraz o swoistym postępowaniu leczniczym (Kępiński 2005: 105). Co ciekawe, to Krakowska Klinika Psychiatrii jako jeden z pierwszych ośrodków po wojnie zajęli się osobami, które przeszły przez obóz koncentracyjny i na ich podstawie określili wytyczne rozpoznania oraz pierwsze metody leczenia tej przypadłości. To dzięki tej placówce oraz nieodzownej pracy znanego i cenionego lekarza, Antoniego Kępińskiego, którego wyniki badań będą się w tym artykule przewijać, KZ-syndrom został uznany w świecie naukowym i włączony do międzynarodowej klasyfikacji (po 1980 roku część opisu objawów weszła do klasyfikacji psychiatrycznych jako PTSD) (Szwajca 2012: 251).

Warto przytoczyć słowa wspomnianego Kępińskiego, który na podstawie własnych badań tak określał objawy tej choroby:

[...] charakterystycznym następstwem pobytu w obozie jest zespół poobozowy [...] charakteryzują go lęki, drażliwość, niepokój, objawy [lękowe], paniczne reakcje na zwykłe bodźce, jak dzwonek telefonu lub pukanie do drzwi; objawy lękowe nasilają się w nocy; towarzyszą im zwykle zmyry nocne i bezsenność; natarczywe zmyry i myśli są powtórzeniem przeżyć obozowych. Choroby i dolegliwości psychosomatyczne obejmują prawie wszystkie narządy ciała. Najczęstszymi objawami fizycznymi są zmęczenie, osłabienie, zaburzenia przewodzenia pokarmowego. Bardzo charakterystycznym objawem są natrętne rozważania na temat przeżyć obozowych i wyidealizowanego życia przed obozem. [...] wrażenie, że ich życie zatrzymało się w obozie. [...] Depresja wywołana czasem poczuciem winy, że się przeżyło (Kępiński 2005: 146).

Należy uzmysłwić sobie, że KL Auschwitz oznaczało kres i upadek wszelkiej postaci etyki czy moralności (Agamben 2008: 69). Pobyt w takim miejscu oznaczał utratę podstawowych praw ludzkich, zerwanie z podstawowymi normami – tylko w taki sposób dana osoba miała szansę przeżyć, ale było to druzgocące dla jego psychiki. Traumatyczne przeżycia utrudniały normalne funkcjonowanie we wszystkich sferach powojennego życia. Zarówno rodzina, jak i powracający z miejsc uwięzienia byli więźniowie odczuwali obcość w momencie, gdy doszło do długo oczekiwanego spotkania (Żejmo 2018: 50) – nie odnajdywali z bliskimi wspólnego języka, lepiej czuli się wśród obozowych kolegów. Czasami naturalną reakcją organizmu na traumę stawało się wykluczenie jej ze świadomości, mimo że takiego okrucieństwa nie dało się wymazać lub o nim zapomnieć (Radny 2011: 113–114). Żaden z ocalałych nie uważał, że życie zawdzięcza sobie, a raczej ślepemu trafowi (Levi 2007: 56), co pogłębiało poczucie winy oraz wrażenie niesprawiedliwości, przeżycia nijako wbrew naturze – że „lepszy” zginął zamiast mnie.

Okolo 44–56 % byłych więźniów wykazywało różnego stopnia zaburzenia psychiczne, które uaktywniały się w różnym czasie po wojnie, nawet kilka lat po niej, głównie były to: depresje, psychozy, nerwice, alkoholizm (Leszczyński 1996: 297), w skrajnych przypadkach dochodziło do samobójstw (nader licznych po wyzwoleniu (Levi 2007: 89), m.in. Jean Améry, Tadeusz Borowski). Dopiero z czasem okazało się, że potrzebne było wypracowanie skutecznych form leczenia oraz udzieleniu pomocy w przystosowaniu byłego więźnia do życia poobozowego (Wesołowska 1996: 19), szczególnie że trudności readaptacyjne stawały się przyczyną dalszych cierpień, m.in. w życiu codziennym, na tle urzędniczym, pojawiały się różne choroby, koszmary senne (Jagoda, Kłodziński, Masłowski 1984: 177). Byli więźniowie nie potrafili się odnaleźć w nowej powojennej perspektywie, wielu z nich często podkreślało fakt, że wyzwolenie z obozu nie było radosnym wydarzeniem (Levi 2007: 82), ponieważ wiązało się ze zmianą dotychczasowego życia, przywyknięciem do nowych warunków w otoczeniu, które nie potrafiło ich zrozumieć.

Należy zaznaczyć, że dla człowieka obóz koncentracyjny stanowił wstrząs wykraczający poza skalę zwykłych ludzkich doświadczeń, prawdziwe piekło. Więzień musiał stosunkowo szybko przystosować się do warunków panujących w obozie, znieczulić się na to, co działo się wokół niego, nie przechodząc jednak w stan tzw. „muzułmaństwa”, czyli całkowitego zubożenia na bodźce, które mogłyby doprowadzić do choroby głodowej i wyczerpania fizycznego. Czynności dawno zautomatyzowane z powrotem stawały się polem do nauki – każdy krok, gest, postawa ciała czy ruch ręki stawały się ważne, niejednokrotnie decydowały o przeżyciu, następowała regresja do pierwszych lat życia (Kępiński 2005: 110). To dlatego podstawowe czynności, takie jak jedzenie czy załatwianie potrzeb fizjologicznych zajmowały główną pozycję w świadomości więźnia. Wspomniane już „muzułmaństwo” było typowym przykładem rezygnacji z tej walki.

W spisanych relacjach lub wspomnieniach byłych więźniów często pojawia się obraz wręcz idyllicznego życia sprzed wojny (zachowany jest wyraźny kontrast między tym rajem a brutalną rzeczywistością obozową, niebem a piekłem), własnego domu i rodziny, który niejednokrotnie stanowił nadzieję w oczach więźnia, powód, aby przetrwać. Po wojnie często okazywało się, że jego dawny dom już nie istnieje, rodzina nie żyje, a nowa władza negowała prawdziwość jego przeżyć. Oczekiwania snute podczas wojny zderzały się z kolejnym brutalizmem. To dlatego według uwag Stanisława Buryły, Tadeusza Różewicza oraz Tadeusza Borowskiego widzieli doświadczenia II wojny światowej raczej jako powtarzającą się prawidłowość w dziejach niż aberrację

(Buryła 2015: 118) – nie wierzyli, by świat wyniósł z tego okresu lekcję, czując, że historia powtórzy się w przyszłości.

Wciąż bardzo niewiele powstało literatury dotyczącej powojennego życia byłych więźniów. Jedną z nowszych stanowi reportaż *Dobranoc Auschwitz*,² zwracający szczególną uwagę właśnie na poobozowe aspekty życia byłych więźniów obozowych. To ciekawa pozycja o tyle, że większość dotychczasowych prac stawia nacisk na obozowe doświadczenia, milcząc o poobozowych. O problematyce traumatycznych doświadczeń zderzonych z życiem powojennym pisali również sami byli więźniowie, m.in. Stanisław Grzesiuk, Halina Birenbaum,³ choć są to pozycje nieliczne. Niektóre wzmiankowo zahaczają o ten okres, np. August Kowalczyk *Refren kolczastego drutu*.⁴

Byli więźniowie próbowali poradzić sobie z własnymi przeżyciami w różnoraki sposób, często sami, bez odpowiedniego wsparcia – mówili o swoich wspomnieniach, pisali lub milczeli. Dopiero po latach pojawiły się pytania: jak zrozumieć tych, którzy przeszli przez to piekło? Czy wydobywanie z nich przeżyć obozowych nie stanowi pewnej formy okrucieństwa? Ponadto bogactwo i różnorodność nagromadzonych wspomnień obozowych sprawia, że były więźniowie musi wybierać szczegóły, które chce lub jest w stanie przekazać, często pomijając te drażliwie, dotyczące m.in. seksualności w obozie.⁵ Nie ulega wątpliwości, że autorzy relacji ciągle walczą z formą – jak przedstawić wydarzenia, aby opowieść była komunikatywna, zrozumiała i wiarygodna, wahają się przy wyborze środków stylistycznych czy sposobie ujęcia tematu.

Po wyzwoleniu z obozu koncentracyjnego byli więźniowie zderzali się z opiniami społeczeństwa, ludzi, którzy nie potrafili wyobrazić sobie rzeczywistości obozowej, jeśli w ogóle wierzono w jej istnienie (tym samym negując prawdę). To powodowało pogłębianie się negatywnych emocji u relacjonującego, czasem izolację oraz przeświadczenie, że pomimo wysiłków i tak nikt go nie zrozumie, więc lepiej milczeć, tym samym porzucając kolejne próby przekładu. Niezrozumienie ze strony społeczeństwa pogłębiało ich wyobcowanie.

Adolf Gawalewicz w swoich wydanych wspomnieniach zauważa:

Gudrun: Jak było w obozie z czytaniem książek i czasopism?

Ja: Nie było ani książek, ani gazet, ani czasu i sił na to.

Gudrun: Ja nie wyobrażam sobie, jak kulturalny człowiek może usnąć nie przeczytawszy przedtem czegoś. Czy mieliście przy łózkach nocne lampki?

Tymi lampkami mnie dobiła.

Ale Gudrun nie była zła. Zły, niewiarygodnie zły był tylko świat, o którym jej opowiadaliśmy (Gawalewicz 1986: 68).

Rzeczywistość obozowa i ta pozaobozowa ulega zderzeniu – Gudrun, która zajmowała się byłymi więźniami, miała styczność z wieloma indywidualnymi historiami, nigdy jednak nie

2 A. Wójcik, M. Zdziarski, 2016, *Dobranoc Auschwitz*, Kraków.

3 W m.in. H. Birenbaum, M. Tutak-Goll, 2019, *To nie deszcz, to ludzie*, Warszawa.

4 A. Kowalczyk, 2001, *Refren kolczastego drutu: trylogia prawdziwa*, Cieszyn.

5 Na ten brak zwracał uwagę m.in. Zenon Jagoda. W tej chwili tym obszarem zajmuje się m.in. dr Joanna Ostrowska w takich pracach, jak: *Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej* (2018), *«Mój Führerze!» Ofiary przymusowej sterylizacji na Dolnym Śląsku w latach 1934–44* (2019) lub *Oni. Homo-seksualiści w czasie II wojny światowej* (2021).

znalazła się w obozie i trudno jej było wyobrazić sobie brutalny świat, w którym człowiekowi odmawia się podstawowych praw. Autor stara się znaleźć kod, dzięki któremu obie strony będą mogły się porozumieć, jednak ponosi klęskę. Przepaść, która ich oddziela, jest nie do przebycia (Kępiński 2005: 106). Pytanie o lampki przy więźniarskich łóżkach jest pytaniem naiwnym, w tym fragmencie wypadające wprost absurdalnie, a jednak stanowi całkowicie zrozumiałe zjawisko z punktu widzenia człowieka wierzącego w moralny niezachwiany świat, którego człowieczeństwo nie zostało złamane. Tym samym wywołuje bezsilność u byłego więźnia, a także złość, nieskierowaną jednak do tych, którym stara się przełożyć swoje wspomnienia. Gudrun mimo wszystko stara się zrozumieć, podejmuje się tej próby poprzez zadawanie pytań.

Była więźniarka Halina Birenbaum w wywiadzie z Moniką Tutak-Goll wspomina pierwsze obozowe opowieści, kierowane do brata, który przeżył wojnę w zupełnie inny niż ona (i reszta rodziny) sposób:

Opowiadałam Markowi [...] co przeżyłam. Siadałam na łóżku i mówiłam nieraz przez pół nocy.

Marek nie mógł uwierzyć. „Kłamiesz, to nie może być prawda!”, krzyczał. Bał się tego, co przeszłam, co widziałam. Nie mógł sobie z tym poradzić. [...] A może naprawdę uważał, że zmyślałam? Nie wiem.

Uwierzył, kiedy odnalazła się siostra inżyniera Strójwąsa. Też była w Auschwitz, po powstaniu warszawskim. Opowiadała to samo, co ja. Przeprosił (Birenbaum, Tutak-Goll 2019: 198).

Birenbaum straciła w obozie pozostałych członków rodziny, m.in. matkę, brata oraz bratową. Nocne historie przekazywane Markowi są dla nich czymś więcej – to świadectwa, jak zginęli ich bliscy. Jej brat jednak nie słyszał wcześniej o podobnych miejscach, nic więc dziwnego, że nie chce w nie uwierzyć – nie może sobie wyobrazić, że w obozach można było w tak bestialski sposób zamordować człowieka, że jego rodzina zginęła tak brutalnie. Birenbaum odnajduje potwierdzenie (dla Marka tak potrzebne) dopiero w postaci drugiej byłej więźniarki.

Rozmowa z byłym więźniem jest dość specyficzna. Najczęściej relacjonują żywo i chętnie, szczerze i otwarcie, niemal ciesząc się, że są w stanie opowiedzieć komuś swoją historię (Kępiński 2005: 101). Ale nie wszystkie wywiady wyglądają podobnie, szczególnie gdy rozmówca nakieruje temat na rejon, do których respondent nie chce wchodzić. Dla byłego więźnia wspomnienia dotyczące dawnych traumatycznych przeżyć wciąż są niezwykle trudnym doświadczeniem, nawet po wielu latach po wyzwoleniu obozu:

Kiedy oddzielono dzieci, które miały pójść do gazu, pozostałe dzieci domagały się, że pójdą z nimi. WIEDZIAŁY, o co chodzi. A chciały z bratem albo kolegą... A oni je odganiaли kolbami. Brutalnie... O tym tak trudno mówić... To było straszne, najgorsze, co przeżyłem. Gorsze niż to, kiedy mnie samego wymłócili kijami. Teraz proszę to na chwilę wyłączyć... (APMA-B Fischer: 85).⁶

6 Oryginał: „Když oddělili děti, které měly jít do plynu, jiné děti se domáhaly, že půjdou s nimi. VĚDĚLY, o co jde. A chtěly s bráchou nebo s kamarádem... A oni je odháněli pařbama. Surově... O tom se tak špatně mluví... To bylo hrozný, nejhorší, co jsem zažil. Horší, než když mě samotnýho zmlátili holema. Teď to na chvíli vypněte...”.

Jan Fischer jest zmuszony przerwać swoją relację z powodu wciąż żywych emocji, jakie wywołuje w nim to wydarzenie. Pomimo upływu tylu lat, te obrazy są dla niego bardzo świeże, ciągle wywołują ból. Wspomnienie jest tym bardziej traumatyczne, że dotyczy dzieci, niewinnych ofiar wojny, które ponadto zachowują się bardzo bohatersko – pomimo wiedzy o tym, że ich rówieśnicy są skazani na śmierć, chciały im towarzyszyć do końca. Były więzień reaguje emocjonalnie na to wspomnienie – łamie mu się głos, nie jest w stanie mówić dalej.

Podobne cierpienia są widoczne w innych relacjach:

Dodałabym jeszcze, że mój brat Max – był trzy lata ode mnie młodszy – zginął tragicznie w dni majowe i to podczas marszu śmierci – jak się później dowiedziałam. Wciąż na niego czekałam i miałam nadzieję na jego powrót, ale daremnie. [...] została we mnie rana, która nigdy się nie zagoi (APMA-B Mazalová: 106).

Alice Mazalová straciła podczas wojny młodszego brata, który prawie przeżył wojnę – przetrwał pobyt w KL Auschwitz, ale zginął podczas Marszu Śmierci. Do wolności brakowało mu tak niewiele, do tego powód jego śmierci był niezwykle błahy – złe obuwie, które spowodowało obdarcie stopy aż do krwi. Jego straty była więźniarka nigdy nie potrafiła sobie wybaczyć, ani zrozumieć, mimo że sama była w obozie, wiedziała, że tam śmierć pojawia się w najmniej oczekiwanych momentach. W relacji Mazalovej pojawia się również figura otwartej rany, poprzez którą niejednokrotnie badacze odwoływali się do traumy (*wound culture*) (Seltzer 2015: 313–358).

Powojenny powrót do domu łączył się z wielką radością lub żalobą. Bywało, że z licznej rodziny przeżywała jedna osoba, oczekująca powrotu swoich bliskich przez wiele lat. Byli więźniowie z trudnością przyzwyczajali się do powojennego życia, we wspomnieniach wciąż jeszcze będąc w obozie, a w snach ciągle widząc koszmarnie sceny piekła obozowego, przepojone lękiem, uczuciem bezsilności, makabrą i obrzydliwością (Kępiński 2005: 149). Jan Fiš wspomina: „Po powrocie załamałem się nerwowo i leczyłem się przez cały rok” (APMA-B Fiš: 150). O tym, co dzieje się potem z byłymi więźniami obozów koncentracyjnych po wojnie rzadko się mówi.

Jak wspomniano wyżej, w większości relacji byłych więźniów przekazywane są wybrane wspomnienia, a te, które uważa się np. za temat tabu lub z jakiegoś powodu za mniej ważne lub wstydlive, w ogóle nie są poruszane. W wymienionym wcześniej reportażu *Dobranoc, Auschwitz*, przytacza się słowa Marcelego (Marka) Godlewskiego:

W 1980 roku podyktuje relację na potrzeby muzeum w Oświęcimiu. Przekaze tylko najważniejsze fakty, jakby nic innego nie było warte zapamiętania (Wójcik, Zdziarski 2016: 73).

W zbiorach archiwum muzeum w Oświęcimiu przechowywana jest jego relacja. Zawiera zwięzłą dawkę wspomnień, suche fakty, które wzbogacają historyczną wiedzę o KL Auschwitz. Czym jest reszta jego wspomnień, która nie była godna uwagi? Jakie fakty należy przekazać kolejnemu pokoleniu, a które skazać na zapomnienie? Tego możemy się jedynie domyślać.

W Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau po wojnie (lata 60.) przeprowadzano konkursy na wspomnienia obozowe, aby wzbogacić kolekcję archiwalną o nowe materiały. Prace, które brały w nich udział, w założeniu miały charakteryzować się oryginalnością przekazu, wysokim estetyzmem, ale pierwszym punktem oceny była ich strona merytoryczna, czyli jaką wiedzę wnosił dany tekst do historii KL Auschwitz. Godlewskiemu chodzi o emocjonalną stro-

nę jego wspomnień, które zwykle nie były atrakcyjne dla podobnych instytucji. Tak jak zauważała to Marianne Hirsch, metodologie używane w archiwach nie obejmują ani oddziaływania traumy i jej wpływu na psychikę i emocje, ani procesu jej przywoływania (Hirsch 2011: 28). Stanowią martwą przechowalnię różnych świadectw historii, której głównymi celami są „posiadanie” oraz „udostępnianie”, stąd tak ważną rolę stanowią badacze oraz świadkowie tamtych wydarzeń, żywe nośniki historii.

Co ciekawe, bywają fragmenty opisów zapisanych z tak niesamowitą wręcz dbałością o szczegóły, jakby obraz został zapisany na siatkówce oka autora, a on w każdej chwili mógł do niego wrócić:

Dziś jeszcze zdołam wymienić większość mieszkańców tej izby: [...]. Do końca potrafię je sobie przypomnieć. Tylko niektóre zapomniałem (APMA-B Kubík: 161).

Miroslav Kubík jest w stanie po latach odtworzyć listę nazwisk swoich obozowych współlokatorów, długiej na pół strony, co zostało wycięte przeze mnie w miejscu nawiasu [...]. Jedne detale są zapamiętywane przez więźniów bardzo pieczołowicie, szczególnie jeśli przedstawiają sobą ogromną wartość emocjonalną lub są spowodowane prawdziwym wstrząsem (np. skazanie na egzekucję), inne jednak ulegają zapomnieniu. Niestety, wraz z latami wiele przeżyć zaciera się w pamięci byłych więźniów, a część z nich ulega różnym zafałszowaniom (szczególnie daty) (Kępiński 2005: 103). Już w 2000 roku Raul Hilberg podważał wiarygodność historii oralnej oraz świadectw ustnych, stwierdzając, że często zaprzeczają faktom (Hirsch 2011: 28). Błędy te nie są jednak współcześnie uważane za poważne, jeśli autor nie próbuje świadomie zmieniać pewnych okoliczności (np. bywały przypadki przypisywania sobie udziału w niektórych wydarzeniach).

Ludovit Feld, jak reszta więźniów KL Auschwitz był poddawany długotrwałemu napięciu psychicznemu (Kępiński 2005: 111), polegającym na utrzymywaniu ciągłej uwagi na otoczeniu, wychwytywaniu zmian, mogących doprowadzić do ewentualnego niebezpieczeństwa, a w konsekwencji – do śmierci:

Jednak nawet jeśli nasze warunki bytowe w obozie istotnie były lepsze, to i tak przeżywalibyśmy ogromne katusze psychiczne, ponieważ wiedzieliśmy o tym, że prędzej czy później zostaniemy zabici, a nasze szkielety zostaną wystawione w jakimś muzeum biologii (APMA-B Feld: 82).

Przypadek Felda jest dość niezwykły. Uczestniczył w doświadczeniach doktora Mengele i z tego powodu jego strach był ściśle związany ze świadomością, że po jego śmierci ciało stanie się obiektem muzealnym – ulegnie uprzedmiotowieniu i weźmie udział w pseudoeksperymentach. Nie wiadomo jednak, jak radził sobie z tym doświadczeniem po wojnie, relacja o tym milczy. Choć współcześnie trudno sobie to wyobrazić, Feld zwraca szczególną uwagę na warunki bytowe, które w obozie miały być lepsze niż u reszty więźniów – dawały szansę na przetrwanie kolejnego dnia.

Określone aspekty danej sytuacji lub związane z nią przeżycia powracają albo w formie natrętnych myśli, emocji lub wspomnień, albo w czasie dnia jako reakcja na bodźce skojarzone z urazem, albo w nocy (Pietkiewicz 2018: 262). Senne koszmary dotyczą każdego byłego więźnia, bardzo często pojawiają się podobne wzmianki w ich wspomnieniach. Są tak ważne

i nierozzerwalnie związane z życiem byłego więźnia, że m.in. August Kowalczyk poświęca im trzecią część swojego *Refrenu kolczastego drutu*. Sam wyjaśnia, z czego składa się ten fragment:

Co znaczy „16 powrotów”? Dokąd?

Do KL Auschwitz...

We śnie – powroty wariantowe: nie poznają mnie, poznają, ale uciekam, poznają i idę do gazu, a raz prosto do pieca... Powroty, w których „tamto”, przemieszane, zgodnie z „sennym działaniem” i rzeczywistością lat późniejszych, tworzy autonomiczną rzeczywistość „zamkniętych oczu”...! Rzeczywistość powtarzających się rekwizytów, krajobrazów, budowli, ludzi. [...] przy nasileniu niebezpieczeństwa czuвам, wiem już, że to sen i kiedy przyjdzie najgorsze, obudzę się. Więc kontynuuję, aż do krzyku...! Są też powroty na jawie (Kowalczyk, 2001: 226–227).

W ostatniej części znajduje się szesnaście snów, w których autor wraca do KL Auschwitz. W nich autor ma świadomość, że wojna się już skończyła, jednak senne wydarzenia wciąż mają nad nim potężną moc, choć w swojej formie bywają niezwykle abstrakcyjne, dalej przerażają i nie dają zapomnieć o traumatycznych przeżyciach. Dręczą byłego więźnia również na jawie, atakują bez ostrzeżenia. Są tak specyficznym tematem, że Zenon Jagoda, Stanisław Kłodziński i Jan Masłowski poświęcili w swojej książce część zagadnień na temat KL Auschwitz właśnie snom obozowym (Jagoda, Kłodziński, Masłowski 1981: 209–281), dzieląc je m.in. na motywy.

Autorzy poszukują różnych dróg w wyrażaniu swoich przeżyć. Jan Dubieniecki sięgnął po nitypowy – całą jego relacja pisana jest wierszem.

W Oświęcimiu byłem
Przeszło dwa miesiące
Widziałem jak ginie
Ludności tysiące
Codziennie ludzi
Na śmierć prowadzono
Tylko skóra kości
Tak ich wychudzono [...]

Jak my wytrzymali
Sami się dziwili
Z głodu nie pomarli
Bo czem nas żywili (APMM Dubieniecki: 9).

Dubieniecki stara się opisywać swoje przeżycia bardzo obiektywnie. Swoją pracę wysłał na jeden z konkursów na wspomnienia obozowe, jednak praca została odrzucona z powodu zbyt artystycznej formy. Nie wiadomo, co działo się z tym autorem po wojnie, jego przeżycia są bardzo traumatyczne (m.in. zmuszanie do zakopywania zwłok mieszkańców wsi). Nie brał więc udziału w podobnym konkursie.

Należy zaznaczyć, że relacja wierszowana stanowi bardzo rzadkie zjawisko wśród relacji byłych więźniów obozowych, mimo że fragmenty poezji, piosenek, kabaretów i innych form literackich, układanych w trakcie lub po wojnie, często są włączane do jej toku, stając się komentarzem do określonych wydarzeń (np. u Aleksandra Widery, Marii Gleń-Macy).

Badając pojęcie pamięci w różnych kontekstach dwaj literaturoznawcy, Jan Kurek oraz Krzysztof Maliszewski zauważyli, że występuje:

[...] z jednej strony [...] skoncentrowanie uwagi tylko na części tego wszystkiego, co się wydarzyło oraz dokonywanie zmian w naszych samorozpoznaniach, wszelako z drugiej strony – naraża nasze jestestwo i życie publiczne na nieustanną inwazję widmowości. Pamięć jako powrót do tego, co przeminęło, zgasło, przestało istnieć nieuchronnie ociera się o granicę rzeczywistości [...] (Kurek, Maliszewski 2010: 9).

Doświadczenia obozowe stały się głównym układem odniesienia w powojennym życiu byłego więźnia. Zmieniły jego stosunek do życia, ludzi, skalę wartości, zaczęły wpływać na cele życiowe, wspomnienia powracały nawet we snach (Kępiński 2005: 115). Nie jest to zabieg świadomy. Były więzień zdaje sobie sprawę z faktu, że traumatyczne przeżycia należą już do przeszłości, a on może przywoływać poszczególne wspomnienia, także te szczęśliwe, które w obozie również się zdarzały, jednak pamięć bywa przekleństwem – bezwiednie przypominając o traumatycznych wydarzeniach, o wszystkim, o czym ocalony pragnie zapomnieć, niejako „wyrzucić z pamięci”. Ta funkcja pamięci jest duchem, widmem, które nawiedza byłego więźnia na skutek m.in. pewnych bodźców, pojawia się również w snach, gdy umysł bezwiednie wraca do natarczywych wspomnień.

2 / TRAUMA

Pierwotne pojęcie „traumy” odnosiło się do tzw. rany, do skutku przykrego doświadczenia dla konkretnej jednostki (określane subiektywnie), współcześnie to sformułowanie częścię dotyczy samego zdarzenia, które uznaje się jako obiektywnie traumatyzujące (Pietkiewicz 2018: 261). Zdarzenie jest potencjalnie traumatyczne, jeśli zostaje postrzegane, świadomie lub nie, jako zagrażające życiu (Radny 2011: 106–107). Takie wydarzenie jakim niewątpliwie był pobyt w obozie koncentracyjnym wykracza poza nasze zdolności przystosowawcze. Do najważniejszych następstw traumy można zaliczyć m.in. deregulację emocji – są intensywne, kojarzą się z urazem i pojawiają się w nieoczekiwanych momentach (Szwajca 2012: 253). Zwykle, błahe wydarzenia mogą spowodować aktywację symptomów traumatycznych (Łysak 2015: 5), automatycznego przywołania epizodów z przeszłości. Bodźce zmysłowe (wzrokowe, słuchowe, smakowe, ciepłe, itd.) mogą wywołać u byłych więźniów nieadekwatne reakcje emocjonalne, przywołania nagłego krótkotrwałego nawrotu traumatycznych wspomnień (tzw. *flashblacks*) (Radny 2011: 109). W ich wyniku pojawiają się różne zaburzenia na tle nerwicowym, także zaburzenia w świadomości czy w samokontroli zachowań. Zespół podobnych objawów często pojawia się na skutek widoku pasiaków, tak charakterystycznych dla obozowego życia, ale poniżające ubranie więźniów nie było jedynym wizualnym bodźcem zdolnym wywołać reakcję traumatyczną:

Krematoria wyrzucały ciemny, potwornie cuchnący, gęsty dym. Ten smród z pospiesznie spalanych ciał możemy porównać do tego, kiedy kapnie nam na rozżarzoną płytę kuchenną biało z jajka. Od tego czasu niechętnie oglądam wielkie, czworokątne kominy (ÚV SPB Borský: 71).⁷

7 Oryginał: „Krematoria chrlila tmavý, přišerně páchnoucí hustý dým. Tento puch z narychlo spálených těl můžeme napodobit, ukápneme-li na žhavou plotnu vaječnou bílkovinu. Od té doby nerad vidím velké čtyřhranné kominy.”

Wiele lat po wojnie Jiří Borský czuje niepokój na widok kominów, ponieważ te przypominają mu krematoria – nieodłączny symbol Auschwitz II (Birkenau). Sam dym reprezentował sobą ofiary, ponieważ wydobywał się w wyniku palonych masowo zwłok i rozprzestrzeniał się według świadków po całym Oświęcimiu. Więzień, aby przetrwać, musiał zaadaptować się do życia obozowego m.in. przyzwyczaić się do ohydny śmierci w każdej postaci, zerwać z kultem zmarłych (Kępiński 2005: 122), być obojętnym na m.in. piętrzące się po obozie zwłoki. Również z tego powodu powrót do rzeczywistości powojennej był taki trudny – były więzień zaczął inaczej postrzegać śmierć, dlatego trudno mu było wrócić w dawne ramy kulturowe (np. pogrzeby, zwykle relacje międzyludzkie).

Monotonne jedzenie, szczególnie brukiew również wywołuje skojarzenie z życiem w KL Auschwitz, gdzie pożywienie było trudne do zdobycia, a zbyt małe porcje wydawane przez obozową kuchnię były monotonne i posiadały specyficzny mdły posmak. Z kolei Maria Gleń-Maca zapamiętała smak danego warzywa z powodu konkretnego traumatycznego wydarzenia:

Kilka z nas uciekło, a kilka złapali. To już nie byli Niemcy tylko właśnie Węgrzy, bo jak zaczęli do nas mówić, to nic nie rozumialiśmy. Kazali nam, a raczej pokazali, klęczeć i jeść to co ukradliśmy. Ja miałam dwa buraki czerwone i do dzisiaj czuję ich gorycz w ustach (APMA-B, Gleń-Maca: 48–49).

Została tutaj wspomniana sytuacja, gdzie po kradzieży buraków Gleń-Maca była zmuszona zjeść je na surowo. Sytuacja opisana w ten sposób nie wydaje się niczym strasznym, jednak świadomość więźniarki, że prawdopodobnie zaraz zginie (za kradzież w obozie groziła śmierć), szczególnie że nie mogła się w żaden sposób bronić czy tłumaczyć, ponieważ złapali ją żołnierze mówiący po węgiersku, czyli w języku, którego w ogóle nie знаła. To wszystko sprawiło, że była więźniarka pamięta o tym smaku do czasów powojennych, wciąż potrafi go przywołać.

Bodźce słuchowe również mogą zostać skojarzone ze wspomnieniami obozowymi u byłego więźnia. Bardzo często pojawiają się lęki oraz wzmożony niepokój po usłyszeniu zwrotów w języku niemieckim, który stanowił oficjalną formę kontaktu w KL Auschwitz oraz innych obozach koncentracyjnych. Słusznie zauważa Władysław Kuraszkiewicz, iż właśnie z tego względu język niemiecki stał się przedmiotem nienawiści (Kuraszkiewicz 1947: 7) tak silnej, że odczuwanej także wiele lat po zakończeniu wojny.

U Haliny Birenbaum pojawia się lęk (a także pewne zaburzenie przestrzenne), gdy słyszy odgłos samolotu:

Ja nie mogłam być jak inne matki, pochylać się i beztrasko śpiewać nad wózek, bo jak samolot przeleciał niżej w Ramat Ganie, gdzie mieszkaliśmy, to mi się zdawało, że bomba zaraz zleci na mnie i na ten wózek. [...] prowadziłam dziecko i w głowie miałam jedno: żeby nic tu się nie zaczęło palić, żeby nikt nie zrzucił bomby, bo w wyobraźni widziałam te oszołomione tłumy, pędzące w panice, szukające ratunku [...]. Mój spacer z wózkiem kończył się tak, że szybkim krokiem wracałam do domu, żeby już się gdzieś skryć, żeby zamknąć za sobą drzwi (Birenbaum, Tutak-Goll 2019: 11–12).

Birenbaum po usłyszeniu tego specyficznego dźwięku cofa się we wspomnieniach do getta, mimo że podczas tego epizodu znajdowała się nie w Warszawie, tylko w Izraelu. W getcie żyła

w ciągłym napięciu, musiała się wiecznie ukrywać, czujnie wypatrywać niebezpieczeństw, a na odgłos nadlatującego samolotu chować się przed możliwym nalotem. Ciągły niepokój pozostał nawet po latach od zakończenia wojny, tym jednak większy, że opiekowała się synami, o których bezpieczeństwo panicznie się bała.

Warto przytoczyć słowa Zofii Wareluk, która urodziła się jeszcze w KL Auschwitz, w 1945 roku, tuż przed wyzwoleniem obozu:

Może trudno uwierzyć, ale gdy przelatuje gdzieś samolot, to kurczę się w sobie, wzdrygam i ogarnia mnie poczucie wielkiego lęku, jakbym miała w sobie tamten niepokój, chociaż przecież nie mam żadnych wspomnień z wojny.⁸

Zofia Wareluk podobnie jak wspomniana wyżej Birenbaum czuje lęk na dźwięk przelatującego samolotu, ale jej odczuć nie można tłumaczyć przeżyciami w getcie czy obozie, bowiem Wareluk urodziła się dopiero w 1945 roku. W żaden sposób nie mogła pamiętać obozowej rzeczywistości, ale w jakimś stopniu jest pewna, że niepokój na widok samolotów, tak podobny do odczuć Birenbaum, jest spowodowany namiastką pamięci wyniesionej z KL Auschwitz, mimo że to niemożliwe, aby pamiętała tamte czasy. Skąd więc to przekonanie?

3 / POSTPAMIĘĆ

Postpamięć jest pojęciem wprowadzonym przez Marianne Hirsch i stanowi ciekawe zagadnienie, które w tym artykule zostanie jedynie zarysowane, ale uważam, że ten problem powinien się tu pojawić. Według wspomnianej badaczki, to struktura transferu traumatycznej wiedzy i doświadczenia między pokoleniami lub ponad nimi, pewna konsekwencja powrotu traumy (nie związana jednak z zespołem stresu pourazowego) w skali całego pokolenia (Hirsch 2011: 29). Teoria ta zakłada, że traumatyczne cierpienie psychiczne może naznaczyć nie tylko życie byłego więźnia, ale także jego potomstwo (Szwajca 2012: 250), które czując się na tyle mocno związane ze wspomnieniami poprzedniego pokolenia, iż uznaje się to za „pamięć”, pomimo ewidentnych różnic od wspomnień świadków czy uczestników tamtych wydarzeń (Hirsch 2011: 28–29). Nie jest to temat łatwy, a pełen kontrowersji, co potwierdza m.in. przypadek wspomnianej powyżej Zofii Wareluk.

W literaturze możemy spotkać się z określeniami typu: „pokolenie jeden”, „dwa”, „trzy”, a nawet „cztery” czy „jeden i pół” (Mach 2016: 52). Pokoleniem jeden nazywa się byłych więźniów, jeden i pół – dzieci urodzone w obozie lub które trafiły tam jako dzieci, dwa – dzieci byłych więźniów, trzy – wnuki oraz cztery – prawnuki. Każda grupa boryka się z problemami odziedziczonymi po swoich przodkach, z widmem pamięci członka rodziny, który przeżył obóz koncentracyjny i tym samym naznacza również ich życie, czasami całkowicie je determinując, mimo że nie doświadczyli ich bezpośrednio, choć badacze wciąż zastanawiają się, czy w niektórych ekstremalnych okolicznościach, jakim niewątpliwie były doświadczenia II wojny światowej, pamięć można przekazać tym, którzy tego nie przeżyli (Hirsch 2011: 28–29). O pokoleniu jeden i pół mówi się od niedawna. Nie posiadają tak licznych wspomnień jak pozostali ocaleni, a jednak nie wolno im odmawiać statusu byłego więźnia ani bagatelizować ich historii.

8 P. Szewczyk: *Urodziłam się w Auschwitz*, dostęp: <https://www.newsweek.pl/wiedza/historia/zofia-wareluk-polka-urodzona-w-auschwitz-wyzwolenie-obozu/wlt50z5> [cyt. 2022-06-23].

Współcześnie dochodzi do sytuacji, w której potomkowie byłych więźniów przepracowują traumę rodziców, odziedziczoną po nich, choć proces jego przekazu wciąż nie jest jasny. Zakłada się transpozycję obozowych obrazów u następnego pokolenia lub „kompleks drugiego pokolenia” (Halasz 2004: 44), ponieważ zamiast patrzeć w przyszłość, próbują zdefiniować własną pamięć w stosunku do problematycznej przeszłości, nie zaś ustanawiać nowe paradygmaty (Hirsch 2011: 29). Ciężar tej przeszłości często jest uciążliwy, odbiera podmiotowość (Chutnik 2015: 202). To pokolenie musi walczyć z opinią, że nigdy nie doświadczy nic tak traumatycznego jak KL Auschwitz, jakiegokolwiek problemy doświadcza, nie mogą się równać z obozem. Warto dodać, że to drugie pokolenie jako pierwsze starało się zrozumieć pozornie nielogiczne zachowania rodziców (m.in. przejawy KZ-syndromu), zanim stał się rozpoznawalny w świecie medycyny.

Urszula Paczyńska, córka byłego więźnia, Józefa, pojawia się we wspomnianym reportażu *Dobranoc, Auschwitz*. Poniżej przywołuję jej wypowiedź, nakreśloną przez Wójcika i Zdziarskiego, ponieważ dobitnie wskazuje o problemach, z którymi styka się drugie pokolenie:

Weekendy w Auschwitz. To były nasze wycieczki, tato. Cały czas opowiadałeś o obozie. Lubiłeś mówić, a myśmy słuchali – czy nam się to podobało, czy nie. [...]

Całe szczęście, że była mama. Twoja psychoterapeutka. „Musicie zrozumieć, musicie zaakceptować” – powtarzała nam, kiedy wpadałeś w nerwy. [...]

Byłeś kochanym dyktatorem, tato. Ciągnęło mnie do domu, przyjeżdżałam kilka razy w roku – chyba tylko po to, by się z tobą pokłócić (Wójcik, Zdziarski 2016: 42–45).

Nie jest to idylliczna opowieść ojca ulokowanego przed kominkiem w salonie, stanowiącego ważny nośnik podniosłych historii rodzinnych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Są to raczej opowieści natrętne, niedające się wypłenić, powracające w najmniej oczekiwanym momencie. Z tego krótkiego fragmentu można wyczytać m.in. napady agresji, złość, zaburzenia w zachowaniu, o których była mowa już na początku artykułu, a także usilne dawanie świadectwa przez ocalałego, który przestał milczeć o swoich przeżyciach, a zaczął mówić, w pewien sposób nadrabiając stracony czas. Osoby te często uważają, że kolejne pokolenia nie mają prawa do posiadania negatywnych przeżyć, ponieważ nie doświadczyli czegoś tak bezwzględnie jak obóz, ponadto wypominają im ten brak. Stąd można tłumaczyć zachowanie matki Urszuli, córki byłego więźnia, opisane w powyższym fragmencie.

Zakończenie wojny nie przyniosło oczekiwanych skutków, szczególnie zważywszy na fakt, że Polska znalazła się pod okupacją sowiecką. W powojennej rzeczywistości byli więźniowie nie chcieli lub nie mogli mówić o swojej przeszłości ze względu na polityczne uwarunkowania. Wiedzę o nich przekazywano po kryjomu, wbrew woli ich właścicieli. Co ciekawe nawet w rodzinie, w której nie było wzmianek o przeszłości od matki czy ojca, dziecko w jakiś sposób przyjmowało tę wiedzę. Wojciech, syn byłego więźnia KL Auschwitz, Kazimierza Smolenia (późniejszy dyrektor muzeum), zaznacza, że w jego domu ojciec nigdy nie wspominał o swoich traumatycznych przeżyciach, mieli trudną relację.⁹ Mimo to syn dążył do pozyskania tej wiedzy, został także przewodnikiem oprowadzającym grupy na terenie ówczesnego muzeum, dzieląc się swoją wiedzą z osobami przybywającymi na teren dawnego obozu. KL Auschwitz stało się ważną częścią także jego życia.

⁹ Takie opinie pojawiły się podczas dyskusji panelowej pt. *Rodzinna pamięć*, zorganizowanym na terenie muzeum 28 kwietnia 2018.

Hirsch określa postpamięć specyficzną rodzinną tożsamością drugiego pokolenia (Hirsch 2011: 30), zakładającą, że nie da się posiadać wspomnień po cudzych doświadczeniach (choć należy zaznaczyć, że niektórzy badacze pewni są, iż niektóre wspomnienia, szczególnie te spowodowane niezwykłym wstrząsem, mogą zostać przekazane następnemu pokoleniu) (Joško-Ochojska 2016: 8–9). Zauważa również, że pomimo zachowania słownej ciszy byłygo więźnia o swoich doświadczeniach, pojawiają się gesty niewerbalne oraz „niekognitywne akty transferu” (Hirsch 2011: 31), pewien brak informacji, ich wyraźna nieobecność w konwersacjach poruszanych w domu lub poza nim. Na poziomie języka, dialog między bliskimi staje się niemożliwy (Żejmo 2018: 51). Koszmary, choroby, wspomnienia nawiedzające byłego więźnia, a także szereg różnych, często chaotycznych emocji towarzyszących temu zachowaniu – to wszystko stanowiło wiadomość, która dla następnych pokoleń stawała się jasna – cokolwiek to jest, stanowi fundament także ich własnej pamięci. To z tego powodu następne pokolenia, próbując zrozumieć siebie, są zdeterminowane w zdobywaniu wiedzy o przeszłości poprzez podpytywanie członków rodziny, przeszukiwanie albumów, archiwów itp. Różnymi sposobami próbują uzupełnić pojawiającą się pustkę, nie tylko poprzez pisanie, ale również poprzez formy artystyczne. Cierpią z powodu straty, której nie potrafią nazwać, dlatego są nieugięci w zdobywaniu wiedzy o swoich korzeniach. Dzieci dotknięte bezpośrednio traumą zbiorową, dziedziczną przerażającą, nieznaną i nieprzeniknioną przeszłość (Hirsch 2011: 31).

Nieporozumienia pokoleniowe, bagatelizowanie doświadczeń potomków – to tylko część tego, z czym boryka się drugie pokolenie. Oczywiście, nie zawsze:

Po wojnie wróciliśmy do Budapesztu. Jak każdy, tak i moi rodzice próbowali rozpocząć życie na nowo, skrywając bolesną stratę rodziny i przyjaciół. Mój ojciec, który zawsze kochał książki, wrócił do pracy w wydawnictwie, w którym pracował przed wojną, mama nadal szyla. W świecie, który próbował się odbudować, życie nie było łatwe, ale kochaliśmy nasze miasto. Rodzice próbowali nie obciążać mnie opowieściami o wojnie. Temat pojawił się rzadko i w zawołowany sposób. Podobało mi się moje dzieciństwo (Katin 2014: 130).

Miriam Katin wychowała się w rodzinie, która starała się nie mówić o obozowych przeżyciach, a jednak fragmenty wspomnień z dzieciństwa, urywki rozmów dorosłych oraz nieśmiałe próby wyjaśnień rodziców nie pozwoliły na zapomnienie traumatycznej przeszłości. Autorka nie ma jednak wrażenia, że tych wiadomości było za dużo lub za mało – czytelnik nabiera podejrzeń, że Katin starała się nie przywoływać tej wiedzy, świadomie lub nie. Nietypowy sposób przekazu (komiks) ma stanowić swoisty pamiętnik (nazwa widoczna w podtytule) oraz próbę zrozumienia własnej historii, rodzinnej przeszłości. Katin nie jest pierwszą autorką, która sięga po takie artystyczne ujęcie. Jednym z pierwszych podobnych prób był komiks *Maus* Arta Spiegelmana, w którym autor zachowuje pamięć o przeżyciach swojego ojca, ale również przepracowuje własną traumę. W treści przejawia się m.in. jego skomplikowana relacja z ojcem oraz tkwienie w cieniu brata, który zginął podczas wojny. Jest to utwór ważny z tego względu, że zainicjował prawdziwy wysyp krytycznych oraz teoretycznych prac na temat pamięci, fotografii i przekazu (Hirsch 2011: 32). Wielu pisarzy i artystów z drugiego czy kolejnego pokolenia tworzy dzieła sztuki, filmy, powieści, pamiętniki czy inne formy hybrydowe „postpamięci” (Hirsch 2011: 28), również artykuły i antologie, mierząc się z tym zagadnieniem indywidualnie. W ostatnich

latach pojawiły się gatunki, które wcześniej wydawały się niewłaściwe dla tego typu pamięci, coraz odważniejsze środki i tropy, z porzuceniem powtarzalnych schematów (Janik 2015: 247). Bez wątplenia twórczość drugiego pokolenia jest dowodem prób przedstawienia długofalowych konsekwencji życia w bezpośredniej bliskości bólu, depresji i osamotnienia tych, którzy doznali historycznej traumy na tak wielką skalę (Hirsch 2011: 31).

Była więźniarka, Birenbaum, borykała się z problemem przekazywania ludziom o swoich traumatycznych doświadczenia niedługo po zakończeniu wojny, także wtedy, gdy wyemigrowała (nielegalnie) do Izraela, uciekając z Polski przed falą antysemityzmu. Najtrudniejsze jednak wyzwania pojawiły się, gdy zaczęła o nich opowiadać swoim dzieciom.

W Izraelu, jak tylko powstawał, panowała taka atmosfera, byśmy o tym nie opowiadali. Że to wstyd, że nie walczyliśmy, że przeniesiemy traumę na następne pokolenia, że to przeszkodzi wychowywać młodzież w walce o państwo, że nie odpowiada duchowi walki to, co było w Shoah.

[...] czy ja powinnam się dziwić, że moi synowie nie chcieli słuchać o Holocauście, skoro w szkole wmawiano im takie rzeczy? To się dopiero później zmieniło, ale ten język nadal jest tu obecny (Birenbaum, Tutak-Groll 2019: 226).

Doświadczenia Birenbaum klóciły się z polityką nowo powstającego państwa, jednak autorka nie ugięła się pod tymi nakazami. Zawsze wierzyła, że nie powinna wstydić się swojej przeszłości i opowiadać o niej. Mówiła tym, co chcieli słuchać, potem swoim dzieciom, pisała także wiersze i książki. Jej synowie, Beni i Jakov, po pierwszym zaspokojeniu ciekawości, nie chcieli więcej słuchać o tych przeżyciach (jak to zauważa autorka), dopiero po latach zdali sobie sprawę ze złożoności tego problemu. Jakov w 1988 roku wydał nawet album *Popiół i kurz*, który otworzył dyskusję w społeczeństwie Izraela na temat dzieci ocalonych z Holocaustu (Birenbaum, Tutak-Goll 2019: 16).

Ciągle oczekujemy chwili, gdy na styczniowych obchodach wyzwolenia KL Auschwitz zabraknie najważniejszych gości. Martwimy się, że odchodzą ostatni świadkowie tych wydarzeń. Cztery lata temu w lipcu zmarł ostatni były więzień przywieziony pierwszym transportem (14 czerwca 1940 z Tarnowa) do KL Auschwitz, Kazimierz Albin. Jego śmierć stanowi nieuchronną granicę końca pewnej epoki – braku bezpośrednich świadków historii, jej ogromną pustkę. Reprezentacja pamięci będzie musiała przenieść się całkowicie z postaci świadka na jego świadectwo, z możliwości spotkania i rozmowy na tekst i nagranie, jednak współcześnie widzimy, że nośnikiem wiedzy może zostać także bliski byłego więźnia, zdeterminowany do przekazywania prawdy o II wojnie światowej. Talila Kosz Zohar, która zajmuje się literaturą drugiego (i trzeciego) pokolenia w Izraelu zauważa, że drugie pokolenie jest świadome swojej roli i gotowe podjąć się kontynuowania misji „dawania świadectwa” (Kosz Zohar 2018: 367), podjętej przez byłych więźniów. Nie jest to rola wymuszona, ale naturalna, wynikająca z autentycznej potrzeby kolejnych pokoleń. Z jednej strony swoim działaniem chcą uhonorować pamięć rodziców, z drugiej – zrozumieć siebie.

Problem traumatycznych przeżyć obozowych jest wciąż aktualny, pomimo tego, że dzisiaj odchodzą ostatni świadkowie tamtych wydarzeń. W dalszym ciągu nie jest to temat należycie zbadany w obrębie polskich i czeskich tekstów obozowych. W powojennych tekstach pisanych przez byłych więźniów KL Auschwitz (lub ich bliskich) wyłania się obraz ludzi starających się

uporać z własną przeszłością, a pisanie jest jedną z nich (niejednokrotnie jako forma terapii). Omawiane w tym artykule powojenne relacje nie są wolne od znamion traumy. Byli więźniowie KL Auschwitz cierpią na wiele schorzeń natury fizycznej i psychicznej, a obrazy, dźwięki, zapachy czy inne wrażenia zmysłowe zapamiętane z przeszłości obozowej mogą uaktywniać się w najmniej spodziewanych momentach, przejawy te można prześledzić w różnych tekstach. Przeszłość powraca w zaskakujących formach, za sprawą m.in. zapachu zniecierpliwionej brukwi, niemieckich słów przechodzącego turysty czy dźwięku przelatującego samolotu. Pracując obozowe doświadczenia, byli więźniowie nie przestają o nich mówić, dzieląc się traumatycznymi wspomnieniami lub zachowując milczenie, powracając do obozowych przeżyć wyłącznie w snach. Traumatyczne wspomnienia obozowe przechodzą z pokolenia na pokolenie, choć wciąż jest trudno określić jak i dlaczego tak się dzieje. Następne pokolenia również poszukują odpowiedniej i skutecznej formy ekspresji w słowie pisanim, sięgają po różne formy artystyczne, m.in. poezję, dramat czy komiksy. Próbują przekazać pamięć swoich bliskich kolejnym pokoleniom, odnaleźć z nimi wspólny język i sami zrozumieć siebie. Drugie i trzecie pokolenie kontynuuje rolę świadka historii, przejmując wspomnienia swoich ojców lub dziadków jako własne, mierząc się z odziedziczoną traumą.

IS IT POSSIBLE TO LEAVE THE CONCENTRATION CAMP? KZ-SYNDROM, TRAUMA AND THE PROBLEM OF POSTMEMORY ON THE EXAMPLE OF POST-WAR TEXTS OF KL AUSCHWITZ

SUMMARY The problem of traumatic camp experiences is still relevant, even though the last witnesses of those events are passing away today. This is still not a topic properly researched in Polish and Czech camp texts. In post-war texts written by former prisoners of KL Auschwitz (or their relatives), an image emerges of people trying to deal with their past, and writing is one of them (often as a form of therapy). The post-war relations discussed in this article are not free from traces of trauma. Former prisoners of KL Auschwitz suffer from many physical and mental illnesses, and images, sounds, smells and other sensory impressions remembered from the camp past may become active in the least expected moments; these manifestations can be traced in various texts. Traumatic camp memories are passed from generation to generation, although it is still difficult to determine how and why this happens. The next generations are also looking for an appropriate and effective form of expression in the written word, they use various artistic forms, including: poetry, drama or comics. The second and third generations continue the role of witnessing history, taking over the memories of their fathers or grandfathers as their own, facing the inherited trauma.

LITERATURA

- / Agamben G., 2008, *Co zostaje z Auschwitz*, tł. S. Królak, Warszawa.
- / Birenbaum H., Tutak-Goll M., 2019, *To nie deszcz, to ludzie*, Warszawa.

- / Buryła S., 2015, Nigdy więcej! – historia pewnej utopii. *Poznańskie Studia Polonistyczne*, nr 25 (45).
- / Chorążyczewski W., 2014, Wprowadzenie. *Toruńskie konfrontacje archiwalne*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń.
- / Chutnik S., 2015, Postpamiętanie, postciało. O działaniach artystycznych Patrycji Dołowy na terenie byłego getta warszawskiego. *Narracje Zagłady*, nr 1, Katowice.
- / Czech D., 1992, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim.
- / Człowiek wobec totalitaryzmu, 2012, red. A. Bartuś, Oświęcim.
- / Gawalewicz A., 1986, *Refleksje z poczekalni do gazu*, Kraków.
- / Halas G., 2004, Czy traumę można przekazywać z pokolenia na pokolenie? *Pro Memoria*, nr 21, Oświęcim.
- / Hirsch M., 2011, Pokolenie postpamięci. *Didaskalia*, nr 105, Wrocław.
- / Jagoda Z., Kłodziński S., Masłowski J., 1984, *Więźniowie Oświęcimia*, Kraków.
- / Jagoda Z., Kłodziński S., Masłowski J., 1981, *Oświęcim nieznanym*, Kraków.
- / Jakubik A., 1988, Leczenie astenii poobozowej. *Przegląd Lekarski*, t. 45, Oświęcim.
- / Janik J., 2015, Karzeł, żaba i obcy, czyli surrealistyczna opowieść o Holocauście. *Narracje o Zagładzie*, nr 1, Katowice.
- / Joško-Ochojska J., 2016, Dziedziczenie traumy. Epigenetyczny list do przyszłych pokoleń. *Medyczne i społeczne aspekty traumy*, red. tejeż, Katowice.
- / Katin M., 2014, *Skazane na siebie*, tł. W. Szot, Warszawa.
- / Kępiński A., 2005, *Refleksje oświęcimskie*, red. Z.J. Ryn, Kraków.
- / Kosz Zohar T., 2018, Proza drugiego pokolenia po Zagładzie: inne sposoby pamiętania. *Narracje o Zagładzie*, nr 4, Katowice.
- / Kowalczyk A., 2001, *Refren kolczastego drutu. Trylogia prawdziwa*, Cieszyn.
- / Kuraskiewicz W., 1947, *Język polski w obozie koncentracyjnym*, Lublin.
- / Kurek J., Maliszewski K., 2010, Wstęp. *Widma pamięci*, red. tenże, Chorzów.
- / Leszczyński S. Z., 1996, Syndrom poobozowy = KZ Syndrome. *Łódzkie Studia Teologiczne*, nr 5, Łódź.
- / Levi P., 2007, *Pogrążeni i ocaleni*, tł. S. Kasprzyśiak, Kraków.
- / Łysak T., 2015, Trauma – od genealogii pojęcia do studiów nad traumą. *Antologia studiów nad traumą*, red. tenże, Kraków.
- / Mach A., 2016, *Świadkowie świadectw*, Warszawa.
- / Ostrowska J., 2018, *Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej*, Warszawa.
- / Ostrowska J., 2019, «Mój Führerze!». *Ofiary przymusowej sterylizacji na Dolnym Śląsku w latach 1934–44*, Warszawa.
- / Ostrowska J., 2021, *Oni. Homoseksualiści w czasie II wojny światowej*, Warszawa.
- / Pietkiewicz I. J., Tomalski R., 2018, Zaburzenia związane z traumą – perspektywa teoretyczna. *Czasopismo Psychologiczne*, nr 2, t. 24, Poznań.
- / Radny A., 2011, Wpływ traumy na psychikę, psychoterapia ofiary. *Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie*, red. I. Kojder, Szczecin.
- / Seltzer M., 2015, Kultura rany, tł. A. Rejniak-Majewska. *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków.
- / Spiegelman A., 2012, *Maus*, Praga.
- / Szewczyk P., *Urodziłam się w Auschwitz*. Dostęp: <https://www.newsweek.pl/wiedza/historia/zofia-wareluk-polka-urodzona-w-auschwitz-wyzwolenie-obozu/wlt50z5> [cyt. 2022-06-23].

- / Szwejca K., 2012, *Odległe następstwa traumy wojennej. Jak sobie z TYM poradzić? Człowiek wobec totalitaryzmu*, red. A. Bartuś, Oświęcim.
- / Wesołowska D., 1996, *Słowa z piekiel rodem*, Kraków.
- / Wójcik A., Zdziarski M., 2016, *Dobranoc Auschwitz*, Kraków.
- / Żejmo B., 2018, *Imperium traumy, czyli między szeptem a milczeniem. Przegląd Ruscystyczny*, nr 3 (163).

Archiwa

- / Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMA-B), *Oświadczenia*, relacja L. Feld, t. 167.
- / Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMA-B), *Wspomnienia*, relacja J. Fischer, t. 233.
- / Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMA-B), *Wspomnienia*, relacja J. Fiš, t. 236.
- / Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMA-B), *Wspomnienia*, relacja M. Gleń-Maca, t. 250.
- / Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMA-B), *Wspomnienia*, relacja M. Kubik, t. 232.
- / Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMA-B), *Wspomnienia*, relacja A. Mazalová, t. 250.
- / Zbiór ÚV SPB Praha, nr 1567, relacja J. Borský, t. 136.
- / Archiwum Państwowego Archiwum na Majdanku (APMM Lublin), zbiór VII/M-141 (daw. VII-175), relacja J. Dubieniecki.

/ JAZYKOVĚDA
/ LINGUISTICS

LEKSEM PIĘKNO JAKO WARTOŚCIUJĄCY SKŁADNIK CHREMATONINÓW MARKETINGOWYCH

IZABELA ŁUC, MAŁGORZATA BORTLICZEK

THE LEXEME BEAUTY AS AN EVALUATIVE COMPONENT OF COMMERCIAL CHREMATONYMS

ABSTRACT *The article concerns proper names of catering and service facilities containing the lexemes piękno (beauty), piękny (beautiful) or piękność (beautiffulness). The analytical material includes 109 marketing chrematonyms collected in 2016–2020, e.g. from web-sites. Chrematonyms with the lexeme piękno (beauty) have been divided according to the assigned meanings, functions and the method of formation. The analyzed company names perform the persuasive function, creating a demand for a specific offer and/or convincing about the quality of the advertised service.*

KEY WORDS *beauty, evaluation, commercial chrematonyms, persuasion*

ABSTRAKT *Artykuł dotyczy nazw własnych obiektów gastronomicznych i usługowych zawierających leksemę piękno, piękny lub piękność. Materiał analityczny to 109 chrematonimów marketingowych zgromadzonych w latach 2016–2020 m.in. ze stron internetowych. Chrematonimy z leksemem piękno zostały podzielone ze względu na przypisywane im znaczenia, funkcje oraz sposób utworzenia. Analizowane nazwy firmowe realizują funkcję perswazyjną, kreując popyt na określoną ofertę i/lub przekonując o jakości reklamowanej usługi.*

SŁOWA KLUCZOWE *piękno, wartościowanie, chrematonimy marketingowe, perswazja*

CONTACT *Uniwersytet Śląski, Katowice; izabela.luc@op.pl,
malgorzata.bortliczek@us.edu.pl*

1 / WPROWADZENIE

W artykule zajmujemy się nominacją onomastyczną obecną w miejskiej przestrzeni marketingowej. Interesują nas nazwy własne różnych obiektów gastronomicznych i usługowych (np. oferujących zabiegi pielęgnacyjne i upiększające), w których strukturę zostały włączone leksemy *piękno*, *piękny*, *piękność*. Przyjmujemy, że w nominacjach tych informacje „o słowie łączą się z informacjami o nazywanym obiekcie, ale też wychodzą poza sam obiekt na zasadzie asocjacji z obrazami myślowymi różnych fragmentów rzeczywistości, odwołują się w szerokim zakresie do kompetencji komunikacyjnej użytkowników języka, warunkującej dostęp do wszystkich systemów semiotycznych funkcjonujących w danej wspólnocie społeczno-kulturowej” (Siwiec 2005: 212).

Piękno jako naczelne pojęcie odnoszone do estetyki „[...] zaczyna być słowem-kluczem; zastępuje przymiotnik [...]” (Cieślakowa 2006: 126). W języku polskim leksem *piękno* używany jest z jednej strony dla oznaczenia konkretnej rzeczy pięknej, a z drugiej – odnoszony jest do abstrakcyjnej cechy piękna (Tatarkiewicz 1982: 136). Wieloznaczność tego pojęcia¹ pokazuje, że sama idea piękna zawiera w sobie stałe i zmienne elementy, z których pierwsze (stałe) decydują o tożsamości piękna, „a drugie – o jego realizowaniu się w wielorakich konkretyzacjach” (Tatarkiewicz 1982: 142). Obserwacja rzeczywistości kreowanej językowo dowodzi, że twórcy współczesnych nazw własnych uwzględniają, że „[p]iękno apeluje do wszystkich władz naszej podmiotowości: działa na zmysły i wolę [...]” (Stróżewski 2013: 427). Z kolei piękno „użyte wyłącznie jako narzędzie, przestaje być *de facto* sobą” (Stróżewski 2013: 428–429), ulega dyskredytacji czy profanacji. Współczesnych użytkowników języka coraz rzadziej zaskakują upowszechniane przez język marketingowy sposoby użycia pojęcia *piękna* w odniesieniu m.in. do różnych obiektów i instytucji usytuowanych w przestrzeni społecznej, pełniących funkcje usługowe (np. gastronomiczne czy pielęgnacyjne).

Pojęcie *piękna* jako komercyjnego komponentu współczesnych tekstów kultury jest przedmiotem zainteresowań lingwistów (por.: Galkowski 2004: 85–103; Koziara 2004: 271–280; Walczak 2004: 715–723; Cieślakowa 2016: 121–129; Łuc 2015: 133–145; Bortliczek, Łuc 2018: 198–210; Łuc 2018: 75–91). Idąc tropem tych badań, analiza podjęta w ramach niniejszego artykułu dotyczy rejestru chrematonimów marketingowych „kształtowanego doraźnie w wyniku aktów nazwotwórczych niezależnych od norm nominacyjnych” (Mrózek 2016: 28) i derywacyjnych (Mrózek 2015: 18).

Opisując chrematonimy marketingowe, przyjmujemy interpretację terminu *wartościowanie* zaproponowaną przez Jadwigę Puzyninę, która pojęcie to definiuje jako: (1) „[...] myśle-

1 Przykładowe definicje pojęcia *piękno*: (1) „zespół cech takich jak proporcja kształtów, harmonia barw, dźwięków, który sprawia, że coś się podoba, budzi zachwyt; także: wysoka wartość moralna” (SJPSzym, T. 2: 635); (2) „zespół cech wywołujących przyjemne wrażenia estetyczne” (SWJPDun, T. 2: 42); (3) „zespół cech tego, co piękne” (ISJPBan, T. 2: 67); (4) 2) „Jedna z podstawowych kategorii estetyki, pojmowana na ogół jako pozytywna (niekiedy naczelna) wartość estetyczna lub czasem jako pewien ideał estetyczny, historycznie ukształtowany i społecznie utrwalony, przyjęty w danej epoce jako obowiązujący kanon twórczości artystycznej. Pojęcie piękna w historii estetyki wykazywało ogromną zmienność, wieloznaczność; typowe i często spotykane są określenia piękna jako obiektywnej właściwości przedmiotów (zwłaszcza ich układu), takiej jak np.: harmonia, symetria, proporcja, miara czy ład, swoista przyjemność wzrokowa lub słuchowa, stosowność (właściwość, odpowiedniość) lub użyteczność. [...]” (dostęp: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/piekno;3957085.html> [cyt. 2022-05-10]).

nie, odczuwanie, mówienie, że coś ma jakąś wartość [...]” (Puzynina 2007: 24), (2) „czynność psychiczną człowieka polegającą na stwierdzeniu, jakie i w jakim stopniu wartości pozytywne lub negatywne właściwe są – zdaniem osoby wartościującej – danym cechom, zachowaniom, a pośrednio przedmiotom” (Puzynina 1992: 83). Mówiąc zatem o języku wartości, rozróżniamy za Puzyniną: (1) obiekt wartościowania oraz (2) kryterium jego wartościowania, czyli to, co uznajemy za dobre lub złe, ponieważ wartościowanie bezpośrednio odnosi się do obiektów nieprzedmiotowych, czyli cech, stanów, zachowań, relacji wobec innych bytów, a dopiero poprzez te cechy – do nich samych (Puzynina 2003: 29).

2 / MATERIAŁ ANALITYCZNY

Obecność w użytkowej przestrzeni społecznej (miejskiej) chrematonimii marketingowej, uznawanej za prężną i zarazem najbardziej niejednociele rozwijającą się klasę nazewniczą (por. Gałkowski 2017: 54–71), należy kojarzyć z tendencją do interaktywnej komunikacji promocyjnej. W modelu tej komunikacji wiodącą rolę przypisuje się odbiorcy – konsumentowi. Pełni on rolę interpretatora i współtwórcy językowego obrazu świata składającego się z oczekiwań, potrzeb i wartości konsumpcyjnych. Potencjalny klient to aktywizator maszyny popytu i podaży, który ulegając perswazji języka marketingowego, współuczestniczy w wyznaczaniu trendów rynkowych. Takie zachowanie można oceniać zarówno jako pozytywne (producent dąży do doskonalenia usługi czy produktu), jak i negatywne (żyjemy w świecie nadmiaru, a wymagania stawiane współczesnemu człowiekowi prowadzą do zatracania naturalności czy umiaru).

Artur Gałkowski wydzielił w obrębie chrematonimii użytkowej trzy podkategorie. Do pierwszej zaliczył chrematonimy marketingowe (nazwy firm, zakładów produkcyjnych i usługowych, przedsiębiorstw handlowych, nazwy marek i produktów), do drugiej – chrematonimy społecznościowe (nazwy stowarzyszeń, fundacji, partii politycznych, instytucji (para)religijnych), a w trzeciej uplasował chrematonimy ideacyjne (nazwy świąt, kongresów naukowych, nagród, wyróżnień, konkursów, festiwali, inicjatyw, programów i czasopism) (Gałkowski 2011: 61–129). W świetle powyższej klasyfikacji w niniejszym artykule przedmiotem analizy uczyniłyśmy chrematonimy marketingowe, a konkretnie – nazwy placówek usługowych promujących usługi pielęgnacyjne i upiększające oraz nazwy obiektów gastronomicznych. Wyłonioną grupę chrematonimów spaja obecność leksemu *piękno* (też *piękność*, *piękny*) w wieloskładnikowych nazwach własnych. Kategoria analityczna (chrematonimy marketingowe z komponentem semantycznym *piękno*) inspiruje do zastanowienia się nad charakterem perswazyjnym i marketingowym, wartościującym i estetyzującym czy nobilitującym takich nazw własnych. Dokonując analizy, zamiennie stosujemy nazwy: chrematonim marketingowy, nazwa marketingowa, nazwa firmowa lub firmonim.

Materiał analityczny liczący 109 chrematonimów marketingowych gromadziłyśmy w latach 2016–2020, wynotowując przykłady ze stron internetowych oraz częściowo z syntezy Ewy Młynarczyk (2016: 117–125),² która dokonała przeglądu modnych nazw firmowych. Analizując nadrzędne znaczenia rzeczowników (oraz generowanych przez nie konotacji) jako podstawowo-

2 Interpretacja nazw dokonana przez E. Młynarczyk utwierdza w przekonaniu, że omówienie wartościującej roli współczesnych chrematonimów może przyczynić się do (ponad)regionalnych analiz konfrontatywnych.

wych wykładników formalnych nazw, badaczka wykazała kilka grup leksemów, po które szczególnie chętnie sięgają twórcy nazw obiektów usługowych (Młynarczyk 2016: 120–123).

Zebrane przez nas chrematonimy marketingowe z wykładnikiem *piękno* podzieliłyśmy ze względu na przypisywane im znaczenia, funkcje oraz sposób utworzenia. Podział uwzględnia: nazwy tworzone przy użyciu komponentu semantycznego ‘miejsce’, nazwy metaforyczne i/lub aluzyjne oraz eksklamacje (czy też slogany) użyte wtórnie w funkcji nominacyjnej, przy czym czytelna jest w ich wypadku prymarna funkcja impresyjna (perswazyjna).

3 / METODA I CEL ANALIZY

Zasób chrematonimów marketingowych został opisany z perspektywy lingwistyki kulturowej oraz semantyczno-strukturalnej, uwzględniającej tendencje nazewnictwa charakterystyczne dla nazw własnych pojawiających się w przestrzeni miejskiej. Ustalając zakres i sposób interpretacji nazw marketingowych, wzięłyśmy pod uwagę: (1) zjawisko „współwystępowania w języku wielojednostkowych kompleksów słownych i wymogu interpretowania znaczenia słowa na tle całego kompleksu wyrazowego” (Tokarski 2006: 35–36) oraz (2) istnienie zależności między znaczeniami nazw własnych, które współwystępują w miejskiej przestrzeni semantycznej (Tokarski 2001: 360–364).

Zgodnie z założeniem badawczym określenie znaczenia omawianej klasy chrematonimów w systemie onimicznym i ustalenie ich roli w kulturze konsumpcyjnej ma służyć rozpoznaniu tendencji nazwotwórczych w obrębie chrematonimii marketingowej.

Przechodząc do analizy zbioru nazw firmowych z komponentem *piękno*, z jednej strony zwracamy uwagę na determinanty kultury konsumpcyjnej, które m.in. eksponują estetykę usług (rzadko – samych obiektów), a z drugiej – staramy się wyjaśnić relacje semantyczne zachodzące w obrębie chrematonimów, które odnoszą się do zaspokajania potrzeb człowieka.

4 / EGZEMPLIFIKACJA – CHREMATONIMY MARKETINGOWE MODELOWANE LEKSEMEM PIĘKNO

Wieloskładnikowe chrematonimy marketingowe nazywające placówki usługowe i gastronomiczne eksponują specjalistyczne oferty oraz waloryzują ich jakość. Zgodnie z ideą marketingu nazwy firmowe realizują funkcję perswazyjną, kreując popyt na określoną ofertę i/lub przekonując o jakości reklamowanej usługi. Nazwy własne z komponentem *piękno* mają wywoływać pozytywne skojarzenia odbiorców. Od jej oryginalności, od jej mocy sprawczej zależy m.in. powodzenie danego usługodawcy.

W zasobie chrematonimów marketingowych z leksemem *piękno* (też *piękność*, *piękny*) można wyróżnić seryjne modele onimiczne. Są to: nazwy kilkuelementowe (ta kategoria dominuje), identyfikujące miejsce stworzone przez człowieka (obiekty obecne w przestrzeni miejskiej) i/lub miejsce naturalne (obiekty fizjograficzne),³ a zarazem promujące rodzaj działalności prowadzonej w danym obiekcie; nazwy metaforyczne i/lub aluzyjne, odwołujące się do asocjacji

3 Urszula Bijak pisze: „Homo nominans, wyodrębniając jakiś fragment przestrzeni i nazywając go, wykorzystuje zasób apelatywów związanych z tzw. krajobrazem naturalnym i kulturalnym, często także konfrontuje go z nadbudowanym, wytworzonym krajobrazem onimicznym” (Bijak 2017: 1–2).

potencjalnego klienta; eksklamacje – okazjonalne struktury zawierające leksem *piękno*, pełniące wtórnie funkcję nominacyjną.

4.1 / Nazwy modelowane leksemem *piękno* z komponentem semantycznym ‚miejsce’

Do tej grupy zaliczono 78 nazw marketingowych, które zawierają leksemy określające miejsca naturalne (np. obiekty fizjograficzne) lub miejsca stworzone przez człowieka (np. obiekty usługowe obecne w przestrzeni miejskiej). Zastosowane do ich kreacji komponenty rozszerzają znaczenie danej nazwy marketingowej i waloryzują jakość świadczonych usług. Wyróżnione chrematonimy zawierają leksemy oznaczające: (1) ‚miejsce, w którym świadczy się usługi o wysokim poziomie nowoczesności’, (2) ‚miejsce charakteryzujące się obecnością pewnej cechy, jakości waloryzowanej pozytywnie’.

Ustaliliśmy, że zawarte w chrematonimach marketingowych nazwy miejsc określają następujące przestrzenie i obiekty:

- (1) ‚rozległy obszar, rozległa przestrzeń (naturalna lub stworzona przez człowieka) (7 przykładów)

Tu plasują się nazwy marketingowe zawierające rzeczowniki konotujące skojarzenia z przestrzennością i nieograniczonością oraz ustrojem i geopolityką; por.: *Planeta Piękna, Planeta Piękna Angel, Świat Piękna, Kraina Piękna, Królestwo Piękna, Imperium Piękna, Republika Piękna*. Nazwy te eksponują wielkozakresowość promowanych usług.

- (2) ‚naturalne miejsca ograniczone przestrzennie’ (7)

Do tej kategorii zaliczamy chrematonimy zawierające nazwy obiektów fizjograficznych (*wyspa, archipelag, oaza* i inne): *Archipelag Piękna, Oaza Piękna, Rafa Piękna, Wyspa Piękna* i *Wyspa Piękności*, a także *Restauracja Piękny Widok, Restauracja Piękna Góra*.

- (3) ‚wyspecjalizowane miejsca stworzone przez człowieka w przestrzeni miejskiej’ (22)

W tej grupie chrematonimów znajdują się nazwy odnoszące się do obiektów, które prymarnie służą m.in. do organizacji komunikacji czy handlu w przestrzeni miejskiej (*aleja, przystanek, strefa, centrum, punkt*) lub przestrzeni rekreacyjnej i relaksacyjnej (np. *przystań, ogród*): *Aleja Piękności, Przystanek Piękna, Przystanek Piękno, Salon Fryzjerski Piękno w Trasie, Centrum Piękna, Centrum Piękna i Relaksu, Centrum Pięknego Ciała i Fryzur, Centrum Pięknych Paznokci, Medyczne Centrum Piękna, Strefa Piękna, Strefa Piękna i Urody, Punkt Piękna, Punkt Piękności, Studio Piękna, Studio Urody Zawsze Piękna*, a także *Przystań Piękna, Ogród Piękna, Ogród Piękna i Urody*.

Znaczenie ‚przestrzeń mała, przytulna i bezpieczna’ wprowadzają leksemy *kącik, zakątek, zacisze*, zob.: *Kącik Piękna, Zakątek Naturalnie Piękna, Zakątek Piękna, Zacisze Piękna*. Nazwy te eksponują skojarzenie z takimi walorami, jak: intymność, spokój, relaks, wyciszenie.

- (4) ‚budynki lub ich części; wyspecjalizowane pomieszczenia usługowe’ (20)

O kreacji chrematonimów nominowanych przy pomocy określenia *piękno* z członem utożsamiającym *gabinet, salon, restauracja* zdecydowała motywacja conceptualna (por. Gałkowski 2014: 66). Większość z tych chrematonimów to struktury dwuelementowe, por.: *Gabinet Piękna*,

Gabinet Piękność, Salon Piękności oraz *Restauracja Piękna*, i trzejelementowe, por.: *Gabinet Stomatologiczny Piękna, Piękny Gabinet Kosmetyczny, Salon Kosmetyczny Piękno, Salon Fryzjerski Piękno*. Nazwy marketingowe mogą zawierać komponenty, które uszczegóławiają zakres proponowanych usług, por.: *Gabinet Pięknego Uśmiechu, Salon Piękne Włosy, Salon Piękne Dłonie, Salon Urody Piękne Paznokcie*. Wybrane nazwy stworzono przy pomocy spójnika, zob.: *Salon Fryzjerski Piękno i Styl, Salon Piękności i Urody*. Składnikiem chrematonimów plasujących się w tej grupie są także angielskojęzyczne nazwy własne (*Gabinet Piękna Charlotte*). Firmonimy *Klub Piękna* oraz *Dom Piękna* z nazwami *klub* czy *dom* nawiązują do pozytywnie wartościowanych cech tych obiektów.

W rejestrze chrematonimów marketingowych znajdują się również wieloskładnikowe nazwy, w których wyrażenia *sztuka piękna, sekrety piękna, poczucie piękna, kanon piękna* i inne wywołują asocjacje z wzorcem estetycznym lub dążeniem do jego spełnienia, zob.: *Salon Kosmetyczny Sztuka Piękna, Salon Kanon Piękna, Salon Kosmetyczny Sekrety Piękna, Salon Urody Dotyk Piękna, Gabinet Kosmetyczny Poczucie Piękna*, a także *Fryzjerstwo Sekrety Piękna, Salon Fryzjerski Zrozumieć Piękno, Salon Piękna Esencja, Salon Kosmetyczny Mała Piękność*.

Chrematonimy marketingowe wskazują także na docelowego odbiorcę, kiedy w ich strukturę włączane są zaimki (*on, ona*), zob.: *Salon piękna on@ona, Fryzjer Piękna Ona*, lub konsekwentnie zachowują tradycyjny składnik nazwy (*fryzjer*), zob. nazwy *Fryzjer Piękny Brzeg, Fryzjer Piękna Sprawa*.

(5) „miejsca związane działalnością gospodarczą, rzemieślniczą, rolniczą, florystyczną” (8)

Chrematonimy marketingowe mieszczące się w tej kategorii nazw budują skojarzenia z przemysłem (*fabryka*), rzemiosłem (*kuźnia, warsztat*), rolnictwem (*plantacja, farma*). Wskazane obiekty albo produkują coś w sposób powszechny i powtarzalny (oparty na wypracowanych standardach), albo są wyjątkowe i wyspecjalizowane w jakiejś dziedzinie, zob. *Fabryka Piękna, Fabryka Piękna Atherton* (*Atherton* „miasto w Kalifornii, wg statystyk najbogatsze w USA, mieszkają tu m.in. pracownicy Doliny Krzemowej”), *Kuźnia Piękna, Manufaktura Piękna, Warsztat Piękna, Pracownia Piękna*, a także *Farma Piękności, Plantacja Piękna*.

(6) „instytucje i budynki związane z nauką i/lub badaniami naukowymi” (5)

Leksemy *akademia* i *instytut* oraz *laboratorium* i *klinika* ewokują prestiż i zaufanie, a także – zadowolenie potencjalnych klientów z profesjonalnych i spersonalizowanych usług, zob. *Akademia Piękna, Akademia Pięknych Włosów, Instytut Piękna, Laboratorium Piękna, Klinika Piękna*.

(7) „obiekty związane z kulturą i/lub sztuką” (3)

Nazwy *Atelier Piękna, Atelier Piękności, Galeria Piękna* odwołują się do miejsc pracy twórczej lub eksponowania dzieł sztuki, wywołując pozytywne skojarzenia z takimi wartościami, jak: estetyka, kreatywność i oryginalności. Wartości te są ważne dla oceny jakości świadczonych usług.

(8) „obiekty mieszczące instytucje państwowe” (2)

Chrematonimy marketingowe *Ministerstwo Piękna* i *Ambasada Piękna* wywołują skojarzenia z prestiżem oraz zaufaniem i wskazują eksterytorialny zasięg działalności tak nazwanych obiektów.

(9) „obiekty związane z kultem religijnym” (1)

Nazwa *Świątynia Pięknych Dłoni* jest przykładem kontekstualnej deprecjacji wartości czy uczuć religijnych. Rzeczownik *świątynia* oznacza ‚miejsce kultu, miejsce sakralne’ i kojarzy się z wartościami duchowymi lub mistycznością, dlatego użycie go w komercyjnym firmonimie wydaje się nadużyciem semantycznym.

4. 2 / Nazwy metaforyczne i aluzyjne z komponentem *piękno*

Wśród nazw marketingowych zawierających wartościujący komponent *piękno* można wskazać struktury eksponujące efekt piękna. Chrematonimy z tego rejestru (23 przykłady) skutecznie informują odbiorcę o jakości rekomendowanych usług.

W wyróżnionej kategorii chrematonimów marketingowych obserwować można określenia czerpiące z metaforyki języka potocznego lub będące oryginalnymi zestawieniami leksykalnymi. W zebranych nazwach komponowanych leksemem *piękno*, odwoływano się do:

- / magii i tajemnic, por.: **Alchemia Piękna**, **Czar Piękna**, **Eliksir Piękna**, **Sekret Piękna**;⁴
- / nauki, mądrości i doświadczenia, por.: **Alfabet Piękna**, **Filozofia Piękna**, **Przepis na Piękno**;
- / natury i ewolucji, por.: **Źródło Piękna**, **Źródło Urody Salon Piękności**, **Naturalne Piękno**, **Ewolucja Piękna**;
- / estetyki, por.: **Harmonia Piękna**, **Poczucie Piękna**;
- / muzyki, por. **Symfonia Piękna**;
- / temporalności, por. **Permanently Piękna** (stałość uzyskanego efektu) oraz **Czas Piękna** (aluzyja do kultury ponowoczesnej, natychmiastowa realizacja potrzeb konsumenckich);
- / pragmatyki, por.: **Apetyt na piękno**, **Z potrzeby piękna**, **Z miłości do piękna** (wyrażenie z *miłości do...* jest nadużywany składnikiem języka reklamy), **Sposób na Piękno**, **Dwa Poziomy Piękna**;
- / mitu i/lub prawdy o urodzie Polek, zob. **Piękna Polka**;
- / aluzji wywołujących skojarzenia: literackie – **Salon Kosmetyczny Piękna i Bestia**, kulturowe, zob. **Restauracja Piękna Mery** (por. *Krwawa Mary* w zn. ‚połączenie alkoholu i soku pomidorowego’, nazwa kojarzona z bezwzględną królową Marią Tudor), filmowe, por. nazwę gabinetu kosmetycznego **Piękność Dnia** i restauracji **Życie jest piękne**.

Na zakończenie tej części analizy warto zwrócić uwagę na leksem *gryfny*⁵ – gwarowy odpowiednik wyrazu *piękny* – pełniący funkcję *cynglowego słowa*, po które chętnie sięgają twórcy regionalnych chrematonimów marketingowych (por. Łuc 2019: 85–100).

4. 3 / Eksklamacje z komponentem *piękno* w funkcji chrematonimów marketingowych

Eksklamacja jako wykrzyknienie zawierające ważną treść wpisuje się w triadę komunikacyjną: wartościowanie – emocje – ekspresja (Tymiakin 2017). W zestawie chrematonimów marketingowych (9 przykładów) eksklamacje funkcjonują albo samodzielnie (w funkcji nominacyjnej), albo są włączane jako komponent ekspresyjny w nazwę własną. Wyróżnione nazwy dotyczą

4 Pogrubienia tu i w kolejnych przykładach eksponują omawianą kategorię leksemów.

5 *Gryfny* w gwarze śląskiej znaczy ‚urodziny, piękny, zgrabny’. Górnośląska mikrowspólnota komunikacyjna używa słowa *gryfnie*, by wyrazić opinię na temat wyglądu człowieka lub jego charakteru.

usług świadczonych przez salony urody, zob. **Ale Pięknie, noTo pięknie, No i pięknie!, Och jak pięknie**, a także *Salon Urody Coś Pięknego*. Perswazyjne eksklamacje wpisano także w nazwy z predykatem *być*, zob. **Będzie Pięknie** (por. potoczne „będzie dobrze”) w znaczeniu „nic się nie martw, zadamy o Ciebie”, oraz kategoriyczne **Ma Być Pięknie** z implikacją „tak właśnie będzie”.

Nazwy marketingowe umieszczone w tej kategorii mają również charakter interakcyjny, na co wskazuje obecność drugiej osoby czasownika (także w trybie rozkazującym), zob.: *Pięknie Dziś Wyglądasz, Stań się piękna*.

Owe powtarzalne określenia, identyfikujące rozmaite typy obiektów, poświadczają popularyzowanie tendencji do kreacji seryjnych modeli nazewniczych. Nazwy te, wzmacniane partykułą i wykrzyknieniem, odwołują się do emocji. Perswazja w nich obecna może zostać zdemaskowana, dlatego że „[p]rzekanie o wyjątkowo pozytywnej roli aksjologicznej potoczności [...] w dużym stopniu okazuje się złudne, ponieważ składniki odmiany potocznej z powodu [...] uproszczonego obrazu świata widzianego przez ograniczoną poznawczo siatkę semantyczną słownictwa koncentrującego się zwykle na oglądowości, a nie na abstrakcyjności [...] dają możliwość przemycania nieprawdy lub półprawdy i w końcu otwierają szeroko wrota manipulacji” (Lubaś 2000: 89).

5 / WNIOSKI

Skłonność człowieka do wartościowania to cecha intensyfikująca się w sytuacji silnych przeżyć psychicznych, które odsłaniają nastawienie jednostki do wywołujących je bodźców (Tymiakin 2017: 204).

Analiza chrematonimów marketingowych zawierających w strukturze wykładnik *piękno* predestynuje do kilku wniosków na temat tendencji nominacyjnych w tej kategorii nazewniczej.

1. Obecność nazw marketingowych z komponentem *piękno* w przestrzeni konsumpcyjnej potwierdza tezę o roli chrematonimii we współczesnej polszczyźnie i w systemie onimicznym (por. Gałkowski 2007: 495–508), a także przewidywania Aleksandry Cieślikowej,⁶ że „[o]nomastyka przez chrematonimię zostaje uwikłana w rozmaite zależności, niekiedy odmienne od dawnych, wymuszając inne ujęcia, które pokazują zależności między nazwą a dyskursem, nazwą a różnymi rodzajami tekstu, nazwą a celem jej użycia” (Cieślikowa 2011: 119). W obrębie chrematonimii marketingowej „dokonują się procesy niespotykane pod względem ilościowym i jakościowym w innych grupach nazw własnych” (Rutkowski 2016: 21).
2. Chrematonimy komercyjne, komponowane przy pomocy wykładnika *piękno*, potwierdzają istnienie „cyklu produkcyjnego” nazw (por. Graf 2015: 51), tworzonych seryjnie, i poświadczają zapotrzebowanie na wartościującą leksykę w onimii (por. Jaracz 2002: 177–185). Na przykładzie nazw komercyjnych z komponentem *piękno* można stwierdzić, że w marketingowym modelu komunikacji uniwersalne wartości ulegają przekształcaniu.
3. Chrematonimy marketingowe zawierające w strukturze wartościujące słowo *piękno* obrazują zmiany jakościowe polszczyzny, której repertuar semantyczno-leksykalny pomna-

6 Por. „Onomastyka przez chrematonimię zostaje uwikłana w rozmaite zależności, niekiedy odmienne od dawnych, wymuszając inne ujęcia, które pokazują zależności między nazwą a dyskursem, nazwą a różnymi rodzajami tekstu, nazwą a celem jej użycia” (Cieślikowa 2011: 119).

żają jako nazwy okazjonalne lub innowacyjne. Chrematonimy marketingowe to nazwy wieloskładnikowe, o zróżnicowanej strukturze, mogące tworzyć własne seryjne modele.

4. Rejestr analizowanych chrematonimów potwierdza również, że w kreacji nazw komercyjnych komponent *piękno* wyzyskano dla określenia rodzaju prowadzonej działalności albo w sposób dosłowny, podporządkowany normie, albo w sposób metaforyczno-aluzyjny, co można uznać za modny typ nominacji chrematonimów marketingowych (Rutkiewicz-Hanczewska 2014: 137).
5. Analizowane chrematonimy marketingowe funkcjonują jako aktywizator motywujący odbiorców do urzeczywistnienia kultu piękna, m.in. nieskazitelnego wyglądu, który funkcjonuje mimo nierealnych obietnic związanych z osiągnięciem natychmiastowych rezultatów. Zastosowane mechanizmy nazwotwórcze obrazują sposoby przekształceń semantycznych oraz dowolne manewrowanie słowem w płaszczyźnie onimicznej. W zamyśle taka modyfikacja ma uwiarygodnić nazwę marketingową i zbudować zaufanie na linii nadawca – konsument.

THE LEXEME BEAUTY AS AN EVALUATIVE COMPONENT OF COMMERCIAL CHREMATONYMS

SUMMARY In the article the author presented the structural-semantic analysis of commercial onyms containing in their root the lexeme *beauty* and its derivatives. The synthesis aimed at describing the persuasive functions of names motivated by the valuating indicator, multiplying the set of consumptionist Polish language and their meaning in the sphere of chrematonymy and onymic system. The collected set of firmonyms was described from the cultural linguistic and pragmlinguistic perspective, considering the complicated polysystem of determinants of consumptionist culture. The detailed overview vividly presents the qualitative changes of the Polish language, the depletion of its semantics and the dynamics of the development of the consumptionist Polish language whose set is multiplied by both innovative occasional structures and serial naming creations.

LEKSEM PIĘKNO JAKO WARTOŚCIUJĄCY SKŁADNIK CHREMATONIMÓW MARKETINGOWYCH

STRZESZCZENIE W artykule zaprezentowano strukturalno-semantyczną analizę komercyjnych onimów zawierających w podstawie leksem *piękno* i jego pochodne. Synteza miała na celu opis perswazyjnych funkcji nazw motywowanych wartościującym wykładnikiem, pomnażających repertuar polszczyzny konsumpcyjnej oraz ich znaczenie w obrębie chrematonimii jako kategorii nazewniczej oraz w systemie onimicznym. Zebrany zasób firmonimów opisano z perspektywy lingwistyki kulturowej i pragmlingwistyki, uwzględniając złożony polisystem determinantów kultury konsumpcyjnej. Szczegółowy ogląd chrematonimów marketingowych obrazuje zmiany jakościowe polszczyzny i zubożenie jej semantyki

i dynamikę rozwoju polszczyzny konsumpcyjnej, której repertuar rozszerzają innowacyjne, okazjonalne struktury oraz seryjne kreacje nazewnicze.

LITERATURA

- / Bijak U., 2017, Transonimizacja, czyli „wędrówki nazw”. *Folia Onomastica Croatica*, 26, s. 1–14.
- / Bortliczek M., Łuc I., 2018, Komercyjny obraz piękna na przykładzie tekstów reklam. *Język a media. Wzory języka we współczesnych mediach*, red. B. Skowronek, E. Horyń, A. Walecka-Rynduch, Kraków, s. 198–210.
- / Cieślíkowa A., 2006, Piękno w dokumentacji słowników języka polskiego – definicje i konteksty. *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków, s. 121–129.
- / Cieślíkowa A., 2011, Jakie korzyści daje onomastyce chrematonimia? *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma, Olsztyn, s. 113–124.
- / Gałkowski A., 2004, Użycie dyskursywne słowa *piękno* i pochodnych w nauczaniu Jana Pawła II. *Piękno materialne – piękno duchowe*, red. A. Tomecka-Mirek, Łódź, s. 85–103.
- / Gałkowski A., 2007, Socjoideonimy a chrematonimy – miejsce nazw organizacji i inicjatyw społecznych w dynamice onimicznej języka. *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków, s. 495–508.
- / Gałkowski A., 2011, *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*, wyd. 2, Łódź.
- / Gałkowski A., 2014, Motywacja w procesach chrematonimii marketingowej. *Poznańskie Studia Językoznawcze*, 27, *Przestrzenie językoznawstwa. Prace dedykowane Profesor Irenie Sarnowskiej-Giefing*, Poznań, s. 63–72.
- / Gałkowski A., 2017, Chrematonimia w kulturze współczesnej. *Onomastica*, LXI/1, s. 54–71.
- / Graf M., 2015, Onimy marketingowe – między informacją a perswazją. *LingVaria*, 1 (19), s. 49–59.
- / Jaracz M., 2002, Uwagi na temat mody językowej w wybranych systemach nazw własnych. *Moda jako problem lingwistyczny*, red. K. Wojtczuk, Siedlce, s. 177–185.
- / Koziara S., 2004, Leksem *piękny* jako komponent struktury tekstu biblijnego. *Piękno materialne – piękno duchowe*, red. A. Tomecka-Mirek, Łódź, s. 271–280.
- / Łuc I., 2015, Leksem *piękno* w ponowoczesnej reklamie. *Studia Slavica*, XIX/1, Ostrava, s. 133–146.
- / Łuc I., 2018, Reklamowe wartościowanie na przykładzie redefinicji leksemu „piękno”. *Roczniki Humanistyczne* LXVII, z. 6, s. 75–91.
- / Łuc I., 2019, Gwarowy leksem gryfny jako modny komponent kultury konsumpcyjnej. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, vol. 26 (46), nr 1, s. 85–100.
- / Młynarczyk E., 2016, Modne nazwy firmowe (na przykładzie nazw salonów kosmetycznych). *Poznańskie Spotkania Językoznawcze* 32, s. 117–125.
- / Mrózek R. 2015, Synchroniczno-diachroniczna perspektywa kategoryjnych zróżnicowań językowej funkcjonalności onimicznej. *Onomastica*, LIX, s. 17–38.
- / Mrózek R., 2016, Kontynuacyjno-innowacyjna aktualizacja zadań onomastyki. *Onomastica*, LX, s. 27–35.
- / *Piękno*. Dostęp: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/piekno;3957085.html> [cyt. 2022-05-10].
- / Puzyńska J., 1992, *Język wartości*, Warszawa.

- / Puzynina J., 2003, Wokół języka wartości. *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 19–34.
- / Puzynina J., 2007, Co znaczy „walka o wartości”? *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartość?*, red. J. Mazur, A. Małycka, K. Sobstyl, Lublin, s. 24–36.
- / Rutkiewicz-Hanczewska M., 2014, Moda w zakresie morfologii współczesnych emporionimów. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. 27, s. 135–144.
- / Rutkowski M., 2016, Status obiektów i zasięg funkcjonowania nazw a ogólne tendencje nazwotwórcze. *Onomastica*, LX, s. 13–26.
- / Siwiec A., 2005, W onomastycznej przestrzeni miasta. Nazwy obiektów handlowo-usługowych wobec zmian w rzeczywistości społecznej i kulturze. *Przestrzeń w języku i w kulturze*, red. J. Adamowski, Lublin, s. 207–222.
- / Stróżewski W., 2013, *Logos, wartość, miłość*, Kraków.
- / Tatkiewicz W., 1982, *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycie estetyczne*, Warszawa.
- / Tokarski R., 2001, Słownictwo jako interpretacja świata. *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 343–370.
- / Tokarski R., 2006, Pola znaczeniowe i ramy interpretacyjne – dwa spojrzenia na język. *LingVaria*, 1, s. 35–46.
- / Tymiak L., 2017, O triadzie komunikacyjnej: wartościowanie – emocje – ekspresja. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. 2, s. 199–216.
- / Walczak B., 2004, Piękno a język: próba uporządkowania problematyki. *Piękno materialne – piękno duchowe*, red. A. Tomecka-Mirek, Łódź, s. 715–723.

ПОЛЬСКИЕ ОБРАЩЕНИЯ- -ЗООНИМЫ И ИХ РУССКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

ANNA RUDYK

FORMS OF ADDRESS EXPRESSED BY ANIMAL NAMES IN THE POLISH LANGUAGE IN COMPARISON WITH THE RUSSIAN TRANSLATION

ABSTRACT *The article is devoted to addressative phrases expressed by animal names in Polish compared to the Russian translation. In the collected corpus, addressative forms addressed to women and to men were separated. As the examples taken from contemporary Polish prose and its Russian translation show, the valuations expressed by them can be both positive and negative.*

KEY WORDS *forms of address, Polish language, Russian translation, animal names*

CONTACT *Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów; arudyk@ur.edu.pl*

Обращение – это слово или сочетание слов, называющее лицо или предмет, к которому обращена речь. Оно представляет собой социально важный компонент диалога, так как не только содержит информацию о том, к кому обращают сообщение, но отражает также отношение говорящего к собеседнику. Адресатные формы являются языковыми показателями межличностных отношений, соединяющих членов определенной общественной группы.

Как синтаксическая категория, обращение сигнализирует о том, что «реципиентом речи является прагмасемантический адресат (субъект адресат), находящийся за пределами строя предложения» (Полонский 1999: 116). Интонационная обособленность и грамматическая независимость обращения объясняются тем, что оно, функционируя в рамках диалогического единства, представляет собой перформативное высказывание (Балакай 2018: 203). По Н.И. Формановской, суть обращения можно истолковать следующим образом: «Здесь – сейчас – я – тебя – (Вас) вас (имея мотив и цель включиться в контакт) зову, называя (в избранной социостилистической тональности)» (Формановская 2000: 86).

Функции обращений раскрываются в речевом общении как результирующая сила различных факторов, к которым можно отнести языковые средства, применяемые собеседниками, интенцию говорящего или контекст. Ситуация использования конкретного обращения очень важна, поэтому, анализируя отдельные примеры их употребления, целесообразно рассматривать их в определенной текстовой среде. Раскрывающийся таким образом дополнительный смысл возникает в результате выполнения прагматических функций, обусловленных конкретной коммуникативной ситуацией. Контекстный анализ позволяет четко отличать языковые, т.е. системные значения от единичных значений, свойственных речи. Адресатные формы представляют собой посредственный способ экспликации отношений между коммуникантами (например, дружеских, фамильярных или официальных). Это является причиной употребления различных номинаций при обращении к одному и тому же лицу.

Адресатные формы, наряду с формулами приветствия и прощания, относятся к перформативным высказываниям, основная задача которых заключается не столько в информировании адресата о реальном мире, сколько в установлении непосредственного контакта между собеседниками в процессе речевого общения. Наряду с их дейктической функцией следует принимать во внимание реляционные возможности этих форм, которые сводятся к выражению определенного типа социальной иерархии, связывающей участников взаимодействия.

Основным различием в области категории адресатности между польским и русским языками является наличие в польском языке особого падежа, звательного, и его отсутствие в парадигме русских существительных. Вокативную функцию, как правило, выполняет именительный падеж. Конечно, в польском языке тоже распространен именительный в функции призыва, но ключевым фактом является то, что парадигма русского существительного лишена звательного падежа – падежа, который специализируется на выполнении адресатной функции. В русском языке звательный падеж сохранился в нескольких застывших формах, таких как *Боже*, *Господи*, употребляющихся в молитве или в функции междометий. В современной русской речи наблюдается довольно про-

дуктивная модель так называемого *нового звательного падежа*, заключающаяся в отсечении окончания существительных первого склонения, употребленных в адресатной функции (например, *мам, дядь, Тань, Саши*). Однако, так называемая ново-звательная форма не включена в систему русских падежей.

Обращения посвящены многочисленным работам русских и польских лингвистов. Наряду с монографиями (Гольдин 2009), возникают все новые статьи и очерки (Charciarek 2003, Szařiga 2015, Krauz 2016). Однако это не значит, что тема исчерпана, а, наоборот – актуальна и оригинальна. Разные методологические приемы в сочетании с возможностью использования различных источников фактического материала делают проблему привлекательной для исследователей, как в рамках одного языка, так и в сравнительном плане.

Подробная классификация адресатных форм была предложена А.В. Полонским. В монографии, посвященной адресатности, исследователь дает подробную лексико-семантическую классификацию наименований адресата, перечисляя следующие группы:

- / коммуникативно-ролевые наименования адресата, которые делятся на местоимения второго лица (например: *ты, вы, ту, уои*) и вокативы (например: *сударь, милочка, милый, kochanie*);
- / семейно-ролевые наименования адресата – термины родства – слова, указывающие на роль человека в семье (например: *мама, дед*);
- / социально-стереотипные наименования адресата, занимающие центральное положение в формировании категории адресатности (например: *господин, граждане, pani, panie*);
- / социально-статусные наименования адресата, называющие его по постоянным социальным характеристикам, таким как пол и возраст (например, *молодой человек, старик, девочка, młodzińcze*);
- / антропонимические наименования адресата, т.е. имена собственные людей (например, *Лев Романович, Машенька*);
- / социально-ролевые наименования адресата, употребление которых предписывается профессиональной, религиозной, общественной и другими структурами в ситуациях социально-значимого общения (например: *Учитель!, гостенек, pasażerowie*);
- / ситуативно-ролевые наименования адресата, создающиеся в момент коммуникативного контакта;
- / экспрессивно-оценочные наименования адресата, усиливающие прагматическое воздействие говорящего;
- / десемантизированные наименования адресата (например, слово *шеф/szef* употребленное не по отношению к начальнику, только к водителю такси, официанту или бармену).

Все эти группы подробно анализируются Полонским (Полонский 1999: 88–115).

Среди работ польских лингвистов, несомненно, стоит отметить статью К. Писарковой *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich* (Pisarkowa 1979). Автор убежден в том, что адресатные формы являются важным компонентом социального взаимодействия, внимательно рассматривая избранные номинации – названия функций, званий, степеней,

должностей. Своего рода ответом на упомянутую публикацию является статья Я. Миодека (Miodek 1980), опубликованная в следующем номере того же научного журнала. Подчеркивая нормативный и социолингвистический характер анализируемой проблемы, автор делится с читателем размышлениями, вызванными у него текстом Писарковой. Он уделяет особое внимание диверсификации употребления в польском языке формы *Pan/Pani + nazwisko* (фамилия) в зависимости от того, к какой социальной среде принадлежит говорящий. Необходимость дальнейших исследований подчеркивает А. Домбровска (Dąbrowska 1983), проанализировавшая формы обращения к другим в десяти европейских языках (русском, украинском, белорусском, чешском, словацком, македонском, словенском, болгарском, польском, сербскохорватском). Исследовательница предполагает, что в качестве источника фактического материала полезно использовать литературные тексты разных эпох, поскольку это дает возможность подробно рассмотреть обращения, используемые в конкретном времени, среде и ситуации.

Существенное место в ряду работ польских исследователей занимает монография Э. Томичека (Tomiczek 1983), носящая сравнительный характер в силу того, что автор сопоставляет системы адресатных форм польского и немецкого языков. Лингвист подчеркивает, что эти формулы не только доставляют говорящему возможность вербальной деятельности в рамках принятой конвенции, но являются также непосредственным орудием воздействия на собеседника (Tomiczek 1983: 4). Томичек дает в своей работе подробную классификацию адресатных форм, разделяя их, во-первых, на формы синтаксически интегрированные и такие, которые не интегрированы с предложением, выступающие вне его структуры, т.е. совпадающие с тем, что определяется русским термином *обращение*. Во-вторых, автор выделяет номинальные и прономинальные формы адресации. Адресатными формами автор называет все перформативные высказывания, которые при помощи избранных номинальных, местоименных, атрибутивных форм или возможных взаимных комбинаций языковых единиц, относящихся к перечисленным группам, служат говорящему для установления и поддержания контакта с собеседником. Кроме того, они определяют социальную взаимозависимость между участниками диалога согласно действующим культурным нормам, определяющим расстояние между участниками прямой коммуникации (Tomiczek 1983: 45).

Обращения не являются средством выражения какого-либо содержания, а специфическим и наиболее характерным приемом обозначения адресата (Розенталь, Голуб, Теленкова 2002: 368–369). Это языковые показатели межличностных отношений, соединяющих членов определенной общественной группы. Являясь средством универсального характера, адресатные формы несут значительную коммуникативную нагрузку, и в процессе общения выполняют следующие речевые функции:

- / номинативную (наименование адресата в речи);
- / характеризующую (закрывающуюся в демонстрации личного отношения к адресату);
- / этикетную / социально-регулятивную (эта функция позволяет рассматривать общение как процесс, протекающий в соответствии с конвенциональными нормами поведения, которые складываются в данной социальной группе для различных ситуаций) (Голикова 2007: 38).

В роли обращений чаще всего выступают собственные имена людей, названия лиц по родству, по общественному положению или по профессии. Но с семантической точки зрения это могут быть как названия лиц, так и неодушевленных предметов и животных (Czariga 2008). Именно такие адресатные формы, т.е. номинации, совпадающие с названиями животных или представляющие собой дериваты этих названий, являются предметом анализа в настоящей статье. Первичное значение анализируемых лексем сводится к именованию животных, но, находясь в конкретном контексте, они функционируют как обращения к собеседнику. Прагматическое и пропозициональное содержание тесно связаны друг с другом, и их связь основана на определенных семантических признаках, дающих возможность присвоения данного прагматического оператора (Czariga 2014: 151).

Прагматическое значение адресатности можно понимать как отношение говорящего к знакам, используемым в языковой практике, и соответствующее влияние этих знаков на людей. Для того чтобы сравнить прагматическую ценность обращений из исходного текста с адресатными формами из текста перевода, их семантические значения будут сопоставлены с контекстуальными значениями в конкретных ситуациях употребления. Прагматическая рамка выделенных реплик ограничена контекстом, доступ к которому обеспечивается путем извлечения примеров из конкретных литературных текстов – источником примеров являются тексты современной польской бытовой прозы и их русские переводы.¹ По нашему мнению, такой исследовательский корпус охватывает высказывания близкие разговорному языку, так как отобранные диалогические реплики представляют собой фрагменты разговоров героев разного пола и возраста в типичных повседневных ситуациях, представленных сюжетом. Объем текстов, являющихся источниками фактического материала для настоящего исследования, составляет более 4 800 страниц произведений на польском языке, а также тексты русских переводов.

Ниже рассмотрим отобранные примеры обращений, выраженные названиями животных, разделяя их на единицы, направленные к женщинам и к мужчинам. Такое деление показалось нам целесообразным, потому что для каждой из этих двух групп даются выделить отдельные характеристики и закономерности, о которых речь пойдет ниже. Отобранные обращения, образованные от названий животных, представлены в следующей таблице.

1 Заглавия книг, являющихся источниками фактического материала, приводятся в конце статьи (вместе с используемыми сокращениями).

Обращения к женщинам	Обращения к мужчинам
<i>króliczko</i> → заяушка	<i>baranie</i> → осел
(<i>ty</i>) <i>mała żmijo</i> → маленькая змея	<i>bydlaku</i> → скотина
<i>myszki</i> → мышки	<i>kotku</i> → котик
<i>pszczółko</i> → пчелка	<i>misiaczku</i> → котик, плюшастик
<i>ptaszku mój</i> → птичка моя	<i>misiek</i> → мусек
(<i>ty</i>) <i>samolubna, zimna suko</i> → холодная эгоистичная сука	<i>misiu</i> → зайчик мой, косолапик, котя
<i>sarenko</i> → козочка моя	<i>stary koniu</i> → старина
<i>suko</i> → сука	<i>wężu</i> → змея
<i>szczygiełku</i> → ласточка моя, мой зайчонок	<i>wieprzu</i> → свинья
<i>tlusta świnió</i> → жирная свинья	(<i>ty</i>) <i>zmarznięty motylku</i> → ты замерзшая бабочка
<i>wiewiórko</i> → бельчонок	
<i>wiórko</i> → чонок	

Таблица 1: Обращения, образованные от названий животных в собранном материале

Как можно видеть, в то время как адресатные формы, направляемые к мужчинам – это, прежде всего, устойчивые, общепринятые аффективные обращения, группа собранных обращений к женщинам более разнообразна. Здесь включаются наименования, которые или свойственны речи конкретного человека, или обусловлены контекстуально, а чтобы раскрыть их природу, часто требуется дополнительная информация, касающаяся ситуации общения. Стоит отметить, что среди отобранных примеров можно выделить как родовые, так и более общие названия, а также лексемы, указывающие на пол животного. Названия из мира животных, применяемые в качестве адресатных форм, вызывают широкий спектр ассоциаций, как положительных, так и отрицательных. Некоторые из них считаются просто вульгарными, оскорбляющими адресата речи, напр.:

- / Ты *samolubna, zimna suko*.
- / Ты холодная эгоистичная **сука**. (КИМ)

Вышеприведенный пример рассматривается нами в качестве обращения только по формальному признаку, т.е. формы звательного падежа в польском языке, целенаправленной на выражение категории адресатности. Типичная для обращения, воспринимаемого как отдельный речевой акт, иллокуция призыва, кажется, уступает место предикативному значению. Примечательно, что в целевом тексте категория адресатности в таком смысле не реализуется – оскорбляющая номинация выполняет просто роль предиката. Польское наименование лишается типичных черт обращения, его использование имеет целью не призвать, а оскорбить адресата высказывания, и, одновременно, выразить отрицательные эмоции, испытываемые говорящим по отношению к нему. Итак, оно сочетает в себе импрессивную и экспрессивную функции. Такие слова, используемые в качестве обращений, А. В. Полонский относит к рефлексивно-оценочным наименованиям адресата и указывает на их аксиологический характер. Являясь результатом аналитической деятельности гово-

рящего, связанной с адресатом речи, они выражают оценку (положительную или отрицательную), которая ставится на основании его действительных или предполагаемых черт, поэтому в них преобладает предикативный аспект (Полонский 1999: 106). Слово *suka/сука* обозначает, конечно, самку домашней собаки (или других животных из семейства собачьих) (Ефремова 2000), но в употреблении к человеку считается бранным словом, обидным, так как включает следующие семы: презрение, отвращение, сексуальная распущенность, недоброжелательность/язвительность (Czariga 2008: 212). Также имена прилагательные, которые определяют выделенные наименования, относятся к оценочной лексике, и выражают отрицательную характеристику определяемого объекта – сравним их значения:

samolubny – ‚kierujący się w życiu wyłącznie własnymi interesami i wygodą, lekceważący natomiast potrzeby innych‘ (Żmigrodzki 2021);

zimny (o człowieku) – ‚obojętny i niepoddający się emocjom‘ (Żmigrodzki 2021);

zimna suka – ‚kobieta cyniczna, która świadomie i bez skrupułów postępuje bezwzględnie‘ (Żmigrodzki 2021);

эгоистичный – ‚проникнутый эгоизмом, себялюбивый; свойственный эгоисту‘ (Кузнецов 1998);

холодный – перен. ‚крайне сдержанный в проявлении чувств; бесстрастный, равнодушный‘ (Ефремова 2000).

Наряду с оскорбительной номинацией и определяющими ее прилагательными, выражающими отрицательную оценку, в структуре польского обращения удастся выделить еще иной компонент, усиливающий общее негативное значение адресатной формулы. Это личное местоимение *ty*, которое, предшествуя неприятному наименованию, увеличивает силу выражения (Jasik 2005: 262–263). В польском языке конструкции, образованные по схеме *ty + звательный падеж*, являются настолько детерминирующими, что даже аксиологически нейтральные наименования могут стать инвективами (Zimnowoda 2005: 279). Уместно отметить, что вышеупомянутая схема представляет собой довольно продуктивную модель в польском языке. Примечательно, что в тексте русского перевода эквивалент такой номинации не представляет собой обращения, но выполняет предикативную функцию – оскорбительная номинация выполняет роль присвязочного члена в структуре именного сказуемого. В другом примере польское обращение *suko* имеет в русском переводе соответствие, тождественное по функции:

/ *Zabiję cię, suko* – *powiedziała tak, by każdy usłyszał.*

/ *Я убью тебя, сука*, – *сказала она так, чтобы все услышали.* (Ро)

Используемая адресатная форма стилистически схожа с грамматической основой предложения, представляющей собой речевой акт угрозы, рассматриваемый как высказывание, служащее для манифестации или установления социальной асимметрии (Эпштейн 2009: 216). Угроза относится к комиссивам, можно сказать, что является зеркальным отражением речевого акта обещания – общим компонентом обоих речевых актов является принятие на себя определенного рода обстоятельств, различным – отрицательное в угрозе и положительное в обещании влияния этих обстоятельств на адресата. Наличие оскорбительного наименования – экспрессивного обращения с отрицательной окраской – усиливает смысл речевого акта угрозы.

В следующем примере обидная адресатная форма направляется к мужчине:

[...] *Z była żoną, na szczęście, **baranie**.*

[...] *С бывшей женой, к счастью, **осел**.* (JWP)

Отрицательная оценка оскорбительного наименования касается умственной деятельности адресата. Такая номинация направляется к человеку, которого говорящий считает не слишком умным, ярким. Выражая такое мнение, говорящий унижает адресата – польский зооним *baran* и русский *осел* имеют общие семантические признаки глупости и ограничения (Czapięga 2008: 204, 209).

Фактический материал охватывает и такие примеры, окраска которых не является однозначной, очевидной. Сравним:

/ ***Tymała źmijo** – odparł niemal serio. – Namotałaś, namotałaś i chodu.*

/ *Ах ты, **маленькая змея**, – воскликнул он в тон мне, но с серьезным лицом. – Заварила кашу и убегаешь.* (TDT)

Зооним *źmija/змея* включает в себя семы обмана, подлости, язвительности (Czapięga 2008: 213). Следовательно, выделенная адресатная форма в отвлечении от контекста, безусловно, будет восприниматься как оскорбительная, указывающая на неискренность и недоброжелательные намерения человека, поведение которого вызывает у говорящего отрицательные эмоции, проявляющиеся в его речи. В приведенном фрагменте текста обращение, являясь средством выражения порицания для начинаний молодой женщины, одновременно приобретает шуточный оттенок, о чем свидетельствует информация, заключающаяся в повествовании. Двойственность смысла адресатной формы раскрывается только в контексте высказывания. Поэтому выделенное обращение в отрыве от контекста показалось бы, несомненно, оскорбительным, приписывающим лицемерие и гнусные намерения называемому человеку. Здесь такую формулу шуточно использовал режиссер, обращаясь к актрисе, чтобы разрядить напряжение в трудной ситуации, но все-таки подчеркнуть, что предпринятые ею действия доставили много хлопот всей эстрадной группе.

Большинство обнаруженных обращений; как к женщинам, так и к мужчинам, имеет положительную окраску. Это проявляется, между прочим, в их деминутивной форме:

*Sam nie wiedział, kiedy wyszeptał: – **Króliczko**.*

*Сам не знал, как прошептал: – **Зайчушка**.* (SN)

*Gdzie jesteście, **myszki**? Jedźcie ostrożnie, bo ślisko.*

*Где вы, **мышки**? Будьте осторожны – скользко.* (SN)

Анализ отобранных параллельных текстов показывает, что на месте обращений-зоонимов переводчики употребляют как словарные, так и контекстуально обусловленные соответствия. Сравним несколько примеров:

/ *Cześć **misiaczku** – mówi Renka.*

/ *Привет, **котик**, – сказала Реня.* (JWP)

/ *[...] To pa, **misiaczku**, pa, całuski, rybnie łuski, do zobaczenia wieczorem...*

/ *[...] Пока, **плюшастик**, пока, лапуля, вечером увидимся...* (ОС)

/ ***Misiu**, myślałeś dzisiaj o seksie?*

- / **Зайчик мой**, ты сегодня думал о сексе? (UDS)
- / **Misiu?** Judyta podała orzeszki w miodzie, ale nie będę jadła [...].
- / **Котя?** Юдита угощает меня орешками в меду, но я есть не стану [...] (SNT).

Обращения *misiu* и *misiaczku*, которые считаются ласковыми, мы решили включить в группу названий животных, потому что эти слова, чаще всего в устной, непринужденной речи, обозначают медведя. Эти номинации, вероятно, имеют народное происхождение, поскольку они отражают типичные особенности деревенской культуры. Замена названия животного эфемистическим термином связана с табу, распространенным в примитивных культурах, относящимся к диким животным. Их названия не произносились вслух, потому что считалось, что эти животные слышат и понимают людей, а также вызывали страх как опасные и хищные существа. Дополнительным стимулом для использования антропонима (формы *misiu* и *misiaczku* польские ученые предлагают считать уменьшительными формами имени *Michał*) в качестве названия животного являются известные в польской деревне истории, что медведь – это человек, заколдованный животным (Kucharzyk 2015: 91).

В тексте русского перевода применяются слова, образованные от названий из животного мира (*зайчик мой*, *котя*, *котик*). Особенно интересным решением переводчика является, по-нашему, обращение *котя*, образованное по схеме уменьшительных форм русских мужских личных имен, ср.: *Борис* → *Боря*; *котик* → *котя*. Лексема *плюшастик*, в свою очередь, закрепилась уже в качестве постоянного эквивалента обращения *misiaczku* в русском языке (Кульпина, Татаринов 2014: 176). Несмотря на то, что перевод не является адекватным, общей чертой всех выделенных номинаций является мягкость, пушистость, приятное прикосновение, тем более что это животные, форму которых часто приобретают популярные мягкие игрушки (Rudyk 2021: 162).

В фактическом материале обнаружили также менее распространенные в речи положительно окрашенные обращения, образованные от названий животных. Эти адресатные формы имеют ситуативный характер, они свойственны отношениям двух конкретных людей, не являются общепринятыми в речи. Сравним примеры:

- / *To nie to, co u ciebie, pszczółko, wbijasz żądło w chore nerki – mlaskał, coś smakując.*
- / *Это не то, что твои жала, пчелка, – чавкал он, что-то жуя, – вкалываешь иголки в больные почки [...].* (KIM)

Адресатная форма *pszczółko* имеет положительную окраску, ассоциируется с трудолюбивым человеком (пог. *pracowity jak pszczołka* / 'трудолюбивый как пчела'), может стать отличным обращением к очаровательной трудоголичке (Bańko, Zygmunt 2011: 100). Однако в данном случае семантическая мотивировка гораздо интереснее, потому что говорящий обращается к подруге, которая профессионально занимается иглоукалыванием, и, следовательно, мы имеем дело с метафорой 'женщина – это пчела' (кусает как пчела своим жалом), а диминутивная форма дополнительно вносит элемент симпатии между собеседниками. Не менее интересной является и следующая номинация:

- / *Zmarzłaś, sarenko – mówił.*
- / **Козочка моя**, да тебе холодно, – ласково говорил он. (ОС)

Это обращение направляется к стройной, спортивного вида женщине, заботящейся о себе, что оправдывает ассоциацию с грациозным силуэтом животного. По этой причине использование адресатной формы полностью понятно. В тексте перевода используется уменьшительное название другого животного, также принадлежащего к отряду парнокопытных, использование которого для обозначения человека зафиксировано в толковых словарях [сравним: коза, *лерег. разг.* Резвая, бойкая девочка или девушка' (Ефремова 2000); *Разг. шутл.* О резвой, бойкой девочке, девушке (Евгеньева 1999)].

Нижеприведенные формы направляются к женщине с рыжими волосами:

- / *Wiewiórko, nie nadają się jeszcze.*
- / *Бельчонок, я пока не могу.* (KIM)
- / *Wiórko, dobrze się czujesz?*
- / *Чонок, ты хорошо себя чувствуешь?* (KIM)

Несмотря на то, что перевод адекватен, по нашему мнению, обращения в оригинальном тексте более удачны по сходству рода существительного с полом адресата речи. Из книги, являющейся источником примера, мы узнаем, что в данных отношениях это было не случайное использование, а постоянное – муж часто обращался к жене, используя такую форму. Как утверждают психологи, постоянное и последовательное использование псевдонимов собеседниками может удовлетворить психологически мотивированную потребность подчеркнуть связь между ними (Sikora 1994: 198). Во втором из вышеприведенных примеров выделяется более нестандартное обращение: *wiórko/чонок* – эта форма образована путем «отрезания» начальной части лексемы *wiewiórko/бельчонок*. Хотя в случае польского обращения мотивация очевидна, полученная русская форма явно не связана с производящим словом. В толковом словаре мы находим следующее объяснение: *чонок* – словообразовательная единица, выделяющаяся в именах существительных – названиях лиц или животных, характеризующихся детскостью, не взрослостью (*арапчонок, барчонок, курчонок, татарчонок* и т.п.)' (Ефремова 2000). Как видно, использование словарного соответствия или образование нового слова таким же способом не всегда полностью отражает характер исходной номинации.

Проанализированные фразы можно считать неосемантизмами, которыми были присвоены соответствующие аксиологические значения на основе конкретных ассоциаций (Zimnowoda 2003: 113–114). Часто бывает так, что экспрессивность обращения возникает только при определенных обстоятельствах. Кроме того, оценка и эмоциональное состояние, неявно выраженное используемыми адресатными формами, не всегда очевидны. Одни и те же наименования могут выражать разные оттенки эмоций, а иногда и противоположные оценки. Самое приятное на слух слово может отражать пренебрежение, с другой стороны, наименование на вид оскорбительное, в определенной ситуации может оказаться самым желаемым комплиментом. Контекст использования отдельных наименований может изменить их окраску. Прагматическая природа экспрессивности заключается в желании говорящего наиболее эффективно влиять на адресата, в то же время она всегда тесно связана с говорящим, его психическим состоянием. Экспрессивно-оценочные номинации усиливают влияние говорящего на собеседника, являясь кос-

венными способами оскорбления, похвалы, оказания давления. Таким образом, являясь средством выражения, они также выполняют импрессивную функцию.

Экспрессивный характер обращений создается с помощью многих деминутивных форм, например: *kotku*, *pszczółko*, *котик*, *пчелка*, которые чаще всего выражают положительное отношение к адресату речи. Однако, как упоминалось раньше, каждое наименование уместно рассматривать в определенной текстовой среде, так как ситуация использования оказывает немаловажное влияние на конечную окраску обращения.

В следующей таблице представлены обращения, которым свойственна положительная, отрицательная и двусмысленная окраска. Как видно, большинство обнаруженных примеров – это показатели положительного отношения говорящего к адресату высказывания.

Отношение к адресату высказывания	Примеры обращений
(+)	<i>króliczko</i> → зайчик <i>myszki</i> → мышки <i>pszczółko</i> → пчелка <i>ptaszku mój</i> → птичка моя <i>sarenko</i> → козочка моя <i>wiewiórko</i> → бельчонок <i>wiórka</i> → чонок <i>kotku</i> → котик <i>misiaczku</i> → котик, плюшастик <i>misiek</i> → мисек <i>misiu</i> → зайчик мой, косолатик, котя <i>stary koniu</i> → старина <i>(ty) zmarznięty motylku</i> → ты замерзшая бабочка
(-)	<i>(ty) samolubna, zimna suko</i> → холодная эгоистичная сука <i>suko</i> → сука <i>baranie</i> → осел <i>tlusta świnió</i> → жирная свинья <i>bydlaku</i> → скотина <i>wężu</i> → змей <i>wieprzu</i> → свинья
(+/-)	<i>(ty) mała źmijo</i> → маленькая змея <i>szczygiełku</i> → ласточка моя, мой зайчонок

Таблица 2. Обращения с положительной, отрицательной и двусмысленной окраской

По нашему мнению, самым важным для определения окраски обращения является контекст употребления данной номинации. В устной речи ярчайшим показателем является интонация, а также другие паралингвистические и внелингвистические факторы, такие как различные жесты, выражение лица или тон голоса. Например, обращение *stary koniu*, которое мы обнаружили в источнике, однозначно положительное:

/ [...] **Marcin, stary koniu!** Ile to lat? Policzysz za mnie dokładnie? Matematycy mają kłopoty z liczeniem do tyłu. [...]

/ [...] **Марцин, старина!** Сколько же это лет? Подсчитаешь за меня? У математиков сложности с обратным счетом. [...] (LP)

Двое мужчин встречаются после нескольких лет, обращение выражает радость от встречи. Но можно легко представить себе ситуацию, когда женщина обращается к мужу или к сыну-подростку:

Ты **stary koniu**, wracam zmęczona z pracy, a ty cały dzień nic nie robisz, mogłeś chociaż pozmywać naczynia! Jak ci nie wstyd!

Старик, я возвращаюсь с работы усталая, а ты весь день бездельничаешь, ты мог бы посуду помыть! Как тебе не стыдно?!

В таком контексте обращение *ty stary koniu* / *старик* можно считать оскорбительным или ироническим.

Проведенный анализ показывает, что обращениям, выраженным названиями животных, и их дериватам свойственна сильная эмоциональная окраска. Они могут выражать положительное или отрицательное отношение к адресату речи, которое определяется только на основе контекста. Большинство обнаруженных форм соотносятся с названиями млекопитающих, однако, встречаются также единичные названия:

/ насекомых – одно обращение к женщине (*pszczołko/nчелка*) и одно к мужчине ([*ty*] *zmarznięty motylku* / *ты замерзшая бабочка*);

/ птиц – одно обращение к женщине (*szczygiełku* → *ласточка моя, мой зайчонок*);

/ и пресмыкающихся – одно обращение к женщине ([*ty*] *mała żmijo* → *маленькая змея*) и одно к мужчине (*wężu* → *змея*).

Как видно, группа обращений к женщинам кажется более разнообразной.

Другой закономерностью, наблюдаемой в собранном материале, является употребление в структуре обращений десемантизованного местоимения *mój/мой* в структуре как польских, так и русских обращений, например: *ptaszku mój*, *птичка моя, козочка моя, ласточка моя, мой зайчонок, зайчик мой*. Следует подчеркнуть, что в вышеприведенных адресатных формах местоимение употребляется в значении 'дорогой', 'любимый', 'единственный'. Для характеристики иллокутивной силы такой, довольно продуктивной в обоих сопоставляемых языках модели, Т.Ю. Янко использует определение «вокатив умиления» (Янко 2010: 465).

В заключение настоящей статьи хотелось бы привести слова А. Харциарка: «[...] в процессе перевода экспрессивных наименований в функции обращения коммуникативная равноценность оригинала и перевода достигается при учете следующих факторов:

/ их семантико-прагматических характеристик;

/ ситуации и контекста их употребления;

/ заложенной в них этнокультурной информации» (Charciarek 2009: 240).

Собранный языковой материал показывает, что цель достигается как при наличии словарных, так и контекстных эквивалентов, отвечающих приведенным условиям.

Проведенный анализ позволяет прийти к следующим выводам:

1. На месте польских обращений, выраженных названиями животных, в тексте перевода появляются, прежде всего, лексемы, которые можно считать словарными эквивалентами (например: *źmija* → змея, *myszki* → мышки, *suko* → сука и т.д.). Бывает, что в целевом тексте применяются названия других животных, вызывающих похожие ассоциации (например: *króliczko* → зайushка, *sarenko* → козочка моя, *misiu* → зайчик мой, *baranie* → осел) или закрепленные соответствия, как *плюшастик* (польское *misiu*) или *старина* (польское *stary koniu*).
2. Причиной употребления в речевом общении обращений, выраженных названиями животных, могут являться определенные ассоциации, касающиеся внешнего вида адресата высказывания (например: *sarenko/козочка* – стройная фигура, *wiewiórko/бельчонок* – рыжие волосы) или характера, поведения (например: *źmija/змея* – подлость, язвительность). Это касается, прежде всего, обращений к женщинам. К мужчинам чаще направляются общеизвестные адресатные формы (например: *kotku/котик*, *misiu/зайчик мой*).
3. Большое число обращений, которым присуща положительная окраска, можно считать посредственным свидетельством симпатии человека к животным. Такие наименования представляют собой имплицитный способ выражения мелиоративной оценки.

FORMS OF ADDRESS EXPRESSED BY ANIMAL NAMES IN THE POLISH LANGUAGE IN COMPARISON WITH THE RUSSIAN TRANSLATION

SUMMARY This article is devoted to the analysis of the addressative forms expressed by the names of animals. The factual material was selected from the texts of modern Polish prose and its translations into Russian (thirteen novels in total) – such a research corpus covers statements close to spoken language, since the selected dialogical remarks are fragments of conversations of characters of different sex and age in typical everyday situations presented by the plot. The main method used is comparative analysis. The reason for the use in speech of addressative forms expressed by the names of animals may be certain associations concerning the appearance of the addressee or their character, behaviour. The analysis shows that the addressative forms expressed by the names of animals and their derivatives are characterized by a strong emotional meaning. Depending on the context of use, they can express both a positive and a negative attitude towards the addressee of speech.

ЛИТЕРАТУРА

- / Балакай А., 2018, Прагматический компонент как идентификатор этикетности русских обращений. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, IX/1, с. 201–208.
- / Голикова В.В., 2007, Функции обращения в семейном дискурсе. *Теория языка и межкультурная коммуникация: медеузовский сборник научных трудов*, Курск, с. 38–45.

- / Гольдин В.Е., 2009, *Обращение: теоретические проблемы*, Москва.
- / Евгеньева А.П., 1999, *Словарь русского языка*, Москва. Режим доступа: <https://udarenieru.ru> [цит. 2023-07-10].
- / Ефремова Т.Ф., 2000, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва. Режим доступа: <https://udarenieru.ru> [цит. 2023-07-10].
- / Кузнецов С.А., 1998, *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург. Режим доступа: <http://gramota.ru> [цит. 2023-07-10].
- / Кульпина В.Г., Татаринов В.А., 2014, О реконцептуализации проблем перевода и переводной лексикографии в трудах польских языковедов. *Вестник Московского университета, Серия 22, Теория перевода*, № 2, с. 171–192.
- / Полонский А.В., 1999, *Категориальная и функциональная сущность адресатности*, Москва.
- / Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А., 2002, *Современный русский язык*, Москва.
- / Формановская Н.И., 2000, Обращение с точки зрения коммуникативно-прагматического подхода. *Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения)*, 3, с. 83–88.
- / Эпштейн О.В., 2009, Языковое оформление речевого акта угрозы (на материале английского политического дискурса). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 1 (3), с. 216–220.
- / Янко Т.Е., 2010, Обращения в структуре дискурса. *Логический анализ языка. Моно-, диа-, полилог в разных культурах*, Москва, с. 456–468.
- / Bańko M., 2000, *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- / Bańko M., Zygmunt A., 2011, *Czule słówka. Słownik afektonimów*, Warszawa.
- / Charciarek A., 2003, К вопросу о функциях некоторых неофициальных польских, русских и чешских обращений. *Lingua et communicatio in sphaera marcatuariae. Bohemica Britannica Germanica Rossica Ostraviensia*, Ostrava, с. 75–80.
- / Charciarek A., 2009, Перевод экспрессивных наименований в функции обращения (на материале польского, русского и чешского языков). *La traduction: philosophie, linguistique et didactique*, Lille, с. 237–242.
- / Czapiga A., 2008, *Antroponimiczne metafory odzwierzęce w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, Rzeszów.
- / Czapiga A., 2015, Dobrze, panie profesorze – formy adresatywne jako część makroaktu мовы апробаты (на материале языка польского, росыјського і англійського). *Z badań nad językami europejskimi w aspekcie synchronicznym i diachronicznym. Księga jubileuszowa poświęcona Profesor Zofii Czapidze*, red. D. Chudyk, E. Dźwierznińska, Szczecin, с. 108–118.
- / Dąbrowska A., 1983, Formy zwracania się do innych в некоторых языках европейских. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica*, 645, VIII, с. 3–19.
- / Jasik A., 2005, Wyzwiska, obelgi, pogrożki в гварзе uczniowskiej (проба типологии gatunkowej). *Język a Kultura*, XVII, с. 259–271.
- / Krauz M., 2016, Komunikacja в rodzinie на podstawie serialu Rodzinka.pl (analiza zwrotów adresatywnych). *Język nasz ojczysty в sferze życia rodzinnego*, red. B. Taras, W. Kochmańska, Rzeszów, с. 93–108.
- / Kucharzyk R., 2015, О гваровых апелативах одантропонимичных (на przykładzie leksemów związanych з imieniem Michał). *Język a Kultura*, XXV, с. 89–102.
- / Miodek J., 1980, Jeszcze о sposobach zwracania się do drugich. *Język Polski*, LX, 2–3, с. 177–179.
- / Pisarkowa K., 1979, Jak się tytułujemy і zwracamy do drugich? *Język Polski*, LIX, 1, с. 5–17.

- / Rudyk A., 2021, *Zwroty adresatywne w języku polskim i rosyjskim*, Rzeszów.
- / Sikora K., 1994, Gwarowe formuły adresatywne jako narzędzie intensyfikacji więzi społecznej łączącej rozmówców (na przykładzie gwar okolic Krakowa). *Język a Kultura*, X, s. 195–204.
- / Tomiczek E., 1983, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław.
- / Zimnowoda J., 2003, Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych. *Język a Kultura*, XV, s. 103–115.
- / Zimnowoda J., 2005, Wyzwisko – specyficzny rodzaj form adresatywnych (o uniwersalności negatywnych zdarzeń komunikacyjnych). *Język a Kultura*, XVII, s. 273–282.
- / Żmigrodzki P., *Wielki słownik języka polskiego*. Режим доступа: <http://wsjp.pl> [цит. 2023-07-10].

Источники

- / bonda K., 2015, *Okularnik*, Warszawa. / Бонда К., 2018, *Очкарик*, Москва. (О)
- / Bonda K., 2014, *Pochłaniacz*, Warszawa. / Бонда К., 2016, *Девушка полночи*, Москва. (По)
- / Gretkowska M., 2007, *Kobieta i mężczyźni*, Warszawa. / Гретковская М., 2008, *Женщина и мужчины*, Харьков. (КИМ)
- / Gretkowska M., 2001, *Polka*, Warszawa. / Гретковская М., 2004, *Полька*, Москва. (Р)
- / Grochola K., 2004, *Ja wam покажэ!*, Warszawa. / Грохоля К., 2005, *Я вам покажу!*, Москва. (JWP)
- / Grochola K., 2005, *Osobowość ёту*, Warszawa. / Грохоля К., 2008, *Бабочка на ладони*, Москва. (ОЃ)
- / Grochola K., 2001, *Podanie o miłość*, Warszawa. / Грохоля К., 2004, *Заявление на любовь*, Москва. (ПОМ)
- / Grochola K., 2003, *Uprawężnienie do szczęścia*, Warszawa. / Грохоля К., 2005, *Гарантия на счастье*, Москва. (UDS)
- / Kołczewska K., 2013, *Kto jak nie ja?*, Warszawa. / Колчевска К., 2013, *Кто, если не я?*, Харьков. (КJNJ)
- / Nurowska M., 1997, *Tango dla trojga*, Wrocław. / Нуровская М., 2012, *Танго втроем*, Москва. (TDT)
- / Nurowska M., 2009, *Sprawa Niny S.* Warszawa. / Нуровская М., 2013, *Дело Нины С.*, Москва. (SNS)
- / Stasiuk A., 1996, *Biały kruk*, Warszawa. / Стасюк А., 2003, *Белый ворон*, Москва. (БК)
- / Wiśniewski J. L., 2004, *Los powtórzonu*, Warszawa. / Вишневский Я. Л., 2008, *Повторение судьбы*, Москва. (LP)

ZBIORY ARCHIWALIÓW W BIBLIOTECE BOGUMIŁA RUDOLFA TSCHAMMERA W CIESZYNIE JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ POLSZCZYZNY CIESZYŃSKIEJ

JANA RACLAVSKÁ

ARCHIVAL COLLECTIONS IN THE BOGUMIŁ RUDOLF TSCHAMMER LIBRARY IN CIESZYN AS A SOURCE FOR RESEARCH ON THE CIESZYN POLISH LANGUAGE

ABSTRACT *This article presents a selection of old Polish prints and manuscript texts held in the Bogumił Rudolf Tschammer Library in Cieszyn. The 18th and 19th century archives from the Lutheran clergy are rich material for the study of regional Polish, especially religious language. The nucleus of today's collection was the church library, founded in the early days of the Church of Jesus at the Higher Gate in Cieszyn (1709). The book collection was greatly expanded by a gift made by the lawyer B. R. Tschammer and the noble Bludowski family (18th century). The library contains works by protestant clergymen, representatives of the nobility, teachers and regional writers. The Tschammer Library was the first public library in Cieszyn. Today, the B. R. Tschammer Library and Archive functions as part of the Museum of Protestantism.*

KEY WORDS *Tschammer Library in Cieszyn, Polish language in Cieszyn Silesia, protestant literature*

CONTACT *University of Ostrava, Ostrava; jana.raclavska@osu.cz*

1 / WSTĘP

Badania regionalnych odmian polszczyzny, a zwłaszcza ich historii, nastrocza niemałe problemy ze względu na bazę materiałową. Jeśli skupimy się na dziejach polszczyzny cieszyńskiej, to nie umknie naszej uwadze fakt, że jej historia faktycznie rozpoczyna się na początku XVIII wieku, co wiąże się z częściowym przyznaniem praw wyznaniowych protestantom cieszyńskim i pozwoleniem na budowę tzw. Kościoła Łaski w Cieszynie (1707 r.). Idee szerzone przez Marcina Lutra przeniknęły na Śląsk Cieszyński już w wieku XVI, zyskując tutaj wielu zwolenników. Nosicielami nowych idei stali się książęta: Kazimierz II wywodzący się z polskiego rodu Piastów (1477–1528) i jego wnuk Waclaw III Adam (1528–1579), który przyjął protestantyzm i uczynił wyznanie augsburskie oficjalnym w Księstwie Cieszyńskim (Sosna 2015: 37). W 1568 r. w celu uporządkowania stosunków w Księstwie Waclaw Adam wydał *Porządek kościelny*,¹ dopełniony już po jego śmierci przez wdowę Katarzynę Sydonię o *Porządek szkolny* (1584), na podstawie którego poddani mieli przywilej posyłania swych dzieci na naukę do ewangelickich szkół przykościelnych. W Księstwie było ich wówczas (XVI w.) pięćdziesiąt, dzięki czemu uczniowie mogli zdobywać wiedzę w języku ojczystym – polskim. Rzeczywistość ta miała wpływ na stopniowe zainteresowanie się książką polską mniej zamożnej ludności cieszyńskiej. W tym czasie zaczęły docierać do czytelników pozycje polskie, np.: *Postylla domowa* Marcina Lutra, wydana w Królewcu w 1574 r., *Biblia Gdańska*, *Postylla Samuela Dambrowskiego*, zbiory kazań Grzegorza z Żarnowca i Adama Gdacjusza. Znana też była twórczość Jana Kochanowskiego, którego pieśni znalazły się później w kancjonałach cieszyńskich. O obecności książki w domach Cieszynian świadczą notatki rodzinne wpisywane na marginesach ksiąg nabożnych (Picha 2016: 45).

2 / TWÓRCZOŚĆ PIERWSZYCH DUCHOWNYCH PROTESTANCKICH W CIESZYNI

Duszpasterze ewangelicy sprowadzeni z okolic Kluczborka do otwartego w r. 1709 cieszyńskiego kościoła rozumieli swoje posłannictwo jako szerzenie ewangelii w języku zrozumiałym dla tutejszego ludu i konieczność dostarczenia cieszyńskim ewangelikom książek napisanych w ich języku, drukowanych czcionką gotycką. Sztuczne niejako utrzymywanie czcionki gotyckiej na Śląsku Cieszyńskim wynikało z dążenia Habsburgów do ograniczania czy utrudniania dostępu do polskiej książki. W szkołach cieszyńskich uczono pisma gotyckiego, którym były drukowane XVI-wieczne książki polskie. Nowsze polskie pozycje natomiast były już drukowane czcionką łacińską. W Cieszyńskim trwała szwabacha do 1848 roku, kiedy pierwsze polskie pismo „Tygodnik Cieszyński” zaczęto drukować alfabetem łacińskim. Szwabacha utrudniała odbiór nowych polskich dzieł czytelnikom cieszyńskim, przyczyniła się jednak do wielowiekowego czytania pisarzy XVI wieku, co wpłynęło na kształtowanie się tutejszej polszczyzny, zawierającej wiele dawnych polskich elementów zarówno w systemie gramatycznym, jak i w słownictwie (Kadłubiec 1992: 449–450).

Jednym z pierwszych pastorów protestanckich w Cieszynie, który wpisał się w krąg krzewicieli oświaty i zainicjował działalność wydawniczą w języku tutejszej ludności i zażytej grafii,

1 Oryginał tego dokumentu znajduje się w Bibliotece Tschammera (dostęp: <https://eog.kc-cieszyn.pl/cieszynskie-dziedzictwo-pismiennicze/biblioteka-i-archiwum-im-tschammera-przy-parafii-ewangelicko-augsburskiej-w-cieszynie/> [cyt. 2022-04-29]).

był Jan Muthman (28. 8. 1685 – 29. 9. 1747) (Raclavská 2018: 150). Znany jest przede wszystkim jako autor pierwszej polskiej pozycji przeznaczonej dla czytelnika na Śląsku Cieszyńskim pt. *Wierność Bogu y cesarzowi czasu powietrza morowego należąca...*, drukowana w Brzegu w 1716 r. (Muthman 1716). Jan Muthman reaguje w swym dziele na tragiczne w skutkach zjawisko zarazy dżumy. Nawołuje w niej zwłaszcza do cnotliwego i bogobojnego życia, przestrzega przed zabobnem, praktykami czarodziejскими i umieszcza w swej książce modlitwy i pieśni nabożne szczególnie przydatne na czas zarazy. Druga część dzieła zawiera streszczenia zaleceń urzędów cesarskich, których należało przestrzegać w czasie epidemii. Podczas lektury to, czego jednak nie powinno się przeoczyć, to deklaracja, którą autor umieszcza w przedmowie do czytelnika: Sposób pisania mego, albo stylus, lekka jest polszczyzna, niekiedy według zwykłości terażniejszych Słuchaczow moich accomodowana, bo nie uszom piszę, ále sercu... (Muthman 1716: 4).

Autor wyraźnie zaznacza tym samym fakt pewnej odmienności języka jego słuchaczy (Cieszynian) od ówczesnej polszczyzny ogólnej.

Bliskim współpracownikiem Jana Muthmana był pastor Samuel Ludwik Zasadus, pochodzący również z Dolnego Śląska ze wsi Komorzno pod Byczyną. On również zrozumiał potrzebę pisania książek w języku wiernych i w swej działalności publikacyjnej był bardziej aktywny niż Muthman. Druki obu pastorów można dziś znaleźć w Bibliotece Tschammera. Są to Jana Muthmana *Odnowienie przymierza chrztu świętego (albo związki z Bogiem) ku każdodziennnej pobożności z różnymi sentencjami pociesznymi z Biblijej świętej i niektórymi modlitwy*, która wyszła w Brzegu ok. 1718 r. i stanowi zbiór modlitw i pieśni nabożnych oraz następną pozycją: *Sto Reguł Żywotá, Ktore Káždy Chrześciánin [...] Powolno czytać, Pilnie uważać, á Pobożnie wykonywáć ma* z roku 1720.² Książeczka rzeczywiście zawiera sto zaleceń dla wiernych, którymi powinni się kierować i według których żyć. We wstępie autor przyznaje, że podobne teksty powstały wcześniej w języku niemieckim, ale ponieważ wychodzą z ogólnych prawd bożych, dlatego zasad tych powinien przestrzegać każdy chrześcianin w codziennym życiu. Muthman przedstawia treść swej książki następująco:

Reguły náśládujące od wielu lat, ná rożnych mieyscách, w języku niemieckim, dla zbudowania práwego Chrześciánstwa, wydrukowane są. Zakon Bogá żywego iest ono zrzodło, z ktorego są wyczerpane. Mogą tedy byđz pochodnią, dla jáśniejszey znáomości drog Bożych: práwidłem, dla pewniejszego wykonania biegu naszego; a Zwierciádem, dla obaczenia á doświadczenia sámeego siebie... (Muthman 1720: Wstęp).

Następca Muthmana w roli duchownego Kościoła Łaski w Cieszynie, Samuel Ludwik Zasadus, był niezwykle płodnym pisarzem. Oprócz własnej twórczości zajmował się tłumaczeniami tekstów religijnych z niemieckiego na polski i wydawaniem książek.³ Większość jego dzieł

2 Pełny tytuł omawianej pozycji brzmi: *Sto Reguł Żywotá, ktore káždy Chrześciánin przy początku albo skończeniu káżdego tydnía, Dla świętego przedsięwzięcia, Doświadczenia á polepszenia á Po używaniu ś. wieczery dla codziennego Záchowania odnowionego przymierza Chrztu świętego; Powolno czytać, Pilnie uważać, á Pobożnie wykonywáć ma. Z przydatkiem: Modlitwy do p. Jezusá, á historyey o pobożnym dzieięciu.*

3 Zasadus uczęszczał do gimnazjum w Oleśnicy, następnie studiował na uniwersytecie w Wittenberdze i Jenie. W 1721 roku został powołany do Kościoła Łaski w Cieszynie na stanowisko piątego kaznodziei. Po wypędzeniu z Cieszyna w wyniku oskarżenia o petyzm Zasadus przebywał przez niecały rok w Saksonii. W połowie roku 1731 przeniósł się do Strassfurtu w Turynii, gdzie spędził dziesięć lat. Dopiero w 1742 r. hrabia Karol Erdman Henckel-Donnersmarck ściągnął znanego kaznodzieję do zboru w Tar-

związanych jest z działalnością duszpasterską na Śląsku Cieszyńskim. Wśród jego spuścizny literackiej znajdującej się w Bibliotece Tschammera wymieńmy wydane w Brzegu pozycje: *Droga do Nieba, to jest: Nauka krótka z Katechizmusa* (1723), *Mleczna Potrawa Duchowna* (1724), *Nowy, Pana naszego Jezusa Krystusa, Testament* (1725)⁴ i pojawiająca się w tym samym roku pozycja *Wykład na Dziesięcioro Boże Przekazanie*. W 1730 roku ukazały się *Kazania Pokutne* i były one ostatnią pozycją, która została napisana w Cieszynie, ale drukiem ukazała się dopiero wtedy, kiedy Zasadius już był na wygnaniu.

3 / POCZĄTKI CIESZYŃKIEJ BIBLIOTEKI PARAFIALNEJ

Książki Muthmana i Zasadiusa nieprzypadkowo znalazły się dziś w zasobach archiwalnych Tschammera. Tworzyły one załazek cieszyńskiej biblioteki parafialnej, a z czasem również szkolnej. Od 1709 roku odnotowujemy pierwsze darowizny książek dla parafii. Świadczą o tym odrębne adnotacje z dzienną datą donacji umieszczone na książkach (Picha 2016: 10).

Zasób biblioteczny poszerzał się dzięki darom okolicznej protestanckiej szlachty, np. Pelhrzimów z Trzenkowic, Żyrowskich z Żyrowic, Skrzeńskich z Hrziszcie i Szonowa, Stoltzów z Gostomki, Sobków z Kornic i innych, z których część sprawowała funkcje kolatorów zborowych. Darczyńcami były również rodziny pastorów i niektórzy członkowie zboru (Gabrys 2013: 19). Biblioteka gromadziła dzieła w języku czeskim, niemieckim, łacińskim i polskim. Z lektury katalogu sporządzonego w roku 1730 przez Jana Muthmana wynika, że księgozbiór w tym czasie liczył 277 pozycji. Znaczącą część stanowiła darowizna Jerzego Greupnera, sekretarza hrabiego Juliusza Gottlieba Sunegka z Jesenicy, która wzbogaciła księgozbiór w roku 1717 o 188 pozycji. Około 1750 r. księgozbiór kościelny został wzbogacony o bibliotekę szlachcica Jerzego Fryderyka Bludowskiego z Dolnych Błędowic, przekazany przez zięcia Adolfa Bogusława Schmelinga z Neuhagen wraz z jego zbiorami. Biblioteka kościelna liczyła już wówczas około 640 tomów (Gabrys 2011/12: 25).

Interesująca jest w tym kontekście wzmianka o początkowo drogomyskiej lokalizacji księgozbioru. Jerzy Fryderyk Bludowski, jako osoba wykształcona, miał zamiłowanie do książek i wiele z nich zgromadził. Jest wielce prawdopodobne, że biblioteka, później nazwaną Tschammera, znajdowała się w pałacu w Drogomyślu. Cieszyn ówczesnie (XVIII w.) ze względu na działalność Jezuitów, nie był idealnym miejscem do usytuowania ewangelickiej biblioteki. Jeszcze w 1724 roku, a więc już w czasie, kiedy budowano Kościół Jezusowy, spalono na rynku w Cieszynie książki, które przysłano dla wzbogacenia nowego zboru z Wrocławia. Odpowiedniejszym miejscem do lokalizacji biblioteki był więc Drogomyśl, położony na peryferiach Księstwa, ukryty pomiędzy licznymi stawami oraz lasami. Mogło to być zatem dużo dogodniejsze miejsce do przechowywania luteranckiego księgozbioru (Borowski 2018). Znaczący dar, składający się z około 500 woluminów, przekazał testamentem w 1778 r. bibliotece parafialnej Bogumił Rudolf Tschammer z Iskrzyczyna, szlachcic, adwokat ziemski oraz kasjer zboru cieszyńskiego, który do swego zbioru dzieł prawniczych, historycznych i politycznych dołączył tysiąc florenów austriackich

nowskich Górach, gdzie Zasadius pracował do końca życia. Zmarł 20 marca 1756 roku i pochowany został w krypcie dla luteranów.

4 Egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Tschammera pochodzi z roku 1729.

na funkcjonowanie biblioteki. Pozycje książkowe ofiarowane przez Bogumiła Tschammera były w większości niemieckie lub łacińskie, znalazło się wśród nich parę religijnych dzieł polskich. Dar ten przyczynił się niewątpliwie do tego, że na przełomie XVII i XVIII wieku nazwano bibliotekę parafialną w Cieszynie Biblioteką im. Bogumiła Rudolfa Tschammera (Picha 2016: 10–11).

4 / STAN DZISIEJSZY ZASOBÓW BIBLIOTECZNYCH

Obecnie zbiory Biblioteki i Archiwum im. B. R. Tschammera liczą około 23 000 woluminów, wśród których znajduje się 5 inkunabułów, prawie 5 000 starych druków, 322 rękopisy biblioteczne oraz ponad 17 000 książek i czasopism XIX i XX wiecznych (Biblioteka Tschammera: https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Tschammera). Najstarsze druki to głównie dzieła ze zakresu protestanckiej literatury teologicznej. Mniej liczną grupą są prace z dziedziny filozofii, prawa, historii, geografii oraz literatura klasyczna i nowożytna. Wśród wydawnictw XIX i XX-wiecznych dominują dzieła ze zakresu teologii, filozofii, pedagogiki, wydawnictwa słownikowe i encyklopedyczne, literatura piękna, prace historyczne dotyczące Śląska Cieszyńskiego. Archiwalia to XVI-wieczne śląskie akta religijne, prace związane z działalnością parafii cieszyńskiej, kazania pastorów, zeszyty i dzienniki szkolne (Sztuchlik 2010: 505–506). Najstarsze polskie druki w zbiorze Biblioteki Tschammera to tzw. Agenda oleśnicka⁵ wydana w Brzegu w 1715 roku oraz *Ewanjellie y lekcyje na niedziele doroczne y święta uroczyste polskie*, wydane we Wrocławiu w 1709 roku.

Do badań polszczyzny cieszyńskiej najbardziej jednak przydatne są te teksty, które napisane zostały dla tutejszej ludności lub ich autorami są rodzimi twórcy. Do nich należą wspomniane wyżej pozycje Jana Muthmanna, jak również dzieła Samuela Ludwika Zasadiusa oraz ich następców. Oprócz dzieł drukowanych Biblioteka Tschammera posiada bogaty zbiór rękopisów, wśród których dominują kazania protestanckich duszpasterzy cieszyńskich. Ze zachowanych do dziś zbiorów kazań wynika, że homilie wygłaszane w języku polskim były obowiązkiem. Wielu kaznodziejów nie pochodziło z Cieszyńskiego, ale opanowało język tutejszego ludu do tego stopnia, by móc wygłaszać mowy. Najstarsze z nich pochodzą z połowy XVIII wieku. Wśród tekstów złożonych w Bibliotece znajdują się kazania Jana Traugotta Bartelmusa, Jana Winklera, Wilhelma Raschkego, Jerzego Bogusława Heczki, Jerzego Filipka, Karola Michejdy i in. Treść kazań najczęściej odnosi się do wydarzeń roku kościelnego, ale w zbiorach znajdują się też kazania pogrzebowe, rocznicowe, wspomnieniowe, instalacyjne. Pomimo tego, że wszystkie odznaczają się wysokim stopniem opanowania języka polskiego przez piszących, odnajdujemy w nich elementy typowe dla języka ludności cieszyńskiej, mocno związane z jego mową codzienną (Raclavská i in. 2022: 72).

Na uwagę zasługuje również dokumentacja ewangelickiej szkoły przykościelnej w Cieszynie.⁶ Obejmuje ona różnorodne dziedziny edukacji, od zadań szkolnych, przez samodzielne

5 *Agenda to jest Porządek Kościołów Ewangelickich Księstw Oleśnickiego y innych do niego należących Powiatów [...] a teraz kwoli kościołom polskim w pomienionym księstwie na pospolite używanie księży z niemieckiego na polski pretłumaczona. Wtóra Edycja.* Na postawie inicjałów G. B. A. O. autorstwo przypisano osobie Georgiusa Bocka. Pozycję wydano w Brzegu w roku 1715 (dostęp: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/29564/edition/26541/> [cyt. 2022-04-06]).

6 Szczegółowe informacje na temat szkolnictwa ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim znajdujemy m. in. w publikacji A. Różańskiej: *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu* (Różańska 2002).

wpracowania, po notatki i uwagi nauczycieli pisane po polsku. Wypracowania uczniów zamieszczone są w księgach z datacją od 1740 do 1850 roku. Analiza tych dokumentów wzbogaca naszą wiedzę na temat polszczyzny cieszyńskiej na przełomie XVIII i XIX w., zwłaszcza jej odmiany nieoficjalnej. Badane dokumenty pisane po polsku nasycone są elementami mającymi podłoże gwarowe, często o pochodzeniu staropolskim, a w warstwie leksyki zauważalne są wpływy czeskie i niemieckie. Wypracowania szkolne uczniów, pomimo tego, że chodzi o tłumaczenia z języka niemieckiego, są znaczącym świadectwem, jakim językiem posługiwała się ludność Śląska Cieszyńskiego w XVIII i do połowy XIX wieku.

Zasadniczo mniej informacji dotyczących języka znajdujemy w dzienniczkach uczniów, do których nauczyciele wpisywali uwagi skierowane do rodziców. Dzienniczki te znajdują się w Bibliotece Tschammera i jest ich ogółem 37. Wpisy w języku polskim pochodzą z lat 1778–1791 niestety tylko od dwu pedagogów, to znaczy, że na ich podstawie nie można wysnuwać ogólnych wniosków co do polszczyzny tamtego okresu. Interesujący jest jednak sposób charakterystyki uczniów podawany w osiemnastym wieku przez ich wychowawców. Obaj nauczyciele musieli bardzo dobrze znać rodziców swych wychowanków, bowiem uwagi w dzienniczkach przeznaczone do nich były formułowane w ich języku ojczystym. Zachowane polskie teksty w dzienniczkach uczniów pochodzą od nauczyciela Jana Mizi ze Skoczowa⁷ i Jana Gottlieba Kotschego⁸ (Raclavská 2017: 199–200).

Wracając do druków polskich zdeponowanych w Bibliotece Tschammera, stwierdzamy ich znaczny wzrost od połowy XIX wieku. Jest to związane z ogólnoeuropejskimi procesami narodotwórczymi, z tzw. Wiosną Ludów. Zainicjowanie ścisłych kontaktów z Polską, powstanie czasopiśmiennictwa cieszyńskiego, rozwój polskich szkół ludowych, jak również nasilenie polskiej działalności wydawniczej w Cieszynie wpłynęły na poszerzenie zakresu użycia polszczyzny ogólnej w wielu sferach, przede wszystkim w kontaktach oficjalnych (prasa, kościół, zgromadzenia publiczne) (Raclavská 1998: 126) jak również jako tworzywo tekstów artystycznych. Dokumentuje ten stan maszynopis sporządzony na użytek Biblioteki Tschammera na podstawie rękopisu Andrzeja Kotuli: *Szkoła polszczyzny* (oryginał znajduje się obecnie w Książnicy Cieszyńskiej). W zamysłu autora miało to być pamiętnik wydarzeń okresu Wiosny Ludów, później jednak piszący zaczął umieszczać w nim utwory poetyckie i pieśni, niektóre były jego autorstwa, ale niektóre spisywał z innych źródeł. Wszystkie teksty Kotuli pisane są piękną polszczyzną ogólną. Podobnie prezentuje się przykładowo rękopis wykładu Karola Michejdy pt. *Konstytucja 3 maja 1791*, wygłoszonego w Zurychu w roku 1878, czy późniejszy Franciszka Michejdy pt.: *Piśmiennictwo i wydawnictwa ludowe na Śląsku austriackim* odczytany we Lwowie w roku 1894.

7 Mizia Jan (1754 Skoczów – 1801 Biała), pastor. Ukończył studia teologiczne w Lipsku, po czym został kaznodzieją w Królewcu. W latach 1778–1782 był nauczycielem w gimnazjum ewangelickim w Cieszynie. Później stał się proboszczem w Białej (od 1782) a w r. 1789 seniorem zachodniogalicyskim (Elektroniczny słownik biograficzny Śląska Cieszyńskiego: [cyt. 2016-10-20]).

8 Jan Gottlieb Kotschy był nauczycielem nowo utworzonej w r. 1776 piątej klasy szkoły ewangelickiej w Cieszynie. Przed tem uczył dzieci we wsiach cieszyńskich – w Ligocie i Śmiłowicach. Był ojcem Karola Kotschego duchownego ewangelickiego zajmującego się botaniką, autora pozycji *Książeczka o sadach i owocach* wydanej w Brnie w r. 1844 (Michejda 1992: 13, 116).

5 / ZAKOŃCZENIE

Zachowane w Bibliotece Tschammera polonica, powstałe pod koniec XIX wieku i później, dokumentują nie tyle stan polszczyzny cieszyńskiej, co zagadnienia narodowościowe, historyczne czy religijne. Badania tych tekstów mogą wnieść wiele nowych spostrzeżeń, a najbardziej przydatne są np. w badaniach stosunków etnicznych, wyznaniowych, działalności instytucji kultury, charytatywnych czy organizacji kościelnych na Śląsku Cieszyńskim.

Reasumując, należy podkreślić, że Muzeum Protestantyzmu – Biblioteka i Archiwum B. R. Tschammera, jak obecnie nazywa się ta instytucja, pełni ważne zadanie archiwizacji i udostępniania materiałów do badań historii języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim. Dzięki jej działalności konserwatorskiej zachowało się wiele cennych dokumentów, z których mogą korzystać naukowcy-śląskoznawcy wielu dziedzin.

ARCHIVAL COLLECTIONS IN THE BOGUMIŁ RUDOLF TSCHAMMER LIBRARY IN CIESZYN AS A SOURCE FOR RESEARCH ON THE CIESZYN POLISH LANGUAGE

SUMMARY The establishment of the Tschammer Library in Cieszyn is associated with the beginnings of the Lutheran parish in 1709. Initially, it was a church library. The library stock was made up of gifts from the local Protestant nobility, families of clergy and believers. The library collected works in Czech, German, Latin and Polish. A significant gift, consisting of about 500 volumes, was donated by his will in 1778 to the parish library by Bogumił Rudolf Tschammer from Iskrzyczyn. Gradually, the book collection grew by further items. Today, the collection of the Tschammer Library consists of about 23,000 volumes, including 5 incunabula, about 5,000 old prints, 322 manuscripts and over 17,000 books and periodicals. The Museum of Protestantism - the Bogumił Rudolf Tschammer Library and Archive, as this institution is now called, fulfills the important task of archiving and sharing materials particularly important for research on the history of the Polish language in Cieszyn Silesia.

LITERATURA

- / Borowski J. P., 2018, *Dzieje Ewangelików w Drogomyślu, od zaprowadzenia reformacji do ogłoszenia Patentu tolerancyjnego w Księstwie Cieszyńskim*. Dostęp: <http://www.drogomysl.luteranie.pl/index.php?start=25> [cyt. 2022-02-22].
- / Gabryś M., 2013, Pierwsi donatorzy luterańskiej biblioteki kościelnej. Przyczynek do dziejów Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie. *Sobótka*, nr 1, s. 9–21.
- / Gabryś M., 2011/2012, K počátkům Tschammerovy knihovny evangelického sboru v Těšíně. *Knihy a dějiny*, s. 21–38.
- / Kadłubiec D., 1992, Z dziejów polszczyzny cieszyńskiej. *Prace Filologiczne*, Tom XXXVII, Warszawa, s. 447–456.

- / Michejda K., 1992, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim (od Reformacji do roku 1909). Z historii Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice, s. 15–172.
- / Picha J., 2016, *Cieszyńskie druki polskie w zbiorach Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera jako wyraz kultury ewangelików Śląska Cieszyńskiego (do 1918 r.)*, (praca doktorska), Katowice.
- / Raclavská J., 2018, Osiemnowieczne reguły „dla świętego przedsięwzięcia, doświadczania a polepszania” jako zabytek polszczyzny cieszyńskiej. *Staropolskie teksty i konteksty*, 2018, 8 (1), s. 149–157.
- / Raclavská J., 1998, *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku (Polský jazyk na Těšínsku v 19. století)*, Ostrava.
- / Raclavská J., 2017, Nauczyciel a uczeń – teksty w dziennikach wychowanków Gimnazjum Ewangelickiego w Cieszynie. *Jazyk v kultúre, kultúra v jazyku 3. Język w kulturze, kultura w języku 3*, Prešov, s. 198–206.
- / Raclavská J., Kolber U., Szymczek J., 2022, *Kazania cieszyńskie. O ich języku w kościele luterzańskim*, Czeski Cieszyn.
- / Różańska A., 2002, *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu*, Czeski Cieszyn.
- / Sosna W., 2015, *Barwy protestantyzmu*, Katowice.
- / Sztuchlik J., 2010, Stan i perspektywy opracowania, konserwacji i udostępniania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie w związku z grantu EOG w latach 2007–2010. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn, s. 502–523.
- / *Elektroniczny słownik biograficzny Śląska Cieszyńskiego*. Dostęp: <https://katalog-slownik.kc-cieszyn.pl> [cyt. 2016-10-20].
- / *Mizia, Jan (1754–1801)*. Dostęp: <https://katalog-slownik.kc-cieszyn.pl/document/93369> [cyt. 2016-10-20].

Literatura podmiotowa

- / Bock G., 1715, *Agenda to jest Porządek Kościołów Ewangelickich Księstwa Oleśnickiego y innych do niego należących Powiatów (...) a teraz kwoli kościołom polskim w pomienionym księstwie na pospolite używanie księży z niemieckiego na polski przetłumaczona. Wtóra Edycja*, Brzeg. Dostęp: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/29564/edition/26541/>, [cyt. 2022-04-06].
- / Muthman J., 1716, *Wierność Bogu y Cesarzowi czasu powietrza morowego należąca / á pokazána przez Janá Muthmána / Slugę Ewanieliey przy kościele Jezusowym przed Cieszynem. Drukował w Brzégú/Gottfried Tramp / 1716*, Brzeg.
- / Muthman J., 1718, *Odnowienie Przymierza Chrztu świętego (albo związku z Bogiem) Ku każdodzienney pobożności: Z roznemi Sentencjami Poćiesznemi Z Biblijej świętey; Y niektoremi Modlitwy*, Brzeg.
- / Muthman J., 1720, *Sto Reguł Żywotá, które káždy Chrześcíanin przy początku albo skończeniu każdego tydniá, Dla świętego przedsięwzięćia, Doświadczania á polepszenia á Po używaniu ś. wieczery dla codziennego Záchowánia odnowionego przymierza Chrztu świętego; Powolno czytać, Pilnie uważać, á Pobożnie wykonywać ma. Z przydatkiem: Modlitwy do p. Jezusá, á historiey o pobożnym dzieięćiu*, Brzeg.

/ VĚDECKÉ ZAČÁTKY
/ SCIENTIFIC BEGINNINGS

STEREOTYP W SŁUSZNEJ SPRAWIE, CZYLI „BRULIONOWA” PODRÓŻ NA POŁUDNIE

JAKUB SULIGA

A STEREOTYPE FOR A GOOD CAUSE, OR A BRULIONS JOURNEY SOUTH

ABSTRACT *The article concerns the Polish stereotype of the Czech and its transformation with the help of literature. An analysis of illegal periodicals has shown that in the 1980s there were two strategies at work in Polish samizdat: the first attempted to adapt the Czechs to the Polish autostereotype, which was a contradiction of the way Poles perceived their southern neighbours. The second strategy was presented by the magazine “brulion”, which broke away from the dominant samizdat model of an ‘engaged press’. The Czechs presented in “brulion” fit the stereotype existing in Poland, but, paradoxically, they thus became closer to Poles – the creators and readers of the Krakow magazine, who rejected the heroic autostereotype.*

KEY WORDS *samizdat, stereotype, alternative culture*

CONTACT *Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa;
jakub.suliga@doktorant.ujd.edu.pl*

Pod koniec lat 80. XX wieku. Antoni Pawlak stwierdził, że

między Polską a Czechosłowacją rozciągają się niewysokie góry. Dzieli nas tylko kilka kroków. Ale to tylko pozór. Bliskość geograficzna nie jest w tym wypadku tożsama z bliskością kulturową. Jesteśmy od siebie wiele dalej niż przystaje sąsiadom. Gdybyśmy tę naszą inność chcieli przełożyć na obraz, dzielące nas góry urosłyby do wysokości Himalajów. [...] Młody Czech lub Słowak w młodości, w okresie budowania swej wewnętrznej tożsamości, sięga po „Przygody dobrego wojaka Szwejka” Jarosława Haška. To jego podstawowy kanon lekturowy. W tym samym czasie młody Polak z pałającymi policzkami kartkuje „Trylogię” Henryka Sienkiewicza. Źadna z tych ksiązek nie jest arcydziełem literatury światowej. Ale obie współkształtują, jakże odrębne, świadomości narodowe. Czy niezłomny, pozbawiony poczucia humoru pułkownik Michał Wołodyjowski jest w stanie znaleźć wspólny język z żołnierzem c.k. armii Józefem Szwejkiem? (Pawlak 1988: 5)

Dostrzeganie różnic poprzedza jednak poznanie. Pomimo akcentowanego przez poetę sąsiedztwa, ale również wspólnoty doświadczeń oraz – narzuconego co prawda siłą, ale mającego przecież realny wpływ na życie obu narodów – socjalistycznego braterstwa, kultura czeska, z naciskiem kładzionym na literaturę, nie była w Polsce dobrze znana. Jak dowodzi Dorota Bielec:

Polsko-czeskie kontakty literackie w dwudziestym wieku układały się, można by rzec, sinusoidalnie, po okresach zbliżenia i ożywionej wymiany kulturalnej następowały momenty stagnacji i niemal całkowitego zrywania nawiązanych wcześniej więzi. Na tego rodzaju sytuację wpływ miały przede wszystkim zarówno wzajemne, jak i wewnętrzne stosunki polityczne w obu krajach (Bielec 2008b: 17).

Dopiero w latach 70., za sprawą rodzącego się drugiego obiegu wydawniczego do polskich czytelników zaczęły trafiać teksty, które nie tylko nadawały się do druku, tj. spełniały wymogi cenzorskie, tylko, z bardzo różnych względów, były warte wydrukowania.

Dokonywanie syntezy drugiego obiegu, który najprościej można zdefiniować za Justyną Błażejowską jako „wszystko, co powstało przeciwko czerwonemu” (Błażejowska 2010: 11), jest możliwe: funkcjonował on jako antyteza obiegu pierwszego, objętego nadzorem Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk, sięgał po nazwiska i tematy, które nie mogły ukazać się oficjalnie, przez co można traktować go jako koherentne zjawisko, ale wiąże się to z konieczną symplifikacją wynikającą z efemeryczności niektórych wydawnictw, z ich wąskim kręgiem dystrybucyjnym, czy po prostu z niezachowaniem egzemplarzy danego czasopisma. Używając więc terminu „drugi obieg”, odnoszę się do kilku czasopism, które ukazywały się cyklicznie, w dużych miastach i przez fakt podejmowania tematów czysto politycznych spełniają kryterium drugoobiegowości zaproponowane przez Pawła Dunina-Wąsowicza i Krzysztofa Vargę (Dunin-Wąsowicz, Varga 1998: 213).

Artykuł ma na celu pokazać, jak – powstała spontanicznie (bez jakiegokolwiek instytucji wyznaczającej kierunek działań czasopism ukazujących się nielegalnie w schyłkowej fazie PRL-u) – narracja o Czechach korespondowała z polskim stereotypem o nich, oraz jak ten stereotyp został wykorzystany i jaki miał wpływ na jedno z najważniejszych czasopism drugiego obiegu – krakowski „brulion”.

*

W 1988 r. Tomasz Jastrun na łamach legalnie ukazującej się „Res Publiki” zaprezentował wyniki ankiety¹ przeprowadzonej w warszawskim liceum im. Batorego. Uczniowie mieli za zadanie podzielić się refleksjami nt. Czechów. Spośród kilku podejmowanych wątków najciekawszy, ze względu na dwudziestą rocznicę „praskiej wiosny”, wydaje się ten związany z czeskim tchórzostwem:

- / Czesi kojarzą mi się z II wojną światową i z tym, że oddali ojczyznę bez walki.
- / Czesi wykazali się w najbliższej historii małą ambicją, tchórzostwem, dali się poznać od tej strony w okresie II wojny światowej i później.
- / Nie powiem, żeby w czasie II wojny światowej byli oni zainteresowani losami świata. Myślę, że chodziło im o własną skórę. I właśnie to jest pierwsza myśl, która kojarzy mi się z Czechem.
- / Nigdy nie byłem w ich ojczyźnie, ale uważam, że to naród tchórzliwy. Liczy się honor i poczucie godności.
- / Czesi różnią się od Polaków tym, że w czasie II wojny światowej bez walki wpuścili Niemców, a Polacy – przelali dużo, dużo krwi za ojczyznę (Jastrun 1988: 54).

Rok 1968 i powstanie kilka lat później Karty 77 nie miały wpływu na obraz Czecha w wyobraźni młodych Polaków. Choć wydarzenia te pokrywały się czasowo z Marcem '68 czy powstaniem KOR-u, nie stały się impulsem do budowania szerszej, czyli wychodzącej poza krąg działaczy opozycji demokratycznej, wspólnoty. Szukaniu wspólnego języka przeszkadzał, jakże niesprawiedliwy, biorąc pod uwagę historyczne doświadczenia Czechów, stereotyp, „spetryfikowane wyobrażenie mentalne” (Mitosek 1974: 16), które można zdefiniować jako:

Subiektywnie determinowane wyobrażenie przedmiotu, obejmujące zarówno cechy opisowe, jak i wartościujące obraz, oraz będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych (Bartmiński 1998: 64).

Temat przełamывania czeskich stereotypów został już podjęty, ale warto zastanowić się, jaka strategia, jaki cel przyświecał tym działaniom.

*

Zdaniem Doroty Bielec konkretni czescy twórcy prezentowani w czasopismach drugoobiegowych uosabiali jakiś anty-stereotyp Czecha: Václav Havel był anty-Szwejkiem (Bielec 2008a: 120), Milan Kundera anty-drobnomieszczaninem (Bielec 2008a: 122), Zdeněk Mlynář anty-„pragmatykiem” (Bielec: 2008a: 125), Karel Kryl anty-dechovką² (Bielec 2008a: 129), a Bohumil Hrabal, nie dający się sprowadzić do prostego mianownika, jest zaprezentowany jako „?”³, co w dalszej części artykułu zostaje rozwinięte:

Na pozór wpisuje się on bowiem w schemat przystający do wykreowanego w Polsce wizerunku Czecha, wyrósł z hażkowskiej tradycji opowiadania o świecie zwykłych, szarych ludzi. W dodatku swoim życiem potwierdza zakorzeniony obraz naszych

1 Autor nie podał szczegółów dotyczących ilości respondentów, ich dokładnego wieku czy płci. Tekst Jastruna należy odczytywać w kategoriach publicystycznych, a nie typowo naukowych.

2 „Dehovki – orkiestry dęte grające marsze i poleczki” (Bielec 2008a: 129).

sąsiadów, podpisał wszakże „deklarację lojalności” wobec rządzącej partii po to, by móc oficjalnie wydawać swoje utwory. [...] Odkupieniem Hrabalowej współpracy z reżimem były utwory, które mimo wszystko oficjalnie ukazać się nie mogły, zgodnie z zamierzeniem autora opisywały one „normalizacyjną” rzeczywistość lat siedemdziesiątych w sposób zupełnie nie przystający do programowego socjalistycznego optymizmu. [...] To nie mogło się podobać redaktorom państwowych wydawnictw, został więc Hrabal skazany na podwójne życie, z jednej strony to oficjalne, ocenzone i to drugie, samizdatowe stając się w ten sposób symbolem schizofrenii czeskiej literatury lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (Bielec 2008a: 127–129).

W tym miejscu warto zastanowić się, jak Polacy widzą samych siebie. Przeprowadzone przez Aleksandrę Niewiarę badania nad dziennikami, pamiętnikami, wspomnieniami z XVI–XX w. pozwoliły wykazać psychospołeczne charakterystyki, którymi Polacy najchętniej się określają:

Odważny, waleczny, skłonny do bijatyk, kłótlivy, skłonny do sporów i waśni, nieposłuszny, zazdrosny, zawistny, honorowy, dumny/pyszny, szlachetny, wspaniałościomyślny, uczciwy, szczery, otwarty, skromny, prosty, łagodny, dobry, dobroduszny, do pewnego stopnia gościnnie, mądry, głupi (Niewiara 2009: 219).

Wymienione cechy autorka łączy w wiązki tworzące m.in. syndrom Polaka bitnego, swarliwego, dumnego czy szlachetnego/cnotliwego. Wyłaniający się z nich autostereotyp Polaków jest zaprzeczeniem czeskiego stereotypu. Próba przełamania go była nie tylko dążeniem do sprawiedliwszego, bliższego prawdzie, postrzegania południowych sąsiadów; można odnieść wrażenie, że miała na celu „spolszczenie” Czechów, którzy stali się bliżsi Małemu Rycerzowi.

Ale w obiegu niezależnym funkcjonował też „brulion”. Jeszcze przed słynnymi skandalami literackimi, przed barbarzyńcami i na długo przed nawróceniem znalazło się w nim miejsce na dział „Český kącik”, w którym opowieść o Czechach odbiegała od dominującej narracji.

*

Przytoczone we wstępie słowa Antoniego Pawlaka stanowią wstęp do *Banitów* – zbioru rozmów z czeskimi pisarzami emigracyjnymi wydanym nieoficjalnie przez Oficynę Literacką. Warto zaznaczyć, że w wielu przypadkach byli to twórcy w Polsce mało znani, drukowani głównie poza pierwszym obiegiem, tym samym, choć występowali jako autorzy – temat ich twórczości stanowił istotną część rozmów – to ich nazwiska trudno było połączyć z jakimś konkretnymi tekstami funkcjonującymi w polskim dyskursie nt. literatury czeskiej. Zaryzykuję tezę, że przez nikłą znajomość dorobku prezentowanych pisarzy ich podmiotowość zanikała, przez co dla wielu odbiorców byli po prostu kolejnymi przykładami Czechów.

Pojedyncze wywiady trafiały do czasopism drugoobiegowych,³ m.in. do „Kultury Niezależnej”. Jiří Gruša wspominał:

Po drodze do letniego domu zatrzymałem się w mieście Stara Boleslav, które dla Czechów ma takie znaczenie jak dla Polaków Częstochowa i miałem nadzieję, że otrzymam jakiś znak, dzięki któremu podejmę decyzję. Wróciłem do domu i w dwie godziny później znalazłem w skrzynce zaproszenie do Ameryki (Gruša 1987: 39).

3 Ocenzone wydrukowała je też „Res Publica”, 1988, nr 12.

Tak, na początku nie było łatwo; miałem typowe sny emigranta: zdawało mi się, że spełniło się moje pragnienie i wróciłem do kraju, ale okazywało się, że nie mam żadnych papierów i już się stamtąd nie wydostanę. To było okropne. Nie mogę powiedzieć, żeby tu był raj, żebym był bardzo szczęśliwy, myślę jednak, że znak jaki otrzymałem od Opatrzności w Starej Boleslavi w sumie okazał się dobrym znakiem (Gruša 1987: 44).

Za komentarz niech posłu¿y opinia jednego z warszawskich licealistów: „Czesi nie mają czasu na nic, ich pracowitość nie jest zaletą [...]. Nie mają nawet czasu, by wierzyć w Boga”⁴ (Jastrun 1988: 54).

W 37. numerze „Kultury Niezależnej” wydrukowano wywiad z Pavlem Tigridem, założycielem czasopisma „Svědectví”. Mówił on:

Było to nasze pierwsze pismo wydawane wprawdzie na emigracji, ale przeznaczone dla kraju. Nie chcieliśmy w nim wyklinać komunistów, lecz stawiać im pytania i skłaniać do udzielenia odpowiedzi, jak również odpowiadać na ich pytania (Tigrid 1988: 56).

W tym samym zeszycie przedstawiono sprawozdanie Sergiusza Sterna-Wachowiaka z sesji naukowej zorganizowanej przez poznański oddział Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza pt. „Dwie emigracje: XIX-wieczna i współczesna”. Czytamy w nim, że „odmiennego traktowania wymaga zjawisko emigracji zarobkowej i emigracji politycznej, która nie zaniedbuje zobowiązań wobec kraju i wobec idei ojczyzny niezależnej i suwerennej” (Sterna-Wachowiak 1988: 122–123).

Za to w „brulionie” znaleźć można takie deklaracje:

Jeśli zaś ma pan na myśli wewnętrzne wyrzuty sumienia z powodu emigracji, to ich nie mam; pewnie mi brak tej słowiańskiej rzewności; jestem pragmatykiem (Michał 1987: 45).

- / Czy chciałby Pan wrócić do Czechosłowacji? Czy potrafiłby Pan tam żyć?
- / Nie. W dzisiejszych warunkach na pewno nie (gdybym chciał, to przecież nie musiałbym wcale wyjeżdżać, a potem – też raczej nie (Michał 1987: 47).
- / Skoro udało się panu napisać tu tyle książek, to sądzę, że dobrze pan znosi emigrację?
- / Tak, bardzo dobrze. Powiedziałem sobie od razu, że jeśli chcę być szczęśliwy, to muszę nauczyć się kochać ten kraj i ludzi. I rzeczywiście nauczyłem się kochać Zurich (oczywiście trochę go „zprażyłem”. Powiem panu szczerze, że teraz żałuję, iż nie wyjechałem, kiedy miałem 17 czy 19 lat, bo oszczędziłbym wiele lat życia i mógłbym zrobić dużo pożytecznych rzeczy (Skutina 1987: 57).

W tym samym numerze czasopisma, w którym zaprezentowano rozmowy z czeskimi emigrantami, wydrukowano też I część „Ławy przysięgłych” Ivana Klimy.⁵ Bohaterowie dramatu mieli za zadanie orzec w sprawie o morderstwo. W trakcie obrad zaczynają mieć wątpliwości

4 Więcej na temat czeskiego ateizmu zob. Szczygieł M., 2019, *Zrób sobie raj*, Warszawa.

5 II część ukazała się w numerze 7–8.

co do materiału dowodowego i przebiegu samego procesu. Rodzące się w nich opory zostają przerwane przez wniesienie na salę zgilotynowanego ciała oskarżonego.⁶ Choć nie żyje, ława przysięgłych dalej musi ogłosić wyrok.

*

Vaclav Havel, czyli anty-Szwejk, pojawił się w „brulionie” raz: w artykule „Europa?”, będącym omówieniem jednego z numerów francuskiego czasopisma „L'autre Europe”, jest cytowany krótki fragment wywiadu z Czechem. Poprzedzają go słowa: „Jego poglądy dotyczące życia w prawdzie są w Polsce nieźle znane, przedstawię więc tylko fragment dotyczący Milana Kundery...” (P.an. 1989: 193). I choć wiele lat później przy okazji polemiki z Krzysztofem Koehlerem Robert Tekieli deklarował, że „tylko prawda jest skuteczna” (Tekieli 1998: 1), to w latach 80. w zarządzanym przez niego czasopiśmie nie sięgano po teksty najsłynniejszego czeskiego dysydenta.⁷ Więcej uwagi poświęcono Kunderze: już na okładce I numeru czasopisma zapowiedziano fragment powieści *Życie jest gdzie indziej*. Zaplanowany wyjątek wydrukowała jednak wcześniej „Kultura Niezależna”, więc w „brulionie” ukazał się inny.⁸ W wyniku przypadku czytelnicy krakowskiego czasopisma nie poznali historii młodości Jaromila, jego prób pisania produkcyjniaków, jego działalności w komunistycznej organizacji młodzieżowej.⁹ Otrzymali za to fragment pozbawiony paraleli do życia Rimbauda czy Lermontowa, w którym matka nakrywa Jaromila *in flagranti*. Komiczna, korespondująca z wyobrażeniem drobnomieszczańskiej, pruderyjnej seksualności, toczy się w zupełnym oderwaniu od spraw czeskich, od historii, od spraw wspólnych, dziejących się poza sypialnią młodych kochanków.

Kundera został wydrukowany w „brulionie” jeszcze dwukrotnie: w numerze specjalnym poświęconym Josifowi Brodskiemu, w którym ukazało się *Wprowadzenie do wariacji*, czyli wstęp do sztuki *Kubuś i jego Pan* oraz *Sztuka powieści* – wywiad Christiana Salmona z pisarzem. Oba teksty skupiały się na twórczości Kundery, na jego rozumieniu literatury, ale dotknęły też spraw politycznych:

Kiedy w 1968 roku Rosjanie zajęli mój mały kraj, wszystkie moje książki znalazły się na indeksie, a ja sam straciłem nagle wszelkie legalne możliwości zarobkowania. Byli tacy, co próbowali mi pomóc. Któregoś razu odwiedził mnie znajomy reżyser i zaproponował, abym pod jego nazwiskiem napisał adaptację teatralną *Idioty* Dostojewskiego (Kundera 1988: 285).

Pisarz wspominał na łamach „brulionu”, jednak w wywiadzie wydrukowanym w „Czasie Kultury” temat bezrobocia przedstawia inaczej:

Rosjanie zajęli Czechosłowację nie po to, aby zmienić rząd albo wprowadzić nowego władcę, ale aby upodlić czeskie społeczeństwo i jego kulturę. Nie kulturę opozycji

6 Oficjalnie został zabity w czasie ucieczki.

7 Havla drukowano m.in. w „Krytyce” (*Drugi komunikat o mym areszcie domowym*, 1979, nr 4; *Siła bezsilnych*, 1979, nr 5), „BAZIE” (*O znaczeniu Karty 77 cz. I*, 1979, nr 7–8; cz. II, 1979, nr 9), „ABC. Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne” (*Karta 77 – jak ją pamiętam*, 1988, nr 6). W polskich czasopismach drugoobiegowych czeski dramatopisarz występował głównie w roli eseisty-opozycjonisty.

8 Co opisała redakcja „brulionu” zob. Kundera M., 1987, *Fragmenty*, *brulion*, nr 2/3, s. 31.

9 Zob. Kundera M., 1987, *Życie jest gdzie indziej*. Część czwarta albo poeta ucieka, *Kultura Niezależna*, nr 27, s. 51–64.

antykomunistycznej lecz kulturę samą w sobie. Dwustu czeskich pisarzy do dziś¹⁰ jeszcze nie może publikować w swoim własnym kraju, nie mogą zarabiać na życie jako intelektualiści. Nierzadko widzi się w Czechosłowacji profesora uniwersytetu prowadzącego taksówkę, albo znanego naukowca myjącego okna. Inni, jak ja na przykład, nie mogli znaleźć nawet takiej pracy. Dzięki moim oszczędnościom mogłem żyć skromnie, a przy tym wcale nie czułem się nieszczęśliwy. Napisałem dwie powieści [...]. Pierwszy raz w moim życiu pisałem swobodnie, gdyż wiedziałem, że te książki nie będą w Czechosłowacji wydane i żaden cenzor nie będzie ich czytał (Kundera 1986: 26).

Doświadczenie prywatne, w którym inni mogą, w niewielkim stopniu, pomóc krzywdzonej jednostce, przeciwstawione jest doświadczeniu będącemu częścią większej całości, w którym skrzywdzonych można dokładnie policzyć, w którym może zrodzić się wspólnota cierpiących.

*

W przypadku tekstu *Obsługiwałem angielskiego króla*¹¹ polscy czytelnicy nie mogli się dopatrzeć niczego niecenzuralnego, ale w Czechosłowacji wystarczył zapewne opis internowania po lutym 1948 roku milionerów, wśród których znalazł się także główny bohater, by nie mógł on ukazać się oficjalnie (Bielec 2008b: 51).

Fragment, który Bielec wskazuje jako powód problemów Hrabala z czechosłowacką cenzurą, wydrukowała „Arka”. Jednak poprzedza go redakcyjny wstęp:

Bohaterem tej opowieści „o tym, jak niewiarygodne stało się faktem” jest młody Czech, przebywający wszystkie szczeble kariery gastronomicznej – od pikolaka, przez kelnera, oberkelnera, do restauratora i hotelarza – ogarnięty żądzą zdobycia fortuny i wejścia w wielki świat biznesu. Po różnych perypetiach staje się człowiekiem zamożnym. Poniższy fragment pokazuje dążenie do realizacji drugiego z celów oraz początek duchowej metamorfozy bohatera (Hrabal 1987: 44).

Opisane przez Hrabala wydarzenie związane z dochodzeniem do władzy komunistów (zaprezentowane z humorem i dystansem) zeszło na dalszy plan, przez zaakcentowaną przez redaktorów „Arki” duchową metamorfozę bohatera, i ustąpiło miejsca jego zainteresowaniu się katolicyzmem.

Na łamach „brulionu” autor *Pociągów pod specjalnym nadzorem* zagościł raz. Jego esej *Kim jestem?* wydrukowany w numerze 10. z 1989 r. ukazał się dwa miesiące później w „Res Publice”. Czytamy w nim:

Nigdy, nawet we śnie, nie przyszło mi do głowy, aby chcieć zmieniać wydarzenia polityczne, których byłem świadkiem. Nigdy nie życzyłem sobie zmieniać ani języka, ani świata; gdy cytowałem Marksa, gdy cytowałem Rimbauda, gdy cytowałem Mallarmégo, to zawsze chciałem zmienić sam siebie, tego, którego miałem na wyciągnięcie ręki, siebie samego. Dlatego uważam się zawsze za świadka, a nie za wyrzut sumienia epoki; do tego nigdy nie czułem się powołany, ponieważ od dzieciństwa

10 Wywiad pochodzi z 1985 r.

11 Powieść doczekała się przynajmniej dwóch wydań w polskim obiegu niezależnym.

przepelniał mnie podziw wobec rzeczywistości, której nie stworzyłem, która istniała wcześniej niż ja – ten, który nie pragnął niczego więcej, niż pokazać jej odbicie, bo tyle piękna miały dla mnie nawet te najstraszniejsze wydarzenia (Hrabal 1989a: 3).

Pomiędzy publikacją „brulionu” a „Res Publiki” odbyły się wybory czerwcowe, po których, formalnie, jeszcze do kwietnia 1990 r. funkcjonowała w Polsce cenzura. Niezależność wydawnicza, drukowanie autorów, którzy nie mieli szans na legalne drukowanie, będące fundamentem drugiego obiegu,¹² w przypadku „brulionu” nigdy nie było realizowane w formie eksplicitnego politykowania. Jeszcze przed 1989 r. teksty drukowane w krakowskim czasopiśmie mogłyby nie przejść przez cenzurę ze względów estetyczno-moralnych, np. *Historia oka* Bataille’a, ale nie politycznych.

W tym samym czasie Hrabal drukowany w „Kulturze Niezależnej” mówił:

Gdy w poniedziałek przyjechałem z Kerska do Pragi, gdy piętnaście po trzeciej wysiadłem przy Muzeum, widziałem posąg świętego Wacława, unoszący się jak groźba w pełnej zbroi, a wokół niego, plecami do jego rumaka, przechadzali się czujnie milicjanci [...], widziałem ludzi przechodzących tłumnie koło tych, którzy stali na krawężnikach chodników i wpatrywali się w miejsce, gdzie chcieli położyć wiązanki kwiatów ci, którym to było nie zakazane, ale niedozwolone [...] ale ja nie potrzebowałem już gazu łzawiącego, płakałem cicho nad tym, że Bogowie chyba naprawdę opuścili ten świat i że odszedł Herakles i odszedł też Prometeusz, że odeszły te siły, wokół których świat się obracał, że ostatnim, co tu zostało, był nie krzak gorejący, lecz młody student, który w chwili, gdy płonął, był tym, który był. Ja, gdybym był z nim w owej chwili, prosiłbym go na kolanach, żeby płonął, ale inaczej, by płonął słowem, które mogłoby stać się ciałem, które pomogłoby tym jeszcze nie płonącym, a jeśli, to płonącym duchem i w duchu. [...] potem na dole, koło pałacu Korona, siedziała grupka punków, akurat młody milicjant drżącymi palcami kartkował dowód jednego z nich, na ławce leżały ich instrumenty w futerałach i byli to punkowie, lecz ich oczy promieniowały uśmiechem i spokojem, a ja wstydziłem się, że osiągnąłem szczyt pustki i głośniejszej samotności, że osiągnąłem „ostateczny niepokój” i że jestem już do niczego, że gdybym dostał jakąś nagrodę, jakieś odznaczenie za literaturę, że gdybym miał charakter, to spaliłbym przynajmniej ten papier stwierdzający, kim jestem, gdybym bowiem był tym, za kogo się uważam i za kogo uważają mnie czytelnicy, to tam, w górnej części placu, delikatnie wyjąłbym z ręki tej dziewczyny ten jej drżący bukiet i położył go na kopyto konia świętego Wacława... (Hrabal 1989b: 72–74).

*

Brulionową opowieść o Czechach dopełniają Josef Škvorecký i Ota Filip. Ich proza, pozornie, potwierdza przeświadczenie polskich licealistów, którzy mówili, że „Czesi to ludzie bardzo pogodni, dowcipni i wiecznie uśmiechnięci [...]. Nie wyobrażam sobie po czesku jakiegoś drama-

12 W pierwszym numerze „Zapisu”, czasopisma powstałego jeszcze w latach 70., Stanisław Barańczak tłumaczył „[Zapis] nie jest wreszcie – co trzeba szczególnie mocno podkreślić – fanaberią kilkunastu literatów, którzy równie dobrze mogliby publikować swoje utwory w sposób *normalny*. Przeciwnie” (Barańczak 1977: 8).

tu” (Jastrun 1988: 56) czy też „wydaje mi się, że [Czesi] wprost nie potrafią się martwić” (Jastrun 1988: 56). Szara, uprzedmiotowiająca człowieka rzeczywistość państw demokracji ludowych stanowi tło dla wydarzeń komicznych. Realia życia w ZSRR (Škvorecký 1988), obowiązkowa służba w Czechosłowackiej Armii Ludowej (Škvorecký 1987/1988) czy wpływ Komunistycznej Partii Czechosłowacji na życie rodzinne obywateli (Filip 1989) – tragedia jednostki jest tam wyczuwalna, a ww. tekstom, jeśli traktować je jako narzędzie poznawcze, przybliżające polskiemu czytelnikowi czeską codzienność, nie można zarzucić kreowania świata, który nie stanowiłby odbicia jakichś istniejących uwarunkowań. Jednak trudno określić je jako opowieści o życiu w reżimie komunistycznym, raczej o życiu pomimo reżimu komunistycznego.

*

„Imponuje mi ich gospodarka, o wiele przewyższająca naszą. Wydaje mi się jednak, że w dziedzinie kultury są sto lat za Murzynami” (Jastrun 1988: 56) – stwierdził jeden z bohaterów artykułu Jastruna. Przybliżenie literatury czeskiej polskim odbiorcom, zapelnienie białej plamy, która powstała ze względów politycznych, jest jedną z większych zasług drugiego obiegu. Jednak rozstrzygnięcie, czy udostępnienie jej czytelnikom wpłynęło na sposób, w jaki postrzegają południowych sąsiadów, nie jest możliwe: literatura nie była jedyną formą wyrazu artystycznego, która docierała do Polski (warto tu wyróżnić czechosłowacką kinematografię), a po 1989 r. sąsiadujące ze sobą narody mogły już bez przeszkód poznawać się bezpośrednio. Otwarcie granic rozszczelniło obiegi – pojawiła się niezliczona ilość narracji nt. Czechów, których już nie da się połączyć, których już nie da się podsumować.

W przypadku tekstów drukowanych w drugim obiegu należy liczyć się z tym, że na ich dobór miały wpływ nie tylko ich wartość artystyczna czy treść, którą można było dopasować do powstającej „nowej opowieści” o Czechach, którzy walczą z komunistycznym reżimem. Wpływ miała ich dostępność i gotowość polskich redaktorów do poszukiwań, do wychodzenia poza uznane nazwiska, które mogły mieć pozytywny wpływ na wyniki sprzedaży ich czasopism.

Brulionowa opowieść o Czechach wyróżnia się na tym tle. Wspomniana już Oficyna Literacka, która wydała *Banitów*, zajmowała się też wydawaniem „brulionu”. Redakcja krakowskiego czasopisma najprawdopodobniej dzięki działalności swojego wydawcy zainteresowała się takimi autorami jak choćby Škvorecký. Obok nazwisk mniej rozreklamowanych w Polsce drukowano najślynniejszych autorów takich jak Kundera czy Hrabal, piszących jednak w innym tonie, niż w tekstach prezentowanych w konkurencyjnych czasopismach. Dzięki temu brulionowcom udało się wyłamać ze spójnej narracji o Czechach. Nie wpisali się w zjawisko przełamania stereotypu, o którym pisała Bielec, co wcale nie oznacza, że był to przekaz mający na celu wyłącznie podtrzymywanie niesprawiedliwej wizji Czechów.

Prezentując poetów debiutujących w latach 90., Rafał Grupiński i Izolda Kiec sklasyfikowali wśród nich m.in. „Nieprzyjemnych”, którzy

nie chcą niczego ponad własną indywidualną historię (ona i tak jest wystarczająco mocno i nieuchronnie uwikłana w historię zbiorowości), podważają wszelkie spójne, opisujące świat systemy wartości, które mogłyby w jakikolwiek sposób ograniczyć ich osobistą wolność. [...] Nie ma w ich postawie miejsca na zbiorowe emocje i rytuały, uniesienia czy zmartwienia, co najwyżej – na ich wyszydzenie (Grupiński, Kiec 1997: 58–59).

Według autorów *Niebawem spadnie błoto* spośród brulionowych twórców do Nieprzyjemnych można zaliczyć Marcina Świetlickiego, Jacka Podsiadłę, Marcina Sendeckiego i Grzegorza Wróblewskiego¹³ (Grupiński, Kiec 1997: 59). Jednak przytoczone słowa pasują nie tylko jako próba podsumowania twórczości kilku poetów. Nadają się też do scharakteryzowania czasopisma, w którym ci poeci byli drukowani.

Obraz Czechów, jaki znajdujemy w „piśmie nosem”, jest spójny z obrazem samych Polaków, przedstawicieli tzw. pokolenia „brulionu”. Dystans do słów tradycyjnie pisanych wielką literą, do polityki, do spraw wagi najwyższej – paradoksalnie stereotyp Czecha, choć nieprawdziwy i niesprawiedliwy, w jakimś stopniu wpisywał się w brulionowe podejście do rzeczywistości i do tego, w jakiej relacji z nią powinna pozostawać literatura. I właśnie poprzez rezerwę, powstawało kolejne pole do znalezienia wspólnego języka z Czechami. Nie była to już wspólnota walki, którą kreowano w innych czasopismach drugiego obiegu; była to wspólnota braku zaangażowania i ironii. Co istotne, teksty Czechów drukowane w latach 80. poprzedzały poetyckie wystąpienia najśłynniejszych brulionowców. Jeśli drugoobiegowa próba pokazania Czechów jako pasujących do polskiego autostereotypu miała na celu ich spolszczenie w wyobraźni Polaków, to przykład „brulionu” obrazuje sytuację zczeszenia polskich poetów. Tym ciekawszego, bo objawiającego się w namacalnej twórczości, a nie w trudno dostępnej sferze wyobrażeń i stereotypów.

Zainteresowanie „brulionu” twórcami z Czechosłowacji nie skończyło się wraz z upadkiem bloku wschodniego. W latach 90. polscy redaktorzy zwrócili uwagę na zjawisko czeskiego undergroundu. Jednak ta opowieść zasługuje na osobne opracowanie.

A STEREOTYPE FOR A GOOD CAUSE, OR A BRULIONS JOURNEY SOUTH

SUMMARY In the 20th century, despite their geographical proximity, Poles did not know their Czech neighbours. For political reasons, direct acquaintance was difficult and cultural exchange was limited by censorship. It was not until Polish samizdat that Czech literature could be brought closer to a wider audience.

Above the presentation of the southern neighbours hung the stereotype of the Czech: the pragmatist who, when his homeland is in danger, cowards. This unfair image of Czechs contradicted the autostereotype of Poles: a nation of heroes who are always ready to sacrifice their lives in defence of the fatherland. Texts by Czech writers, however, bore a different testimony: those presented in samizdat portrayed Polish autostereotypical characteristics.

The strategy of seeking a common language with Czechs by presenting them as ‘more Polish’ dominated the illegal magazines. However, one of them, the Krakow ‘brulion’, adopted a different tactic: it presented Czechs distanced from common issues, requiring sacrifice. Maintaining the stereotype was not

13 Czyli reprezentantów najmocniej promowanego, „barbarzyńskiego” odłamu brulionowych poetów, którzy, zainspirowani twórczością Franka O’Hary, odrzucali poetyckie normy i czerpali z popkultury. „Najsłynniejszym wierszem lat dziewięćdziesiątych” (Antoniak 2007: 186), a zarazem manifestem pokolenia „brulionu” jest *Dla Jana Polkowskiego* Marcina Świetlickiego.

intended to offend Czechs, but to present them as closer to young Poles, who themselves distanced from the Polish autostereotype.

LITERATURA

- / Antoniak E., 2007, Zapomniany depozyt. Inaczej o wierszu „Dla Jana Polkowskiego”. *Teksty Drugie*, nr 3, s. 185–191.
- / Barańczak S., 1977, Dlaczego Zapis? *Zapis*, nr 1, s. 4–10.
- / Bartmiński J., 1998, Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”. *Język a Kultura*, t. 12, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 63–83, (przedruk w tym tomie), cyt. za: J. Tambor, 2008, Stereotyp i prototyp – znaczenie terminów. *Postscriptum Polonistyczne*, nr 1, s. 24.
- / Bielec D., 2008a, Czescy autorzy w polskim drugim obiegu a polsko-czeskie stereotypy. *Bohemistyka*, nr 1–4, s. 116–136.
- / Bielec D., 2008b, *Sprawy czeskie w polskich drukach drugiego obiegu*, Kraków.
- / Błażejowska J., 2010, *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa.
- / Dunin-Wąsowicz P., Varga K., 1998, *Parnas bis. Słownik literatury urodzonej po 1960 roku*, Warszawa.
- / Filip O., 1989, Tragedia na Žižkowie, przekł. B.R.-P. *brulion*, nr 9, s. 97–100.
- / Grupiński R., Kiec I., 1997, *Niebawem spadnie błoto*, Poznań.
- / Gruša J., 1987, Nie przestałem być czeskim pisarzem, rozm. przepr. A. Jagodziński. *Kultura Niezależna*, nr 35, s. 31–45.
- / Hrabal B., 1987, Obsługiwałem angielskiego króla (fragment), przekł. M. Prażak. *Arka*, nr 18, s. 44–54.
- / Hrabal B., 1989a, Kim jestem?, przekł. A. Jagodziński. *brulion*, nr 10, s. 3–22.
- / Hrabal B., 1989b, Flet czarodziejski, przekł. P. Heartman. *Kultura Niezależna*, nr 52, s. 65–78.
- / Jastrun T., 1988, Hipopotam, czyli jak młodzież licealna widzi Czechosłowację. *Res Publica*, nr 12, s. 54.
- / Kundera M., 1986, W obronie sfery intymnej, rozm. przepr. P. Roth. *Czas Kultury*, nr 2, s. 24–28.
- / Kundera M., 1987, Życie jest gdzie indziej. Część czwarta albo poeta ucieka, przekł. D. Malabrski. *Kultura Niezależna*, nr 27, s. 51–64.
- / Kundera M., 1988, Wprowadzenie do wariacji, przekł. R. Górczyńska. *brulion*, nr 5–6, s. 285–296.
- / Michal K., 1987, Nie mam wyrzutów z powodu emigracji, rozm. przepr. K. Hvižďali. *brulion*, nr 2–3, s. 44–53.
- / Mitosek Z., 1974, *Literatura i stereotypy*, Wrocław.
- / Niewiara A., 2009, *Kształty polskiej tożsamości*, Katowice.
- / P.an., 1989, Europa? *brulion*, nr 10, s. 191–194.
- / Pawlak A., 1988, Dlaczego Czesi? *Banici*, red. A. Jagodziński, Warszawa.
- / Skutina V., 1987, Wszystko zawdzięczam poczuciu humoru, rozm. przepr. A. Jagodziński. *brulion*, nr 2–3, s. 54–58.
- / Sterna-Wachowiak S., 1988, O emigracji i literaturze współczesnej – w Towarzystwie Literackim im. Adama Mickiewicza. *Arka*, nr 37, s. 122–123.

- / Škvorecký J., 1987/1988, Noc w areszcie garnizonowym, fragm. Batalionu czołgów, przeł. M. Nemczyński. *brulion*, nr 4, s. 23–37.
- / Škvorecký J., 1988, Sljeduĳ muzikow, fragm. Przypadki inżyniera ludzkich dusz, przeł. B.K. *brulion*, nr 7–8, s. 87–95.
- / Tekieli R., 1998, Tylko prawda jest skuteczna. *brulion*, nr 28, 8, s. 1–5.
- / Tigrid P., 1988, Zawsze byłem optymistą, rozm. przepr. A. Jagodziński. *Kultura Niezależna*, nr 37, s. 51–62.

SPECYFIKA GATUNKOWA INTERNETOWYCH RELACJI NA ŻYWO W WYBRANYCH SERWISACH SPORTOWYCH

DOMINIKA POROSZEWSKA

GENRE SPECIFICITY OF INTERNET LIFE REPORTS IN SELECTED SPORTS SERVICES

ABSTRACT *The article attempts to characterization of live Internet sports coverage as a genre journalistic and an analysis of the genre specifics of soccer match reports based on research material from the sport.pl and sportfakty.wp.pl portals. The main research hypothesis was the statement that online live reports live in sports websites are created on the basis of a pattern that has has formed over the years. A comparative analysis between the coverage of Ekstraklasa soccer matches in the 2020/2021 and 2023/2024 seasons in order to understand the evolution of this journalistic genre functioning on the Internet for more than 20 years.*

KEY WORDS *journalistic genre, online journalism, live report, sports, sports services*

CONTACT *Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa;
dominika.poroszevska@gmail.com*

1 / WPROWADZENIE

Relacja na żywo jest gatunkiem dziennikarskim funkcjonującym w mediach od wielu lat, największą popularnością dotychczas cieszyły się relacje telewizyjne, które dzięki połączeniu obrazu z komentarzem były najciekawsze dla odbiorców. Pierwsze relacje na żywo w Internecie pojawiły się ponad dwie dekady temu, gdy dostęp do niego był jeszcze ograniczony. Ten gatunek dziennikarski daje dużą swobodę wydawcom portali internetowych, ponieważ wykorzystuje się je do relacjonowania wydarzeń istotnych w danym momencie, które cieszą się popularnością i przyciągają uwagę odbiorców. Celem artykułu jest omówienie specyfiki gatunkowej internetowych relacji na żywo na przykładzie relacji z meczów piłki nożnej. Materiał badawczy stanowią relacje na żywo z meczów piłki nożnej Ekstraklasy, czyli najwyższej klasy męskich ligowych rozgrywek w Polsce, w sezonach 2020/2021¹ oraz 2023/2024² publikowane na portalach *sport.pl*, oraz *sportowefakty.wp.pl*.³ Analiza porównawcza relacji na żywo z tych dwóch sezonów ma na celu lepsze zrozumienie istoty i przemian tego gatunku dziennikarskiego.⁴ Za główną hipotezę badawczą przyjąłm założenie, że internetowe relacje na żywo z meczów piłki nożnej, dostępne w serwisach sportowych, są konstruowane na podstawie schematu wypracowanego w praktyce dziennikarskiej, który ma dynamiczny charakter.

2 / GATUNEK DZIENNIKARSKI W INTERNECIE

Relacja na żywo jest internetowym gatunkiem dziennikarskim, przyjmującym postać tekstów pisanych. Gatunek może być postrzegany jako *skład zasad organizacji tekstu, powtarzalna kombinacja chwytów, decydujących o kompozycji tekstu, komunikacyjnie ukierunkowanych i zdeterminowanych przez materiał i technikę przekazu (medium)* (Naruszewicz-Duchlińska 2012: 33–34). M. Wojtak traktuje gatunki wypowiedzi jako *modele organizacji tekstu, czyli byty abstrakcyjne zorganizowane*

1 Publikowane od 21. 8. 2020 do 8. 11. 2020. Przeprowadzono analizę relacji na żywo, opublikowanych na portalach internetowych *sport.pl* oraz *sportowefakty.pl*. Losowo wybrano następujące relacje z meczów piłkarskich rozgrywanych w kolejkach od 1 do 9 w sezonie 2020/2021: Zagłębie Lubin – Lech Poznań, Lech Poznań – Wisła Płock, Wisła Płock – Legia Warszawa, Zagłębie Lublin – Górnik Zabrze, Górnik Zabrze – Raków Częstochowa, Legia Warszawa – Śląsk Wrocław, Lech Poznań – Cracovia, Warta Poznań – Legia Warszawa, Raków Częstochowa – Wisła Kraków, Legia Warszawa – Lech Poznań.

2 Publikowane od 21. 7. 2023 do 29. 9. 2023. Dokonano losowego wyboru jednego spotkania piłkarskiego z kolejek od 1 do 10 w sezonie 2023/2024, po czym poddano analizie relacje na żywo publikowane na portalach *sport.pl* oraz *sportowefakty.pl* z następujących meczów: Legia Warszawa – ŁKS Łódź, Jagiellonia Białystok – Puszcza Niepołomice, Pogoń Szczecin – Śląsk Wrocław, Stal Mielec – Śląsk Wrocław, Radomiak – Warta Poznań, Lech Poznań – Raków Częstochowa, Cracovia – Korona Kielce, Jagiellonia Białystok – Radomiak, Zagłębie Lubin – Warta Poznań, Piast Gliwice – Widzew Łódź.

3 Relacje na żywo są charakterystycznymi tekstami dla portali internetowych poświęconych tematyce sportowej. Są również publikowane na takich stronach jak: *gol24.pl*, *sport.onet.pl*, *polsatsport.pl*. Jednak warto zaznaczyć, że internetowe relacje na żywo mają charakter efemeryczny, co oznacza, że są zamieszczane na portalach internetowych i na nich przechowywane przez krótki czas.

4 Należy zaznaczyć, że materiał z relacji na żywo z meczów rozgrywanych w sezonie 2020/2021 został przeze mnie zarchiwizowany w dniu 9. 2. 2021 roku, a z niego pobrano przykłady, które posłużyły jako podstawa do przeprowadzenia analizy. Archiwizacja tego materiału stanowiła istotny krok, ponieważ na przestrzeni lat 2021–2023 zmienił się schemat wpisów zamieszczanych w relacjach na portalu *sport.pl*. Dostęp do zarchiwizowanego materiału pozwala na rzeczywiste porównanie, jakie środki były wykorzystywane w relacjach kilka lat temu. Dostęp do archiwalnych materiałów można uzyskać również dzięki stronie internetowej *web.archive.org*.

wewnątrznie we wzorcach obejmujących cztery płaszczyzny: strukturę, aspekt poznawczy, pragmatykę, stylistykę (Wojtak 2014: 63–64). Uwzględnienie tego podejścia pokazuje, że o specyfice gatunków medialnych nie decyduje tylko forma ich realizacji, ale również kontekst występowania (Kępa-Figura, Ślawska 2023: 7). Gatunki medialne są zindywidualizowanymi strukturami, które spełniają specyficzne dla nich zadania w procesie komunikowania masowego. Podstawą wyodrębnienia gatunków medialnych jest ich genetyczny związek z konkretnym medium, publikowanie tekstów za jego pośrednictwem, oraz określona sytuacja nadawczo-odbiorcza. Specyfika danego medium wpływa na kształt gatunku, jego cechy, które pojawiają się w każdym z przekazów i zyskują indywidualne rysy (Ślawska 2017: 17–18).

3 / INTERNETOWA RELACJA NA ŻYWO – USTALENIA TERMINOLOGICZNE

Przeniesienie gatunków dziennikarskich do przestrzeni mediów internetowych można rozważać na wiele sposobów. Internet jest środowiskiem, które stwarza wiele możliwości integrowania ze sobą wszystkich cech mediów tradycyjnych – można łączyć tekst, obrazy, treści audio, a odbiorca sam decyduje, jaki kanał kontaktu z treścią wybiera (Bauer 2015: 82). W zależności od medium wykorzystywane są przekazy bezpośrednio transmitujące wydarzenie oraz takie, które opisują je dopiero po zakończeniu. Do mediów, które transmitują bezpośrednio zawody sportowe należą: telewizja, radio i Internet, a do mediów, które opisują wydarzenia po ich zakończeniu należą przede wszystkim prasa i Internet, choć zdarza się, że również ta forma pojawia się w radiu i telewizji (Grochala 2012: 95).

Początki internetowej relacji na żywo sięgają pierwszej dekady XXI wieku, gdy dostęp do Internetu miał charakter stacjonarny. Wydawcy serwisów sportowych wzięli pod uwagę fakt, że niektórzy odbiorcy pracują podczas wydarzeń sportowych, co skłoniło ich do stworzenia pierwszych relacji na żywo wykorzystujących określony schemat przekazywania informacji, np.: *17 minuta: Precyzyjne dośrodkowanie kapitana drużyny niewykorzystane przez napastników. Drużyna przeciwna wprowadza kontrę, GOL?! Niestety spalony*. Do takiej relacji często dodawano tabele zawierające podstawowe dane statystyczne meczu (Olszański 2012: 166). W przeciwieństwie do relacji telewizyjnych czy radiowych, których realizacja jest nieschematyczna, relacje internetowe są w większym stopniu ustrukturyzowane i uporządkowane, zarówno komunikacyjnie, jak i formalnie. W internetowych relacjach występują elementy wspólne z realizacjami w mediach tradycyjnych, poprzedzające relacje tj.: przywitanie odbiorców oraz budowanie tła informacyjnego, w którym umieszcza się informacje o drużynach rozgrywających mecz (Szews, Siekiera 2016: 73–76).

Istotę tej formy komunikacyjnej wyjaśnia E. Modrzejewska, która uważa, że relacja na żywo jest syntezą tradycyjnego dziennikarstwa z wykorzystaniem współczesnych, cyfrowych rozwiązań technologicznych. Zazwyczaj ma ona formę tekstowej relacji tworzonej w czasie zbliżonym do rzeczywistego, podawane są w niej ważne informacje w odwrotnej chronologii, czasami pojawiają się źródła, wypowiedzi komentatorów lub świadków zdarzenia (Modrzejewska 2016: 182). Podobne ujęcie prezentuje L. Olszański (2006: 88), który pisze, że relacja na żywo odbywa się, gdy komunikatów jest bardzo dużo i pojawiają się one w krótkich odstępach czasu, co kilka minut, a nawet częściej.

Omawiając internetową relację na żywo, należy zacząć od stwierdzenia, że nie każde wydarzenie da się zrozumiale opisać za pomocą tekstu. Transmisja w Internecie ma sens, gdy informacje są publikowane z dużą częstotliwością oraz gdy mają charakter związanych komunikatów, które dziennikarz może napisać w kilka sekund. W przypadku wydarzeń sportowych można zastosować tabele zestawiające liczbę bramek czy fauli. Jednak podstawowym elementem relacji jest tradycyjny opis. Wpisy powinny być oznaczone minutą meczu, w której rozegrały się wydarzenia oraz, co jest istotne, umieszczane w kolejności odwrotnej do chronologicznej, by po każdym odświeżeniu przeglądarki internetowej najnowsze informacje były na górze strony (Olszański 2006: 90–92). O swoistości relacji na żywo świadczy między innymi tytuł tekstu, zazwyczaj jest on dwuczłonowy. Pierwsza część tytułu identyfikuje relacjonowane wydarzenie, najczęściej pozostaje stała przez całą transmisję, co ułatwia czytelnikom lokalizację treści w wyszukiwarkach internetowych. Natomiast druga część tytułu ma za zadanie podkreślić najważniejszy moment lub informację z relacjonowanych wydarzeń. Następnym elementem internetowej relacji na żywo jest sekcja wprowadzająca, która zastępuje tradycyjny lid. Z reguły jest to wypunktowana lista ze streszczeniem najważniejszych faktów, która pomaga odbiorcom zrozumieć kontekst najnowszych wpisów (Olszański 2012: 176–178). Zdarza się, że w internetowej relacji występuje *aktywny lid*, w którym umieszcza się takie informacje jak: *dyscyplina, nazwa rozgrywek, data i godzina spotkania, nazwy uczestniczących drużyn (wraz z herbami lub flagami), wynik, składy* (Szews, Siekiera 2016: 76).

W relacji internetowej pierwszy komunikat dotyczy najczęściej rozpoczęcia spotkania lub sytuacji przedmeczowej. Relacja z meczu piłkarskiego jest podzielona na dwie części, których granice pokrywają się z pierwszą i drugą połową spotkania. W zakończeniu relacji jest podawana informacja o końcu spotkania, uzupełniona o wynik wraz z krótkim komentarzem. Odbiorca nie ogląda spotkania, więc relacja internetowa musi zawierać konkretne informacje, zazwyczaj mają one charakter czysto informacyjny. Najważniejsze jest szybkie przekazywanie informacji o wydarzeniach na boisku, dlatego w internetowej relacji nie ma miejsca na emocje i komentarze (Grochala 2011: 168–180).

W internetowej relacji na żywo najważniejsze są językowe kompetencje nadawcy, które pozwolą wyróżnić daną relację na tle innych. Istnieją relacje opierające się na beznamytnym stylu depešowym i faktograficznym przekazywaniu informacji (Szews, Siekiera 2016: 77). Drugi sposób opisuje L. Olszański – *język właściwy dla tekstów prasowych i agencyjnych zastępujący żywy i cięty język mówiony, pełen wykrzykników i potocznych sformułowań*. Autorzy, którzy czują się pewnie w temacie włączają do relacji własne oceny (Olszański 2012: 174). Szybkość wydarzenia sportowego wymusza na dziennikarzu ekonomię środków językowych, co przekłada się na poprawność i gramatykę relacji. Relacja internetowa wymaga innych sposobów przekazywania emocji, można je podzielić na: tekstowe – używanie wersalików (służą do podkreślenia konkretnych wydarzeń), pogrubionej czcionki (zwrócenie uwagi odbiorcy oraz dodatkowe wyróżnienie tekstu), zwielokrotnienie liter i przeciąganie wyrazów (służą wyolbrzymieniu), oraz pozatekstowe – wstawiane fragmentów wideo z meczu (Szews, Siekiera 2016: 174). Ważnym elementem jest wykorzystywanie właściwości komunikacyjnych Sieci, tj.: multimedialności, interaktywności, personalizacji treści czy hipertekstowości. Pomaga to w nawiązaniu kontaktu z internautami. Oprócz opisywania wydarzeń dziennikarze włączają do relacji np. *fragmenty blogów, komentarze z forum dyskusyjnego, wpisy z Twittera lub Facebooka czy materiały multimedialne*

z *YouTube*. Jest to pomocne przy wypełnianiu przerw w relacji bądź w sytuacji, gdy w meczu niewiele się dzieje (Szews, Siekiera 2016: 82–83).

4 / **CECHY GATUNKOWE INTERNETOWYCH RELACJI NA ŻYWO W SERWISACH *SPORT.PL* ORAZ *SPORTOWEFAKTY.WP.PL***

Podstawą opisu jest analiza czterech aspektów gatunkowych: elementów pragmatycznych (funkcje wypowiedzi, charakterystyka ról nadawcy i odbiorcy), strukturalnych (tytuły relacji, lid aktywny, sekcja wprowadzająca, korpus, elementy multimedialne oraz symbole i ankiety), poznawczych (tematyka gatunku, punkt widzenia nadawców oraz komponent aksjologiczny) oraz stylistycznych (cechy stylistyczne sportowych relacji na żywo).

Nadawcą relacji na żywo jest dziennikarz, który ogląda wydarzenie sportowe i za pomocą wpisów tekstowych relacjonuje je w tym samym czasie na portalu internetowym. Z kolei nadawcą nadrzędnym w tym kontekście jest zawsze wydawca konkretnego portalu, który pełni rolę nadawcy instytucjonalnego. Tożsamość indywidualnych autorów relacji pozostaje zazwyczaj anonimowa, choć w niektórych przypadkach w relacjach na portalu *sport* zamieszczone są skrótowe informacje identyfikujące nadawcę bezpośredniego, czyli dziennikarza sportowego. Na portalu *sportowefakty* nie podaje się żadnej informacji na temat autora relacji na żywo.

Autorzy wszystkich omawianych relacji pełnią dwie role komunikacyjne: informatora i komentatora. Dziennikarz sportowy jako nadawca relacji musi być merytorycznie przygotowany przed jej rozpoczęciem oraz posiadać kompetencje językowe, by w dostosować styl wypowiedzi, w tym przypadku wpisów, do poziomu odbiorcy i jego oczekiwań. Odbiorcy uznają nadawcę za osobę kompetentną, która w odpowiedni sposób przekazuje informacje z boiska. Zadaniem dziennikarza – nadawcy relacji sportowej – jest informowanie odbiorcy o przebiegu danej rozgrywki sportowej, co wymaga bieżącego obserwowania wydarzeń na żywo. Relacje na żywo dają nadawcy pewną swobodę wyrażania swoich opinii i emocji, co wzbogaca tekst relacji. Ten element nawiązuje również do tradycyjnego oglądania meczu w telewizji, w którym istotną rolę odgrywa komentator sportowy. W każdym widowisku sportowym bardzo ważne są emocje kibiców, dlatego jest to istotny element relacji na żywo, nadawca jest odpowiedzialny za kreowanie obrazu całego wydarzenia sportowego przy użyciu zapisu.

W przypadku gatunków dziennikarskich odbiorcy pełnią ważną funkcję, ponieważ to dla nich powstają dane teksty. Odbiorcy sportowej relacji na żywo nie decydują się na zapoznanie z tego rodzaju tekstem przez przypadek, są nimi zazwyczaj kibice, fani piłki nożnej, którzy w danym momencie nie mogą obejrzeć meczu na żywo, ale mają dostęp do Internetu. Są to odbiorcy należący do różnych grup wiekowych, z różnym wykształceniem, którzy liczą na to, że autor relacji na żywo, we wpisach w prosty sposób przekáže najważniejsze akcje z boiska.

Tytuł jest istotną, początkową częścią każdej publikacji, ma przyciągać odbiorcę, zaszyfrować lub streścić tekst. Powinien być zwięzły, interesujący, dokładny i treściwy, a przy tym zgodny z charakterem środka przekazu, w jakim się ukazuje (Pisarek 2006: 225). Analizowane teksty internetowych relacji na żywo z portalu *sportowefakty* nie mają klasycznych tytułów, znajdują się w zakładce *relacja*, której nazwa w pewien sposób identyfikuje gatunkowy charakter tekstów. Jako tytuł można traktować nazwy drużyn rozgrywających mecz, które są umieszczone w aktywnym lidzie, taką informację również znajdziemy w nazwie strony, np.: *Raków*

Częstochowa – Wisła Kraków – 0:0 – Wynik meczu i relacja na żywo – PKO Ekstraklasa – 8. 11. 2020 – WP Sportowe fakty;⁵ Stal Mielec – Śląsk Wrocław – Relacja live – WP SportoweFakty.⁶ Natomiast w przypadku relacji publikowanych na portalu *sport* tytuł znajduje się na samej górze strony i stanowią go nazwy drużyn, dopiero w podtytule, umieszczonym pod aktywnym lidem, znajduje się informacja, że jest to relacja na żywo. W ten sposób podtytuł jasno kwalifikuje tekst do określonego gatunku dziennikarskiego. Wszystkie podtytuły w omawianych relacjach z tego portalu są budowane w następujący sposób: *Relacja z meczu Jagiellonia Białystok – Puszcza Niepołomice*.⁷

L. Olszański zaznacza, że w internetowych relacjach na żywo lid zastępuje sekcja wprowadzająca, czyli wypunktowana lista ze streszczeniem najważniejszych faktów, to właśnie ona rozpoczyna relację jeszcze przed początkiem meczu (Olszański 2012: 176). Sekcja wprowadzająca pozwala dziennikarzowi zbudować tło informacyjne przed rozpoczęciem relacji. Pojawiają się w niej informacje dotyczące składów drużyn, miejsca drużyn w tabeli Ekstraklasy czy hiperłącza do artykułów związanych z drużynami rozgrywającymi mecz. Przed rozpoczęciem każdej relacji na żywo na portalu *sport* w sezonie 2020/2021, w sekcji wprowadzającej, zostały wymienione wyjściowe jedenastki drużyn, często dodawano informacje, które miejsce zajmuje drużyna w tabeli, np. *Aktualnie w tabeli ekstraklasy Wisła Płock jest na 9. miejscu z 2 punktami. Legia jest 6., mając jedno „oczko” więcej*.⁸ W ośmiu relacjach pojawiło się zaproszenie do śledzenia relacji, którego ośrodkiem był czasownik *zapraszamy*, np.: *16:21 Zapraszamy państwa na relację z meczu Lech Poznań – Wisła Płock. Początek meczu o 17.30*.⁹ Co zaskakujące, sekcja wprowadzająca w relacjach z sezonu 2023/2024 pojawia się tylko w jednej z omawianych relacji.¹⁰ Sekcje wprowadzające w relacjach na portalu *sportowefakty* z obu omawianych sezonów zawierają jedynie podstawowe dane, tj.: nazwisko głównego sędziego, składy drużyn, opis sytuacji przedmeczowej bądź informacja, o tym, że zawodnicy wychodzą na boisko.

W sezonie 2020/2021 na portalu *sportowefakty* relacje otwierała graficznie wydzielona belka zamieszczona na samej górze, która pełni funkcję aktywnego lidu, co oznacza, że znajdują się w niej najważniejsze informacje: nazwa rozgrywek, data i godzina spotkania, nazwy drużyn wraz z herbami, wynik, bramki oraz kary ostrzeżenia (w której minucie zawodnicy zostali ukarani żółtą bądź czerwoną kartką). W relacjach z sezonu 2023/2024 aktywny lid zawiera znacznie mniej danych, ogranicza się do informacji o nazwie rozgrywek, dacie i godzinie meczu, nazw drużyn z herbami oraz ostatecznego wyniku spotkania. Również w relacjach na żywo na portalu *sport* występuje aktywny lid, jego kompozycja na przestrzeni sezonów się nie zmienia, zawarte są w nim następujące informacje: nazwy drużyn z herbami, wynik oraz zdobyte bramki, zmiany zawodników i kary ostrzeżenia, które padły w meczu są oznaczone na osi czasu. Dzięki temu po zakończeniu relacji na żywo odbiorca wie o wszystkich najważniejszych momentach spotkania, bez śledzenia relacji przez cały czas jej trwania.

5 Sportowefakty.wp.pl: RCZ – WIS.

6 Sportowefakty.wp.pl: STM – ŚLĄ.

7 Sport.pl: JAG – PUN.

8 Sport.pl: WPŁ – LEG.

9 Sport.pl: LPO – WPŁ.

10 Sport.pl: LPO – RCZ – Warto zaznaczyć, że jest to również najbardziej rozbudowana relacja ze zbioru relacji z sezonu 2023/2024 publikowanych na portalu *sport.pl*. Na podstawie czego należy wysnuć wniosek, że wydawcy portalu skupiają swoją uwagę na relacjach z meczów drużyn, które mają największe grono kibiców, ale również plasują się na najwyższych szczeblach w tabeli Ekstraklasy.

Wpisy zamieszczane w relacji powinny pojawiać się w kolejności odwrotnej do chronologicznej, najnowsze znajdują się na początku tekstu. Równocześnie, warto zaznaczyć, że ta zasada nie obowiązuje już na portalu *sportowefakty* w przypadku relacji z sezonu 2023/2024. O ile w relacjach z sezonu 2020/2021 ta norma była przestrzegana i najnowsze wpisy pojawiały się w początkowej części relacji (na górze strony), to obecnie na portalu to najstarsze wpisy znajdują się na górze strony – jest to zaskakująca praktyka, łamiąca dotychczasowo obowiązujące schematy wykorzystywane w internetowych relacjach na żywo. Każda relacja składa się z szeregu autonomicznych wpisów tekstowych, które zaczynają się od nowych akapitów i nie nawiązują do poprzedzających komunikatów. Liczba wpisów w internetowych relacjach na żywo świadczy o szczegółowości przekazywanych informacji z boiska. Wnioski płynące z analizy wskazują, że w sezonie 2020/2021 relacje dostępne na portalu *sportowefakty* zawierały znacznie więcej informacji, przeciętnie 65 wpisów na relację. W przypadku portalu *sport* liczba wpisów była zdecydowanie mniejsza, oscylowała przeciętnie w granicach 49 na jedną relację. Jeśli porównać te wyniki z relacjami z sezonu 2023/2024, można zauważyć wyraźny spadek ilości przekazywanych informacji na portalu *sport*, gdzie średnia liczba wpisów wynosi zaledwie 26 na relację.¹¹ Z kolei na portalu *sportowefakty* relacje nadal zawierają średnio 60 wpisów, co wskazuje na znaczący kontrast między obiema platformami pod względem ilości przekazywanych danych z boiska.

Podstawowym elementem strukturalnym internetowej relacji jest zwięzły opis wydarzeń z boiska, na który składają się odrębne wpisy, czyli krótkie komunikaty oznaczone minutą meczu. Wpisy często zawierają równoważniki zdań, co pozwala przekazać informacje z boiska w skrótowej formie, np.: *1' Grammy!*;¹² *45' Doliczone 4 minuty*;¹³ *68' 14562 kibiców na trybunach*;¹⁴ *90' W rzutach różnych – 5:2 dla Lecha*;¹⁵ *18' Do kompletu wideo weryfikacja. Może być jedenastka dla Warty Poznań*.¹⁶ Zaskakującym faktem jest to, że większość wpisów w relacjach z sezonu 2023/2024 na portalu *sportowefakty* ma strukturę bardziej złożoną, dwu-, trzyzdaniową, jednak mimo wszystko nie są to długie komunikaty, np.: *55' Tym razem kompani z Jagiellonii Białystok mogli mieć śmiało pretensje do Jesusa Imaza. Lider zespołu zachował się źle w kontrataku i nie nadał mu odpowiedniego tempa*;¹⁷ *21' Luizao szukał wcinki w pole karne do Machado, ale zabrakło precyzji. Wyjaśnili sytuację gospodarze*.¹⁸ W przypadku relacji z sezonu 2023/2024 na portalu *sport* można zauważyć, że wpisy są konstruowane według określonych schematów, co pokazują następujące przykłady znajdujące się w jednej z omawianych relacji: *22' Mateusz Żyro otrzymuje żółtą kartkę od sędziego*; *26' Jordi Sanchez otrzymuje żółtą kartę od sędziego*; *46' Fabio Nunes schodzi z boiska i zastępuje go Andrejs Ciganiks*; *67' Dominik Kun schodzi z boiska i zastępuje go Sebastian Kerk*; *24' G O O L – Serhij Krykun trafia do celu!*;

11 Należy zaznaczyć, że ten wynik jest zawyżony ze względu na wspomnianą już relację z meczu Lech Poznań – Raków Częstochowa (Sport.pl: LPO – RCZ), w której odnotowano aż 72 wpisy. Dla porównania w relacji z meczu Cracovia – Korona Kielce (Sport.pl: CRA – KOR) było to zaledwie 13 wpisów w całej relacji, a pierwszy merytoryczny wpis został opublikowany dopiero w 44 minucie meczu.

12 Sport.pl: LEG – ŚLĄ.

13 Sportowefakty.wp.pl: LPO – RCZ.

14 Sportowefakty.wpl.pl: POG – ŚLĄ.

15 Sport.pl: LPO – RCZ.

16 Sportowefakty.wp.pl: RAD – WAR.

17 Sportowefakty.wp.pl: JAG – PUN.

18 Sportowefakty.wp.pl: JAG – RAD.

38' G O O L – *Serhij Krykun trafia do celu!*¹⁹ To zaskakujące, biorąc pod uwagę, że wcześniejsze relacje z sezonu 2020/2021 zawierały bardziej szczegółowe opisy wydarzeń na boisku. W obecnych relacjach brakuje tego rodzaju wypowiedzi, co oznacza, że relacje stały się bardziej skrócone i schematyczne w porównaniu z wcześniejszymi sezonami.

Struktura korpusu internetowej relacji na żywo nie jest jednorodna, składają się na nią również wpisy z portalu X (poprzednio Twitter), elementy multimedialne oraz odnośniki do innych artykułów. Włączanie takich elementów do relacji na żywo pomaga w wypełnieniu relacji w tych momentach, gdy na boisku nie dzieje się nic istotnego. Odbiorcy na portalu *sportowefakty* mogą współtworzyć relacje na żywo, wykorzystując możliwość reagowania na wszystkie wpisy za pomocą *emoji*, czyli piktogramów, które służą do wyrażania emocji przy użyciu wizerunków twarzy bądź gestów.

Elementem charakterystycznym dla relacji na żywo na portalu *sportowefakty* są ankiety dotyczące przebiegu spotkania. W dwunastu z analizowanych relacji przed rozpoczęciem spotkania, w sekcji wprowadzającej, została umieszczona ankieta jednokrotnego wyboru z pytaniem *Kto wygra mecz?/Jak zakończy się mecz?*. Ankiety przewidują z reguły trzy możliwe odpowiedzi, utworzone w szablonowy sposób: *Drużyna A, Będzie remis, Drużyna B*. Również w trakcie trwania relacji zamieszczane były w jej strukturze inne ankiety, np.: *Czy KGHM Zagłębie Lubin wyrówna po przerwie?*²⁰ *Czy w drugiej połowie obejrzymy celny strzał?*²¹

Stałym elementem w sportowych relacjach na żywo są symbole graficzne, które mają za zadanie ułatwić przekazywanie wiadomości z boiska, pomagają również odbiorcy zrozumieć sytuację meczową. Umieszczane są przy wpisach oznaczonych po lewej stronie minutą meczu. Jednak analizując materiał z wybranych sezonów, można dostrzec ewolucję w graficznych oznaczeniach oraz w układzie strony w przypadku portalu *sportowefakty*. Przykładowo, w relacjach z sezonu 2020/2021, gdy któraś z drużyn strzeliła gola, informacja ta była sygnalizowana poprzez umieszczenie symbolu piłki przy wpisie. Dodatkowo, towarzyszył temu zapis cyfrowy, wskazujący minutę meczu, a cały wpis był wyróżniony żółtym tłem. W relacjach z sezonu 2023/2024 oprócz symbolu piłki, pojawił się także herb drużyny zdobywającej gola. Wpis z informacją o zdobytym голу jest wyróżniony pomarańczowym tłem, co stanowi nowy sposób podkreślenia i uwidocznienia tego wydarzenia w relacji. To dowodzi, że dynamiczny charakter Internetu wpływa na stały rozwój i dostosowywanie się platform do zmieniających się oczekiwań odbiorców oraz możliwości technologicznych. Symbole graficzne w relacjach na żywo stanowią tylko jeden z wielu przykładów adaptacji do dynamicznych trendów internetowych.

Powód, dla którego odbiorcy decydują się na śledzenie internetowej relacji na żywo z wydarzeń sportowych, wydaje się jednoznaczny – z różnych powodów nie mają możliwości oglądania wydarzenia w telewizji. Relacje na żywo w Internecie mają za zadanie zreferować dane wydarzenie, przekazywać wiadomości na jego temat, realizują więc przede wszystkim funkcję informacyjną. W większości przypadków relacja na żywo jest jedynym źródłem informacji dla odbiorcy na temat sytuacji meczowej, dlatego wpisy składające się na nią są zazwyczaj treściwe, krótkie, a także publikowane w krótkich odstępach czasu. Takich przykładów realizowania

19 Sport.pl: PIA – WID.

20 Sportowefakty.wp.pl: ZAG – LPO.

21 Sportowefakty.wp.pl: ZAG – WAR.

funkcji informacyjnej w omawianych przeze mnie relacjach na obu portalach można znaleźć wiele, zazwyczaj ta funkcja przejawia się przy opisie stałych fragmentów meczu: 90' + 2' *Zmiana w Zagłębiu: Simić za Bohara;*²² 56' *Joao Gamboa otrzymuje żółtą kartkę od sędziego;*²³ 90 + 3' *Żółtą kartkę otrzymał trener Rakowa Marek Papszun;*²⁴ 78' *Przerwa na napoje.*²⁵

Nadawcy często aktualizują w relacjach funkcję emotywną, wyrażając swoje odczucia i emocje, budując określone nacechowanie ekspresywne tekstu. Jest to typowa funkcja dla relacji sportowych i, jak pisze B. Grochala, podstawowym celem nadawcy jest wykorzystanie języka w taki sposób, by pobudzić wyobraźnię odbiorcy, żeby mógł *odtworzyć obraz sytuacji, o której jest powiadamiany*. Wiąże się to z tym, że nadawcy nie mają możliwości w inny sposób okazać stanu emocjonalnego, nie mogą modulować głosu bądź robić pauz podczas komentowania wydarzenia sportowego. Nadawca swoje oceny i odczucia na temat gry zawodników czy zachowań sędziego może wyrazić tylko poprzez wpisy w relacji (Grochala 2019: 23), np.: 53' *Fakt, bardzo przyjemnie dziś patrzy się na Lecha. Ale żeby nie było: Zagłębie też już mogło, a nawet powinno w tym meczu strzelić dwa gole;*²⁶ 70' *W drugiej połowie tempo meczu nie jest porywające. Legia w pełni kontroluje losy tej potyczki;*²⁷ 29' *Niemal dwa kwadransy za nami. Gospodarze wciąż bez okazji bramkowej. To Korona powinna już prowadzić przy Kałuży.*²⁸ Funkcja interakcyjna (fatyczna) ma na celu przyciągnięcie oraz podtrzymanie uwagi czytelnika. Taką funkcję pełnią m.in. wspomniane wcześniej ankiety na portalu *sportowefakty*. Autorzy relacji wykorzystują tę funkcję wypowiedzi, gdy w czasie meczu nie dzieje się nic ważnego. Przejawy funkcji interakcyjnej na portalu *sport* w relacjach z sezonu 2020/2021 występowały sporadycznie, co może oznaczać, że wykorzystanie jej w celu utrzymania uwagi czytelnika nie było istotne. Natomiast w relacjach z sezonu 2023/2024 można zauważyć całkowitą rezygnację z realizacji funkcji innych niż informacyjna, o czym świadczy przede wszystkim spadek liczby autonomicznych wpisów, ale również fakt, że relacje zazwyczaj są rozpoczynane formułą *o' Sędzia rozpoczyna mecz,*²⁹ a bardziej szczegółowe dane pojawiają się po dłuższym czasie, często dopiero po zakończeniu pierwszej połowy spotkania.³⁰ Taka kompozycja zaburza cel powstawania relacji na żywo, którym jest dostarczenie kompleksowych informacji na bieżąco. Odbiorcy otrzymują jedynie podstawowe dane dotyczące zdobytych bramek, zmian zawodników oraz ukarania zawodników żółtą lub czerwoną kartką, co zmniejsza wartość tego rodzaju relacji.

Internetowe relacje na żywo z reguły poruszają tematy ważne i aktualne w danym czasie, dają swobodę tematyczną. Jednym z podstawowych kryteriów przy wyborze tematyki relacji powinna być popularność oraz atrakcyjność wydarzenia dla odbiorców. Tego typu relacje mają sens w momencie, gdy przebieg oraz finał wydarzenia jest nieznan (Olszański 2006: 90).

22 Sport.pl: ZAG – LPO.

23 Sport.pl: POG – ŚLĄ.

24 Sportowefakty.wp.pl: RCZ – WIS.

25 Sportowefakty.wp.pl: RAD – WAR.

26 Sport.pl: ZAG – LPO.

27 Sportowefakty.wp.pl: WAR – LEG.

28 Sportowefakty.wp.pl: CRA – KOR.

29 W tym przypadku po raz kolejny odejściem od normy jest relacja z meczu Lech Poznań – Raków Częstochowa (Sport.pl: LPO – RCZ), która rozpoczyna się zwrotem *1' Początek meczu*.

30 W trzech relacjach z sezonu 23/24 drugi wpis w relacji został zamieszczony w okolicach 45 minuty spotkania.

W serwisach sportowych występuje hierarchizacja tematów, związana z teorią agendy setting, ponieważ portale informacyjne w danym momencie koncentrują uwagę na najważniejszych wydarzeniach ze świata sportowego. W omawianych relacjach na żywo tematem jest konkretny mecz piłki nożnej oraz jego przebieg zajmujący ponad 90 minut. Mecze Ekstraklasy są przedstawiane w relacjach, ponieważ jest to najwyższa w hierarchii piłkarskiej klasa męskich rozgrywek w Polsce. Jedynie odbiorcy, którzy nabyli prawa do emisji, mają możliwość oglądania tych meczów w telewizji, dlatego dla wydawców portali internetowych są to potencjalnie interesujące wydarzenia, które można relacjonować na żywo. Dzięki temu, że relacje są poświęcone konkretnym wydarzeniom sportowym, trafiają do określonego grona odbiorców zainteresowanych rozgrywkami Ekstraklasy.

Istotnym elementem kształtującym wymiar poznawczy tekstów jest punkt widzenia nadawcy, który wpływa na sposób ujmowania informacji przekazywanych w relacjach na żywo. Często to nadawca nadrzędny, czyli grupa medialna, kształtuje ogólną perspektywę widzenia świata, w której osadzony jest punkt widzenia przekazywany odbiorcy w relacji. W przypadku sportowych relacji na żywo należy przyjąć, że punkt widzenia wynika z zawodu – dziennikarza sportowego, który ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie oraz powinien mieć neutralne nastawienie wobec drużyn rozgrywających mecz. L. Olszański jest zdania, że to dziennikarz decyduje, jak prowadzi relację i często zdarza się tak, że musi on pominąć dużą część ważnych wydarzeń z boiska (Olszański 2006: 91). To wynika z dynamiki wydarzenia sportowego, autorzy nie zawsze nadążają za akcjami na boisku i na nich spoczywa odpowiedzialność za selekcję informacji, które pojawią się w relacji. Punkt widzenia nadawcy relacji na żywo powinien być neutralny, ponieważ zwykle mają one charakter obiektywny, a ich celem jest dostarczenie odbiorcom potwierdzonych informacji o wydarzeniach. Jednak w przypadku relacji sportowych często pojawia się ocena sytuacji i zawodników przez nadawcę, co wpływa na wartościujący aspekt przekazu. Nadawca, będąc ekspertem w dziedzinie sportu, wyraża subiektywne opinie na temat skuteczności zawodników oraz wykorzystania sytuacji na boisku. Te oceny są widoczne w niektórych wpisach w relacjach, a także podczas komentowania akcji na boisku, np.: 32' *Sporo błędów w defensywie popełnia Warta. Legia jest natomiast bezlitosna;*³¹ 90 + 5' *Koniec meczu! Legia wygrała 1:0 po bramce Pekharta, ale nie da się ukryć, że styl gry i poziom tego spotkania pozostawiały bardzo wiele do życzenia;*³² 68' *Przerwa w grze, można było do tego przywyknąć.*³³

Poszczególne sytuacje na boisku są szczególnie aksjologizowane – największą wartość ma informacja o strzeleniu gola przez którąś z drużyn, taki wpis jest wyróżniany przy użyciu modyfikacji graficznych – pogrubioną czcionką, wersalikami, bądź zwielokrotnieniem liter w wyrazie, np.: 30' *Gooooooooooooooooo! Cracovia! Van Amersfoort!;*³⁴ 48' *GOOOOOOL!!!Gol! Strzelił Dario Vizinger. Asystował mu Filip Borowski. Już w 48. minucie Dario Vizinger odwdzieczył się za zaufanie pierwszym golem w PKO Ekstraklasie. Pokonał Alberta Posiadałę płaskim strzałem po podaniu wrzuconym za plecy obrońców Radomiaka, więc zrobiło się 2:2.*³⁵ Nadawcy w sposób neutralny oceniają grę obu drużyn rozgrywających mecz, jednak niekiedy używają słownictwa prymarnie wartości-

31 Sportowefakty.wp.pl: WAR – LEG.

32 Sport.pl: WPE – LEG.

33 Sportowefakty.wp.pl: RAD – WAR.

34 Sport.pl: LPO – CRA.

35 Sportowefakty.wp.pl: RAD – WAR.

jącego, określając pozytywnie lub negatywnie poczynania zawodników na boisku, np.: 18' *Strzał z dystansu Szwocha, ale słabo i niecelnie. Dość nieśmiała próba gospodarzy;*³⁶ 90' + 6' *Złe dośrodkowanie Modera i od bramki wznowi Hładun, a sędzia zakończy mecz;*³⁷ 33' *Pierwsze celne uderzenie gospodarzy. Strzał Makuch był dość anemiczny. Piłka poszybowała w ręce bramkarza.*³⁸

M. Wojtak przyjmuje, że polszczyzna potoczna jest odmianą stylistyczną języka, używaną głównie w codziennej komunikacji. Potoczmy zmniejszają dystans pomiędzy nadawcą a odbiorcą, ułatwiają kontakt (Wojtak 2017: 126). Formy potoczne wykorzystywane w gatunkach dziennikarskich mają służyć odświeżeniu i stylistycznemu urozmaiceniu tekstu – są naturalne dla wypowiedzi, których zadaniem jest informowanie oraz ocenianie (Wojtak 2017: 131). Potoczność występuje również w omawianych sportowych relacjach na żywo, których nie można zaplanować, ponieważ akcje na boisku rozgrywają się tak szybko, że nadawca musi reagować spontanicznie, co wiąże się z tym, że używa języka potocznego, np.: 5' *Oj, Ramirez ma problem. Nowy zawodnik ŁKS-u jest opatrywany przy linii bocznej;*³⁹ 90 + 4' *Sędzia pokazał Borucowi, że ma zegarek;*⁴⁰ 10' *Wcześniej zagotowali się sztabowcy Jagiellonii i nie dlatego, że gospodarze mają problem z przeprowadzeniem groźnego ataku. Już w 10. minucie jeden ze współpracowników trenera Adriana Siemięcia zobaczył czerwoną kartkę i musiał opuścić ławkę rezerwowych. Gorące protesty były spowodowane faulem na Jesusie Imazie, który nie został wyceniony nawet na napomnienie żółtym kartonikiem.*⁴¹ W relacjach dominuje również słownictwo tematycznie związane ze sportem, dlatego należy wyróżnić kolejną cechę stylistyczną, czyli fachowość. Do języka sportu należą warianty zależne od dyscypliny sportu, każda z nich reprezentuje osobną terminologię techniczną, zawiera żargon sportowców, wpływa na ekspresję językową i stylistykę w poszczególnych mediach. Styl wypowiedzi w mediach tradycyjnych (prasa sportowa, radio), gdzie trzeba słowem opisać sytuacje na boisku, będzie zupełnie inna niż w telewizji czy Internecie, gdzie słowo uzupełnia obraz (Lipoński 2014: 314). Nadawcy używają specjalistycznego słownictwa w relacjach z meczów piłki nożnej, by bardziej szczegółowo opisać akcję na boisku. W tekstach pojawiają się formy odnoszące się do zawodników: *napastnik, obrońca, bramkarz, gospodarze, goście, defensor, rywale, piłkarze* oraz wydarzeń na boisku: *korner, kontra, spalony, blokada, poprzeczka, aut, faul, słupek, mur, defensywa, ofensywa, kontratak, dośrodkowanie, przelobować, skiksować, oddalenie gry, dokręcenie piłki, wycofanie, drybling, wrzutka, główkowanie.*

Dynamiczność jest podstawową cechą sportowych relacji na żywo, akcje na boisku rozgrywają się dość szybko, a do nadawcy należy wybór, którą sytuację opisze. Wpisy w relacjach są autonomiczne, zazwyczaj brak spójności formalnej między nimi, są aktualne tylko przez krótki czas, ponieważ w relacji co kilka minut pojawia się informacja o kolejnej, równie ważnej sytuacji na boisku. Łączy się to z kolejną cechą, czyli skrótowością – kondensacja informacji w relacjach jest widoczna w postaci równoważników zdań oraz zdań pojedynczych, np.: 63' *Ramirez z dystansu – obok słupka;*⁴² 3' *Josue dogrywał z kornera. Bobek pewnie na przedpolu. Pierwszy stres już za*

36 Sportowefakty.wp.pl: WPL – LEG.

37 Sport.pl: ZAG – LPO.

38 Sportowefakty.wp.pl: CRA – KOR.

39 Sportowefakty.wp.pl: LEG – ŁKS.

40 Sport.pl: WPL – LEG.

41 Sportowefakty.wp.pl: JAG – PUN.

42 Sport.pl: ZAG – LPO.

młokosem;⁴³ 42' *Opatrywany jest Trojak. Mamy przerwę w grze.*⁴⁴ Zastosowanie prostych konstrukcji ułatwia nadawcy szybkie przekazywanie informacji, oszczędzając czas potrzebny na tworzenie indywidualnych wpisów. Dzięki temu możliwe staje się dodawanie większej liczby wpisów do relacji w krótszym czasie. Charakterystyczna dla internetowych relacji na żywo jest szablonowość wypowiedzi, która wiąże się z sytuacją komunikacyjną, która jest dynamiczna i wymaga szybkiego przekazywania informacji. Dzięki wykorzystaniu powtarzających się schematów w relacjach nadawca poświęca mniej czasu na opisanie sytuacji z boiska, a odbiorca mimo to dowiaduje się o nowych wydarzeniach. Jednakże, jak ilustrują wcześniej przedstawione przykłady, stosowanie szablonowych wypowiedzi wiąże się z ryzykiem, że relacja na żywo może nie spełniać w pełni swoich funkcji z powodu ograniczonej ilości przekazywanych informacji. Zastosowanie standardowych formuł w relacjach na żywo powinno służyć ułatwieniu procesu tworzenia relacji przez nadawcę, ale nie powinno prowadzić do sytuacji, w której odbiorcy otrzymują jedynie selektywne informacje dotyczące przebiegu rozgrywki.

Istotnym wyróżnikiem stylistycznym omawianych relacji na żywo jest grafizacja. Grafizacja, czyli połączenie obrazu i słowa w jedno, przynosi lepszy efekt niż oddzielne funkcjonowanie obu sposobów komunikowania, poza funkcją perswazyjną takie komunikaty pełnią też inne ważne role. Obraz jest łatwiejszy do uchwycenia i zrozumienia przez odbiorców, bo nie wymaga dłuższej refleksji. Uzupełnianie się tekstu oraz grafiki tworzy wizualną całość (Pacula 2012: 75). Elementy graficzne występują ona na obu portalach i mają za zadanie ułatwić przekaz. Tę funkcję pełnią wszystkie symbole, pojawiające się w relacjach jako dodatek do tekstu, oraz elementy multimedialne, takie jak wpisy z portalu X (Twitter) bądź odnośniki do artykułów o podobnej tematyce. Emocjonalizacja przekazu jest bardzo ważnym wyznacznikiem relacji sportowych, o czym już niejednokrotnie wspominałam. Odbiorcy wolą czytać tekst nacechowany ekspresywnie, aniżeli tylko rzeczowe informacje, ponieważ są pozbawieni obrazu – treści, które nie zawierają emocji nie są atrakcyjne dla kibica. Widać to również na poziomie werbalno-graficznym, nadawcy we wpisach przekazują emocje za pomocą wersalików, pogrubionej czcionki, zwielokrotnienia liter oraz wykrzykników.

5 / PODSUMOWANIE

Relacje na żywo w Internecie stanowią kluczowy gatunek dla kibiców sportowych, pozwalając im na aktywne uczestnictwo w emocjonujących wydarzeniach sportowych i pozyskiwanie aktualnych informacji. Jednak ważne jest, aby zachować profesjonalizm i dbałość o jakość przekazu, jak również zapewnić satysfakcję odbiorcom. Jak wspomniałam, już na początku XXI wieku relacje były tworzone na podstawie podobnego schematu strukturalnego, z biegiem czasu wprowadzano jedynie bardziej funkcjonalne rozwiązania. Wspomniane relacje stale pozostają wierne utartym konwencjom gatunkowym kształtowanym na przestrzeni lat, jednak kluczowym wnioskiem z ich obserwacji jest, że ulegają one zmianom i rozwojowi w dłuższej perspektywie czasowej. Niektóre z nich adaptują nowe narzędzia i technologie, podczas gdy inne prezentują obniżoną jakość. Jednym z przykładów tej ewolucji jest zaskakujący i innowacyjny układ chronologiczny wpisów na portalu *sportowefakty.wp.pl* oraz stałe dążenie do popra-

43 Sportowefakty.wp.pl: LEG – ŁKS.

44 Sportowefakty.wp.pl: CRA – KOR.

wy wartości przekazywanych informacji – o czym świadczy długość autonomicznych wpisów oraz wprowadzanie nowych rozwiązań graficznych. W przypadku portalu *sport.pl* odnotować trzeba słabsze wykorzystanie potencjału gatunkowego relacji na żywo, widoczne w spadku poziomu przekazywanych informacji oraz zauważyć mniej profesjonalne podejście do pisanego relacjonowania na żywo meczów. Ważne jest, aby dziennikarze sportowi nadal dążyli do zachowania wysokiej jakości relacji na żywo i zapewniali kibicom kompleksowe i rzetelne informacje o wydarzeniach sportowych.

GENRE SPECIFICITY OF INTERNET LIFE REPORTS IN SELECTED SPORTS SERVICES

SUMMARY The article discusses the theoretical assumptions about live coverage and makes a genological analysis of the selected research material, which consisted of online live coverage of soccer matches. It is shown what elements shape the specificity of this genre and four aspects of it are discussed: structural, cognitive, pragmatic and stylistic. The evolution of this genre is presented and the changing standards in live Internet coverage are shown.

LITERATURA

- / Bauer Z., 2015, Gatunki dziennikarskie w Sieci. Co się zmieniło i jak bardzo? *E-gatunki. Dziennikarz w nowej przestrzeni komunikowania*, red. W. Godzic, Z. Bauer, Warszawa, s. 81–102.
- / Grochala B., 2011, Ten sam gatunek w dwóch odmianach – o telewizyjnej i internetowej relacji sportowej na żywo. *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 4, *Gatunek a komunikacja społeczna*, red. D. Ostaszewska, Katowice, s. 169–180.
- / Grochala B., 2012, Komentarz (sportowy), relacja (sportowa), sprawozdanie (sportowe) – przegląd stanowisk. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica*, t. 17, s. 95–105.
- / Grochala B., 2019, Język sportu a wyrażanie emocji – nowa (?) perspektywa oglądu. *Prace Językoznawcze*, nr 4, s. 19–29.
- / Kępa-Figura D., Ślawska M., 2023, Koncepcje Marii Wojtak – perspektywa mediolingwistyczna. *Studia Medioznawcze*, nr 1, tom 23, s. 4–14.
- / Lipoński W., 2014, Najdawniejsze tradycje i przemiany języka sportu w Europie. *Kultura fizyczna a zmiana społeczna*, red. Z. Dziubiński, P. Rymarczyk, Warszawa, s. 312–327.
- / Modrzejewska E., 2016, Debata o debacie. Relacje online debat prezydenckich. *20 lat polskich telewizyjnych debat przedwyborczych*, red. A. Budzyńska-Daca, Warszawa, s. 179–212.
- / Naruszewicz-Duchlińska A., 2011, *Internetowe grupy dyskusyjne. Analiza językowa i charakterystyka gatunku*, Olsztyn, s. 360.
- / Olszański L., 2006, *Dziennikarstwo internetowe*, Warszawa, s. 316.
- / Olszański L., 2012, *Media i dziennikarstwo internetowe*, Warszawa, s. 320.
- / Pacuła J., 2012, Grafizacja i wizualizacja słowa w zapowiedziach medialnych. *Media i Społeczeństwo*, nr 2, s. 74–93.
- / *Słownik terminologii medialnej*, 2006, red. W. Pisarek, Kraków, s. 250.

- / Szews P., Siekiera R., 2016, *Zawód dziennikarz – komentator sportowy. Kulisy pracy i warsztatu*, Łódź, s. 234.
- / Ślawska M., 2017, Typologie gatunków medialnych – przegląd stanowisk. *Forum Lingwistyczne*, nr 4, s. 15–29.
- / Wojtak M., 2014, Genologiczna analiza tekstu. *Prace Językoznawcze*, nr 3, s. 63–71.
- / Wojtak M., 2017, Potoczność w tekstach prasowych. *Półrocznik Językoznawczy Tertium*, t. 1, s. 125–138.

Źródła internetowe

[cyt. 2021-02-09]:

- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/106998/zaglebie-lubin-lech-poznan>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107013/lech-poznan-wisla-plock>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107020/wisla-plock-legia-warszawa>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107035/legia-warszawa-lask-wroclaw>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107044/zaglebie-lubin-gornik-zabrze>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107045/warta-poznan-legia-warszawa>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107047/gornik-zabrze-rakow-czestochowa>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107054/lech-poznan-cracovia>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107065/legia-warszawa-lech-poznan>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/107067/rakow-czestochowa-wisla-krakow>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Gornik-Zabrze-Rakow-Czestochowa-3383360/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Lech-Poznan-Cracovia-3383369/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Lech-Poznan-Wisla-Plock-3383328/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Legia-Warszawa-Lech-Poznan-3383375/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Legia-Warszawa-Slask-Wroclaw-3383352/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Rakow-Czestochowa-Wisla-Krakow-3383373/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Warta-Poznan-Legia-Warszawa-3390770/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Wisla-Plock-Legia-Warszawa-3383350/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Zaglebie-Lubin-Gornik-Zabrze-3383368/relacja>.
- / <https://www.sport.pl/pilka/wyniki/Zaglebie-Lubin-Lech-Poznan-3383332/relacja>.

[cyt. 2023-10-23]:

- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147147/legia-warszawa-ks-odz/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147171/jagiellonia-bialystok-puszczaniepolomice/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147248/stal-mielec-lask-wroclaw/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147277/radomiak-radom-warta-poznan/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147305/lech-poznan-rakow-czestochowa/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147336/cracovia-korona-kielce/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147389/jagiellonia-bialystok-radomiak-radom/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147472/zaglebie-lubin-warta-poznan/relacja>.
- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/147496/piast-gliwice-widzew-odz/relacja>.

- / <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/relacja/152169/pogon-szczecin-lask-wroclaw/relacja>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Cracovia-Korona-Kielce-4192778>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Jagiellonia-Bialystok-Puszcza-Niepolomice-4192736>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Jagiellonia-Bialystok-Radomiak-4192792>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Lech-Poznan-Rakow-Czestochowa-4192709/relacja>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Legia-Warszawa-LKS-Lodz-4192705/relacja>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Pogon-Szczecin-Slask-Wroclaw-4192730>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Radomiak-Warta-Poznan-4192726>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Stal-Mielec-Slask-Wroclaw-4192713>.
- / <https://wyniki.sport.pl/pilka-nozna/Ekstraklasa-196/Zaglebie-Lubin-Warta-Poznan-4192759>.

/ KRONIKA
/ CHRONICLE

PROPAGACE POLSKÉHO JAZYKA A POLSKÉ LIDOVÉ KULTURY V ČESKÉ REPUBLICE. ZPRÁVA O PROJEKTU JAZYK V KULTUŘE A KULTURA V JAZYCE – SEMINÁŘ A WORKSHOPY PRO STUDENTY POLONISTIKY V OLOMOUCI¹

Od prosince 2022 do června 2023 byl realizován společný polsko-český projekt s názvem *Jazyk v kultuře a kultura v jazyce – seminář a workshopy pro studenty polonistiky v Olomouci*,² financovaný polskou Národní agenturou pro akademickou výměnu (NAWA) v rámci programu „Propagace polského jazyka“ (číslo grantové dohody: BJP/PJP/2022/1/00006/U). Iniciátorem a předklada- telem projektu byla Etnolingvistická pracovna Jerzyho Bartmińskiego (polsky Pracownia Etno- lingwistyczna im. Jerzego Bartmińskiego), působící při Institutu jazykovědy a literární vědy Univerzity Marie Curie-Skłodowské v Lublinu, který je jedním z vědecky a didakticky nejlépe prosperujících pracovišť této univerzity. Koordinátorkou projektu na polské straně je dr Katarzyna Prorok, zaměstnaná v této Etnolingvistické pracovně. Samotný projekt je reakcí lub- linského etnolingvistického týmu na žádost Sekce polonistiky Katedry slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (českého partnera projektu) o pokračování dosavadní spolupráce³ a uspořádání cyklu seminářů, během něhož by studenti, doktorandi polonistiky a účastníci lektorátu polštiny měli možnost prohloubit své znalosti polského jazyka a polské lidové kultury, a který by zároveň zapadal do cyklu výuky regionálních aspektů v polské kultuře na olomoucké polonistice.

1 This article has been supported by the Polish National Agency for Academic Exchange under Grant No. BJP/PJP/2022/1/00006/U. Zpracovala Mgr. Aleksandra Starzyńska, Ph.D. – koordinátorka projektu *Jazyk v kultuře a kultura v jazyce – seminář a workshopy pro studenty polonistiky v Olomouci* za Univerzitu Palackého (českého partnera) a lektorka polského jazyka NAWA na Univerzitě Palackého v Olomouci, na základě projekto- vého návrhu, který připravila a zpřístupnila dr Katarzyna Prorok – hlavní řešitelka výše uvedeného projektu, zaměstnankyně Etnolingvistické pracovny Jerzyho Bartmińskiego v Institutu lingvistiky a li- terární vědy Univerzity Marie Curie-Skłodowské v Lublinu.

2 Projekt má také oficiální anglický název: *Language in culture and culture in language – a seminar and workshops for students of Polish studies in Olomouc*, v českých médiích funguje pod názvem: *Jazyk v kultuře a kul- tura v jazyce – seminář a workshopy pro studenty polonistiky v Olomouci*.

3 Po pozitivních zkušenostech s realizací mezinárodního didaktického projektu *Obraz světa a člo- věka ve světle staré a současné polštiny. Seminář a (etno)lingvistické workshopy pro studenty a doktorandy polonistiky na Univerzitě Palackého v Olomouci (Česká republika)*, který vedla dr hab. Marta Nowosad-Bakalarczyk a který byl financován NAWA v rámci programu „Propagace polského jazyka“ (1. 10. 2021 – 30. 9. 2022), olomoucká polonistika projevila zájem o hlubší seznámení s výzkumem lidové polštiny prováděným v lublinském pra- covišti, což bylo podnětem k realizaci současného (v této zprávě popsáno) projektu.

Cílem projektu bylo seznámit české studenty s metodikou studia polského lidového jazyka v širokém kulturním kontextu, na který se specializuje Etnolingvistická pracovna Jerzyho Bartmińskiego a odborníci z různých oborů – lingvisté, kulturologové, muzikologové a hudebníci, kteří se kolem ní koncentrují. Projekt si kladl za cíl z různých úhlů pohledu a různými metodami ukázat vztah mezi jazykem a kulturou (odtud v názvu projektu „Jazyk v kultuře a kultura v jazyce“), seznámit účastníky s polskými nářečnými, regionálním jazykovým a kulturním dědictvím, lidovými obřady i autentickou tradiční hudbou – neoddělitelnou součástí lidové kultury, a poskytnout tak možnost rozšířit si znalosti polského jazyka v jeho regionálních variantách a poznat, jak jazyk funguje v hudebním folkloru – v minulosti i v současnosti.

Projektové aktivity, plánované na letní semestr 2022/2023, byly dokončeny. Do projektu se přihlásili studenti polonistiky a lektorátu polského jazyka na Univerzitě Palackého. Výběr účastníků probíhal s ohledem na zásady rovných příležitostí a nediskriminace. Od února do května 2023 se uskutečnil cyklus přednášek, konverzačních seminářů a jazykově-kulturních workshopů (celkem 24 vyučovacích hodin), který představoval nejdůležitější úkol, realizující hlavní cíle projektu. Různorodá forma výuky, zohledňující zájmy recipientů a jejich jazykové potřeby, umožnila účastníkům získat základní znalosti o lidovém jazyce a kultuře, metodách jejich zkoumání a regionálním jazykovým a kulturním dědictvím, a to jak prostřednictvím teoretických poznatků k danému tématu (přednášky), tak i samostatnou analýzou folklorních textů (konverzační semináře) a aktivní účastí ve vybraných polských lidových rituálech (workshop).

Přednášky a semináře vedli zaměstnanci Filologické fakulty Univerzity Marie Curie-Skłodowské – špičkoví odborníci a autority ve svých oborech – polonistiky, zastupující Institut jazykovědy a literární vědy: prof. dr hab. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, dr hab. Joanna Szadura, prof. UMCS, dr hab. Marta Nowosad-Bakalarczyk, dr Monika Łaszkiwicz (Katedra textologie a gramatiky polského jazyka), dr Anna Kaczan, dr Katarzyna Prorok (Etnolingvistická pracovna Jerzyho Bartmińskiego) a dr Agata Kusto, kulturoložka, muzikoložka a šéfredaktorka časopisu „Pismo Folkowe“ (periodika věnované lidové hudbě a jejím kulturním kontextům), zastupující Institut kulturních věd. Výukový cyklus byl zahájen přednáškou dr hab. Marty Nowosad-Bakalarczyk o teritoriálních varietách polského jazyka – polských nářečích. Přednáška prof. dr hab. Stanisławy Niebrzegowské-Bartmińskiej se týkala jazyka polského folkloru, folklorních žánrů a metod jejich studia, zatímco dr hab. Joanna Szadura, prof. UMCS, ve své přednášce představila problematiku regionálního jazykového a kulturního dědictví jako důkazu identity. Poté se studenti zúčastnili konverzačních hodin, během nichž bylo ukázáno, jak polský lidový jazyk funguje v autentických textech, zejména v lidových písních, které jsou jedním z nejpočetnějších a nejzajímavějších žánrů polského folkloru. Přednášející – dr Katarzyna Prorok a dr Anna Kaczan – hovořily o tom, jak shromažďovat, zpracovávat a zpřístupňovat materiály týkající se lidového jazyka a kultury, a ukázaly, jak lze za přispění umělců oživit a nově *aranžovat* archivní záznamy lidových textů. Během dalšího semináře dr Anna Kaczan spolu s účastníky kurzu rekonstruovala obraz světa a člověka obsažený v polských lidových baladách. Další setkání, které vedla dr Monika Łaszkiwicz, bylo soustředěno na pokus o zodpovězení otázky: Proč má smysl studovat regionální jazykové a kulturní dědictví? A dále pak na možnosti využití nových technologií při realizaci tohoto úkolu. Analýza folklorních textů, která byla předmětem následujících konverzačních hodin, byla zasazena do širokého kulturního kontextu. Studenti byli seznámeni s tematikou polského obřadního roku (jak rodinné, tak výroční obřadnosti) a s ním související-

cí slovesnou tvorbou, např. u tématu polských vesnických dožinek byly analyzovány dožínkové písně a popěvky (přednášející dr Anna Kaczan), u svátečních obyčejů (vánočních, novoročních a velikonočních) – lidové koledy a povinšování (přednášející dr Katarzyna Prorok). Vzhledem k tomu, že v polské lidové kultuře je slovo neoddělitelně spjata s hudbou, cyklus seminářů uzavřela přednáška dr Agaty Kusto o polském hudebním folkloru a jeho proměnách, která přiblížila problematiku polské tradiční hudby jako součásti nehmotného kulturního dědictví (projevujícího se ve zpěvu a instrumentální hudbě), lidového hudebního instrumentáře, zvuku autentických kapel a instrumentalistů, a také současné hudební scény (folklorních a folkových kapel). Didaktickou část projektu uzavřel čtyřhodinový rukodělný a hudební workshop, který byl svého druhu shrnutím témat probíraných během přednášek a seminářů a který zároveň umožnil recipientům projektu podívat se na ně z jiné perspektivy – ukázal jazyk a kulturu v praxi. Vedli ho animátoři kultury a hudebníci z Mikulášského orchestru (polsky Orkiestra św. Mikołaja), který je spojen s Akademickým centrem pro kulturu a média Univerzity Marie Curie-Sklodowské „Chatka Żaka“: Bogdan Bracha, Anna Kołodziej, Zbigniew Kowalczyk, Agnieszka Matecka-Skrzypek, Marcin Skrzypek, Jacek Warszawa a Ignacy Wawrzycki, zastupující Sdružení lidových umělců v Lublinu. Orchester je jednou z nejrozpoznatelnějších kapel na polské folkové scéně. Nejenže nahrává alba a koncertuje, ale již řadu let se úspěšně zapojuje do projektů zaměřených na animační práci s mladými lidmi, především z akademické obce. Během workshopů si studenti vyráběli zaścięgi (součást kroje, který pochází z obce Krzczonów a je běžně označován jako lublinský kroj), které zdobili tradiční výšivkou, malovali velikonoční vajíčka tradiční batikovou technikou za použití včelího vosku, „pera“ a barviv, pletli věnce z jarních bylin a květín, poslouchali vyprávění o iniciativách a aktivitách Orchestru a učili se od něj folkové písničky.

Dne 12. května 2023 Mikulášský orchestr odehrál koncert, který byl vyvrcholením celého polsko-českého projektu. Navštívili ho nejen studenti účastníci se projektu, ale také pracovníci a další studenti Filozofické fakulty Univerzity Palackého a absolventi olomoucké polonistiky. Koncert dokonale zapadl do oslav 100. výročí české polonistiky a ozvláštnil setkání absolventů polonistiky v Olomouci, které bylo při této příležitosti uspořádáno. Během koncertu kapela předvedla polské lidové písně v současných aranžích, čímž ukázala, jak je možné oživit archivní záznamy písní a vdechnout jim „druhý život“. Díky předem uskutečněnému workshopu si účastníci projektu mohli vybrané písně společně s Orchestrem zazpívat a zahrát.

Realizace projektu umožnila také obohatit fond Knihovny Univerzity Palackého v Olomouci. Byly zakoupeny polskojazyčné knihy a hudební publikace z oblasti lidového jazyka a kultury (celkem 53 položek, včetně šestisvazkové série „Lubelskie. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały“ nebo série 34 CD „Muzyka Źródeł“). Využívat je budou moci studenti a doktorandi Univerzity Palackého při studiu polonistických předmětů (a širěji i kulturních a jazykovědných s etnolingvistickým zaměřením) a při zpracování bakalářských, magisterských a doktorských prací, dále také zaměstnanci Univerzity Palackého při své vědecké a pedagogické činnosti a všichni zájemci o lidovou kulturu z České republiky.⁴ V reakci na zájmy účastníků kurzu byl pro každého z nich zakoupen soubor dvou knih, zahrnující bohatě ilustrovanou studii o polských kulinárních tradicích a učebnici polského jazyka. Díky nim bude možné samostatné studium problematiky obsažené v projektu a zdokonalení jazykových znalostí.

4 Publikace byly vloženy do elektronického katalogu knihovny a jsou k dispozici ve volném výběru.

Nepochybným přínosem projektu byl přímý kontakt jeho účastníků s rodilými mluvčími, polskými odborníky (polonisty, kulturology, kulturními animátory a hudebníky) a autentickými materiály dokumentujícími lidový jazyk a kulturu: archivními nahrávkami z terénních výzkumů prováděných na polském venkově (shromážděnými mj. v Etnolingvistické pracovně Jerzyho Bartmińskiego) a jejich současnými aranžemi (včetně písní „naživo“ prováděných Mikulášským orchestrem).

Olomoučtí studenti se seznámili s metodikou výzkumu, kterou vyvinul a aplikoval lublinský tým, což jim poskytlo nástroje pro jejich vlastní výzkum polštiny. Znalosti a dovednosti získané v rámci vzdělávacího cyklu budou moci využít při etnolingvistické analýze jazyka a kultury v rámci svých bakalářských, magisterských a doktorských prací. Studenti se přímo seznamovali s regionálním jazykovým a kulturním dědictvím, zejména na pozadí lidových obřadů a hudebního folkloru, což bylo inspirující a motivující pro další zkoumání polského jazyka a kultury v regionálním aspektu. Dvě účastnice projektu deklarovaly jako téma své bakalářské a magisterské práce výzkum jazykové a kulturní problematiky s přihlédnutím k regionálnímu aspektu, a to s využitím metodologie lublinské kognitivní etnolingvistiky.

Za zmínku stojí, že realizace projektu poskytla nejen metodologický základ pro provádění výzkumu v rámci diplomových prací studentů, ale také je upozornila na krásu a bohatství polského jazyka. Originalita projektu totiž spočívala v tom, že se zaměřoval na lidovou polštinu, což umožnilo podívat se na Polsko z jiné perspektivy, ukázat jeho jazykovou a kulturní rozmanitost, jeho regionální jazykové a kulturní dědictví. Lidová kultura je integrální součástí polské národní kultury, ale vzhledem k současnému životnímu stylu jí hrozí ztráta generační kontinuity. Proto je tak důležitá činnost zaměřená na popularizaci této významné oblasti polského národního dědictví v Polsku a také v zahraničí. Projekt to umožnil díky propagaci rozsáhlého výzkumu lidového jazyka a kultury, který již léta probíhá v Etnolingvistické pracovně Jerzyho Bartmińskiego. Zástupcům obou okruhů – Univerzity Marie Curie-Sklodowské a Univerzity Palackého – pak umožnil posílit dosavadní spolupráci, která může v budoucnu přinést další společné výzkumné, výukové a propagační projekty.

Aleksandra Starzyńska

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE TOŽSAMOŠĆ NA STYKU KULTUR / IDENTITY AT THE CROSSROADS OF CULTURES VE VILNIUSU

Ve dnech 14. a 15. září 2023 uspořádalo vilniuské Centrum polského jazyka a kultury při Pedagogické akademii Univerzity Vytautase Velkého ve spolupráci s Institutem polské filologie Pedagogické univerzity KEN v Krakově a katedrou slavistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity již 5. mezinárodní vědeckou konferenci z cyklu *Tožsamošć na styku kultur / Identity at the Crossroads of Culture*. Podobně jako v předchozích ročnících si organizátoři konference vytyčili jako hlavní cíl pokračovat v reflexi pojmu široce chápané identity v kontextu vzájemného působení kultur a jazyků v současných politických a společenských podmínkách, popř. o úkolech školního vzdělávání, které z těchto podmínek vyplývají. Letošní ročník konference se navíc nesl ve znamení oslav 700. výročí založení Vilniusu a v programu konferenčních jednání si tak našla místo témata spjatá s tímto jubileem, mj. kulturní dědictví a identita města, fenomén multikulturních měst ve střední Evropě, vícejazyčnost v sociokulturní a jazykové krajině města nebo kulturní regiony – determinanty jejich identity, šance na přežití tváří v tvář globalizaci. Kromě toho se v programu objevila tematika pro tento cyklus konferencí tradiční, tzn. proměny jazyka a kultury v kontextu současných společenských procesů, různé aspekty popisu jazykové a kulturní identity mladé generace, vzdělávací výzvy ve výuce jazyků v prostředí bilingvismu a multilingvismu, interkulturní vzdělávání a interkulturní dialog ve výuce polštiny v Polsku i mimo něj. Do programu dvoudenní konference bylo kromě osmi plenárních příspěvků zařazeno celkem 42 vystoupení, rozdělených do čtyř tematických sekcí. Účastníci konference reprezentovali pestrou škálu akademických pracovišť a univerzit z Litvy, Polska, Česka, Ukrajiny, Chorvatska a Německa. Účastníci a hosté měli možnost vyslechnout řadu zajímavých a inspirativních referátů, z nichž autor této zprávy subjektivně zmiňuje alespoň těchto pět, které průřezově ilustrují zaměření a tematiku konference: Jolanta Tambor (Uniwersytet Śląski): *Być pomiędzy. Czynniki konwersji kulturowo-etnicznej tożsamości*; Katarzyna Sawicka-Mierzyńska (Uniwersytet w Białymstoku): *Literacka tożsamość Białegostoku*; Irena Masojć (Vytauto Didžiojo universitetas): *Przelączenie kodów w środowisku młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie jako środek konstruowania tożsamości socjokulturowej*; Janusz Waligóra (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie): *Mieszaniec na rozdrożu... Problemy tożsamościowe bohaterów prozy Szczepana Twardocha*; Renata Bizior (Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie): *Ormianie, Grecy i Żydzi uwiecznieni w przysłowiach – o językowych śladach wielokulturowości miast dawnej Polski*. Konference *Tožsamošć na styku kultur* i přes své páté pokračování potvrdila aktuálnost zkoumaných témat a poskytla příležitost k získání nových poznatků, sdílení zkušeností a lepšímu vzájemnému poznání.

Jiří Muryc

100 LET ČESKÉ UNIVERZITNÍ POLONISTIKY A MEZINÁRODNÍ KONFERENCE *POLSKO- -ČESKÉ POZNÁVÁNÍ JAKO VÝMĚNA HODNOT / POLSKO-CZESKIE POZNAWANIE JAKO WYMIANA WARTOŚCI*

V roce 2023 si česká, resp. československá univerzitní polonistika připomíná jubileum 100 let od svého vzniku. Počátky univerzitní polonistiky v našich zemích jsou těsně spjaty s osobností prof. Mariana Szyjkowského, iniciátora a zakladatele prvních polonistických studií na FF UK v Praze, kde oslavy na podzim vyvrcholily mezinárodní odbornou konferencí. Svou první přednášku pronesl profesor Szykowski na nově ustanovené katedře na Univerzitě Karlově 13. října 1923. Jednalo se o historicky první zahraniční polonistické pracoviště, jež navazovalo na živé kontakty představitelů polské a české kulturní sféry sahající nejméně do druhé poloviny 19. století.

Mezinárodní polonistická konference s názvem *Polsko-české poznávání jako výměna hodnot / Polsko-czeskie poznanie jako wymiana wartości* se konala v Praze 17. října 2023 a jejím hlavním záměrem bylo nejen ohlédnutí za uplynulým stoletím fungování české institucionální polonistiky, ale také zamyšlení nad její aktuální přítomností a bližší i vzdálenější budoucností. Hlavním organizátorem konference konané v prostorách Karolina a Filozofické fakulty UK se stalo pražské polonistické pracoviště spadající aktuálně pod Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií FF UK. Na organizaci konference se podílel rovněž Institut slovanské filologie Jagellonské univerzity v Krakově, Ústav slavistiky Masarykovy univerzity v Brně, Katedra slavistiky Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra slavistiky Ostravské univerzity a Polský institut v Praze. Konferenci zaštitila řada představitelů akademické i diplomatické sféry, mj. děkanka FF UK dr. Eva Lehečková, rektorka Univerzity Karlovy prof. Milena Králíčková, rektor Ostravské univerzity doc. Petr Kopecký a velvyslanec Polské republiky v Praze Mateusz Gniazdowski.

Po oficiálním zahájení konference následovalo plenární zasedání. Renata Rusin-Dybalska v něm ve svém příspěvku *100 lat polonistyki w Pradze* připomněla historii pražské polonistiky a významné osobnosti, jaké s ní byly v minulosti spjaty. Dále vystoupila čtveřice pozvaných čestných hostů, z nichž dva jsou přímo spjati s ostravskou polonistikou – její zakladatel, vedoucí katedry a dlouholetý pracovník, profesor Karel Daniel Kadłubiec (*Moja praska polonistyka – wspomnienia*) a slovenská polonistka, profesorka Marta Pančíková (*Kontakty bratyslawskiej polonistyki z polonistykami zagranicznymi, czyli 100 lat w życiu jednej polonistyki*). Příspěvek *Tadeusz Różewicz w czeskim kontekście* profesorky Krystyny Kardyni-Pelikánové představil brněnský kolega Roman

Madecki a dopolední program uzavřel svým zamyšlením o polsko-českých vztazích polský publicista a překladatel Aleksander Kaczorowski. Odpolední program konferenčního jednání byl rozdělen do tří sekcí, v jejichž rámci byli přihlášení zejména polonisté z ČR, Polska ale i dalších zemí s polonistickou tradicí s celkem 36 příspěvky.

První sekce byla věnována tradici české a slovenské polonistiky. Jednotliví vystupující v ní ve svých příspěvcích přiblížili nejen osobnost prvního profesora polského jazyka a literatury na pražské univerzitě Mariana Szykowského (mj. Roman Baron v příspěvku *Stan badań nad życiem i dorobkiem Mariana Szykowskiego*), ale připomněli i řadu dalších osobností české polonistiky (Simona Mizerová: *Jiří Damborský včera a dnes – vědecký odborník v dějinách české polonistiky*). Vystoupení byla také věnována mj. tradicím výuky polského jazyka a literatury v českém a slovenském prostředí a dalších akademických centrech ve středoevropském prostoru (mj. Piotr Kajak: *Czescy i słowaccy absolwenci kursów wakacyjnych Polonicum w latach 1956–1973*; Andrzej Baranow: *Tradycja polonistyczna na Litwie. Badania komparatystyczne*; Renata Putzlacher Buchtová: *25 lat z literaturą polską i jej twórcami w Brnie*).

V druhé sekci se účastníci konference zaměřili na vybrané aspekty výuky polského jazyka a literatury v ČR i Polsku. Jednotliví přednášející v ní nabídli řadu podnětných pohledů na specifické otázky osvojování si a výuky polštiny (Irena Bogoczová: *Nauczanie składni języka polskiego metodą konfrontatywną – czesko-polską*), mj. na pozadí několika zajímavých projektů (Anna Dąbrowska: *Prezentacja „Przewodnika po trudnych miejscach polszczyzny”*; Roman Madecki: *Translatoryka w kształceniu polonistów*). Hovořilo se i o dalších inspirativních tématech, např. roli jazyka, literatury, kultury a regionálních studií ve vzdělávání zahraničních polonistů (Monika Valková-Maciejewska: *Po co komu oryginały? Polska literatura współczesna jako narzędzie glottodydaktyczne*; Wojciech Hofmański: *Onomastyka a glottodydaktyka polonistyczna. W poszukiwaniu synergii*; Tomasz Gęsina: *Twoi sąsiedzi na Górnym Śląsku – utopek, skarbnik i strzyga. Glottodydaktyczny potencjał śląskiej demonologii*).

Třetí konferenční sekce byla primárně věnována česko-slovensko-polským jazykovým a literárním kontaktům, a to v širokém spektru od problematiky současných dialektů (Błażej Osowski: *Zakres użycia gwar w Polsce i Czechach*) přes komparativní výzkum frazeologismů (Danuta Rytel-Schwarz: *Język polski i czeski – bliskość i oddalenie na przykładzie frazeologizmów w ujęciu kontrastywnym*) nebo možnosti nebinárního vyjadřování v současné polštině a češtině (Maria Magdalena Nowakowska: *Polska i czeska niebinarność językowa*), až po percepci vybraných spisovatelů v kontextu české a polské kultury (Justyna Pietrzykowska: *Recepcja krytycznoliteracka wybranych dzieł Milana Kundery w czeskim i polskim obszarze kulturowym*; Jan Jeništa: *K bratřím Polákům. Halič roku 1862 očima českého básníka Vítězslava Háalka*).

Oslavy výročí 100 let české polonistiky jsou dokladem toho, jak hluboko sahají jejich kořeny a jak důležité jsou česko-polské vztahy, vzájemné porozumění a spolupráce nejen, a to mezi akademiky. Dodejme, že řada společenských, kulturních, vzdělávacích a popularizačních akcí připomínajících toto výročí se konala na různých místech Česka po celý rok 2023 a to zejména s výraznou podporou Polského institutu v Praze, Velvyslanectví Polské republiky v Praze, Generálního konzulátu Polské republiky v Ostravě a také ve spolupráci všech českých polonistických pracovišť v Praze, Brně, Olomouci a Ostravě.

Jiří Muryc

/ RECENZE

/ REVIEWS

Kulak, I., 2022. *Ludowy obraz człowieka utrwalony w nazwach roślin. Na przykładzie górali rabczańskich*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022. 460 s. ISBN 978-83-233-5178-8.

Monografie Ilony Kulak, která vychází z její dizertační práce, shrnuje výsledky terénního sběru a následných analýz fytonymie, jak ji používají současní *górale rabczańscy*, žijící v údolí řeky Raby v podhůří Tater v jihozápadním Malopolsku. Konkrétně jde o asi 22 000 obyvatel obcí Raba Wyżna, Rabka-Zdrój a Spytkowice, kteří obývají plochu 127 km². Etnograficky a dialektologicky náleží k Podhalí, přestože příslušnost k němu ne vždy pocítují, a ne všichni z nich se identifikují jako *górale*.

Zkoumané teritorium tvoří severní okraj karpatsko-balkánského kulturního prostoru a bylo sekundárně ovlivněno valašskou kolonizací. Do všech podstatných souvislostí uvádí čtenáře knihy vlastivědný exkurz sestavený s důrazem na historický a sociální vývoj regionu, a to včetně změn, kterými venkov prošel a které se odrazily na jazykové realitě. Od poloviny 20. století vliv školy a médií významně změnil kulturní a jazykovou situaci dříve izolovaných horských vsí, ekonomický vývoj umožnil odklon od tradiční bezprostřední vazby na obdělávání půdy i závislosti na samozásobitelství i lidové medicíně. Avšak skutečnost, že právě dialekt Podhalí je v rámci polského jazyka jeden z neodolnějších vůči změnám, stále ještě umožňuje terénnímu výzkumníkovi zachytit nejen pasivně rozuměné, ale i aktivně používané prostředky, zdokumentovat je v souvislostech a interpretovat je.

Svoji pozornost zaměřila autorka na názvy bylin, keřů a stromů a v souladu se současnou biologickou systematikou ponechala stranou svého zkoumání názvy hub. Rostliny měly totiž v tradiční kultuře usedlých rolníků a pastevců zvláště důležité a specifické místo. Zajišťovaly obživu, uchovávaly a navracely zdraví, byly využívány k výrobě oděvu a předmětů. Všední a bezprostřední kontakt i přímá závislost na nich – to vše zanechávalo kulturní stopu v jazyce a spoluvytvářelo jazykovou realitu.

Autorce se podařilo shromáždit úctyhodných 647 pojmenování (včetně lexikalizovaných fonetických variant), která odpovídají více než 260 druhům z asi 200 rodů divoce rostoucích i pěstovaných rostlin a která lze považovat za reprezentativní část fytonymie (podle odhadů autorky by kompletní lexikon obsahoval kolem 2 000 jednotek). Snažila se užívané jazykové prostředky zachytit maximálně úplně, proto v její práci najdeme názvy od místně dialektických až po obecně polské, tedy i fytonyma původně vytvořená místními obyvateli, i přejatá v podobě, v jaké vyhovovala jejich vnímání světa. Shromážděný materiál obsahuje užívaná a z hlediska uživatele jazyka (dialektu) motivovaná pojmenování, tj. ty případy, kdy dotazované osoby byly schopny vysvětlit vznik pojmenování. Zaměření na lidovou etymologii sice s sebou nese jistá omezení a možná zkresení vyplývající z naivního chápání světa, ale zároveň otvírá velké možnosti pro zachycení živého kulturního dědictví, obsaženého v používaném jazyce, jak jej vnímají sami jeho současní uživatelé. Skutečnost, že si obyvatelé údolí Raby dosud uchovali ve své řeči mnoho původem praslovanských i vývojově ještě starších pojmenování rostlin a že chápou jejich motivovanost, je dokladem stále přežívajících kulturních souvislostí.

Práce si vyžádala provedení časově i organizačně náročného vlastního terénního výzkumu trvajícího několik sezón a sestávajícího z interview na základě speciálně připraveného alba fotografií rostlin. Každý zaznamenaný název, který následně přešel do publikace, musel být potvrzen nejméně dvěma respondenty, případně pokud to nebylo možné, odbornou literaturou. To se stalo např. u pojmenování *lebioda/leboda*, které je sice užívané, ale pro dotazované osoby neprůhledné, nedokázaly jeho motivaci vysvětlit a bylo nutno opřít se v tomto případě výhradně o odbornou literaturu.

Interpretaci sebraného materiálu staví autorka především na tradicích polské etnolinguistiky a pokračuje v linii výzkumu fytonymie v polštině (za všechny její představitele jmenujme v souvislosti s dialekty a jazykovým obrazem

světa Jadwigu Waniakowou a Halinu Pelcowou). Osmou a devátou kapitolu své knihy proto věnovala reflexi tradičního vnímání světa v pojmenováních rostlin, jak vyplývá ze sebraného a analyzovaného lexikálního materiálu. Zdokumentovala tak antropocentrické vnímání světa, subjektivismus, aristokratismus (ve smyslu pocitu nadřazenosti člověka), zjednodušování a bipolární hodnocení, názorovou stereotypnost, víru ve formě magie a religiozity. Vedle toho se ve fytonymii výrazně projevuje i racionálnost, praktičnost a utilitarismus, smyslové vnímání reality, nápaditost a (z dnešního hlediska obhroublý) humor.

V lidové fytonymii (ale také v té vývojově pozdější, vědecké) je časté pojmenování na základě fyzických vlastností rostliny jako celku, její části nebo některého jejího projevu. Základní skupina motivace podle designátu tvoří podle zjištění autorky převážnou část 60 % shromážděných fytonym. Jsou v nich zachyceny vlastnosti pro rostlinu typické nebo odlišující ji od ostatních. V převážné většině se jedná o skutečnosti pozorovatelné zrakem (typicky tvar, velikost či barva), dotekem, čichem, chutí a někdy i sluchem. Pojmenování mají buď charakter bezprostřední, nebo využívají pro uživatele jazyka průhledné analogie s jinými designáty. Zvláštní pozornost zasluhují ty názvy, které jsou prostředkem předávání kulturní zkušenosti, když varují před hořkostí, trny nebo nezralými plody.

S první skupinou pojmenování úzce souvisí způsob motivace na základě vyzorovaných souvislostí s časem a místem výskytu, dobou kvetení a zrání, méně často s časem, kdy rostlina vydává vůni nebo místem jejího původu. Společně tvoří velmi diferencovanou skupinu dalších 15 % zaznamenaných názvů.

Podstatným zdrojem nominace je také utilitární hledisko užitečnosti – neužitečnosti – škodlivosti. Tvoří téměř čtvrtinu zachyceného lexika. Odráží jak samotné hodnocení z hlediska obecné užitkovosti nebo její míry, kvality, jedovatosti a dalších negativních vlastností, tak i způsob použití rostliny – zpravidla jako léčiva nebo potraviny. Do skupiny nazvané autorkou jako „rostliny určené pro zvířata“ zahrнула všechna takto motivovaná pojmenování: ta, která vycházejí např. z konzumace zvířaty, ale i ta, jejichž podstatou je negativní hodnocení vyjádřené přívlastkem vytvořeným od zvířete (typicky husy, zajíce, vlka, koně).

Významná část 18 % lexikálního materiálu je pojmenována na základě nejrůznějších kulturních souvislostí (např. s léčitelstvím, dětskými hrami, modely chování, hladem), magie či legend. Velmi výrazně se zde projevuje silný a bezprostřední vztah ke katolické křesťanské víře.

Závěry, ke kterým autorka dospěla, potvrzují výsledky dřívějších prací věnovaných lidové fytonymii v rámci slovanských jazyků i jejich dialektů. Velkou hodnotu má jejich prezentace na důkladně zdokumentovaném materiálu z dříve takto neprozkoumaného regionu i důkladné etnolingvistické zpracování.

Publikace Ilony Kulak dokládá, že fytonyma jsou jedním ze zajímavých – a dosud ne zcela vytěžovaných – zdrojů poznání naivního vnímání světa, ať už v jeho tradiční formě, tak i proměn, kterými prošlo v době recentní. Rozsah zachyceného materiálu a svědomité zpracování z ní dělá cenný zdroj informací pro slavisty, etnobotaniky i etnology.

Vítězslav Vilímek

CONTENT

LITERARY SCIENCE

- 3/ JAN VOREL
Alexander Blok – Art and Humanism
- 11/ MAGDALENA GARDIAS
Is it possible to leave the concentration camp? KZ-syndrom, trauma and the problem of postmemory on the example of post-war texts of KL Auschwitz

LINGUISTICS

- 33/ IZABELA ŁUC, MAŁGORZATA BORTLICZEK
The lexeme beauty as an evaluative component of commercial chrematonyms
- 45/ ANNA RUDYK
Forms of address expressed by animal names in the Polish language in comparison with the Russian translation
- 61/ JANA RACLAVSKÁ
Archival collections in the Bogumił Rudolf Zschammer Library in Cieszyn as a source for research on the Cieszyn Polish language

SCIENTIFIC BEGINNINGS

- 71/ JAKUB SULIGA
A stereotype for a good cause, or a brulions journey sout
- 83/ DOMINIKA POROSZEWSKA
Genre specificity of internet life reports in selected sports services

CHRONICLE

- 101/ *Promotion of Polish language and Polish folk culture in the Czech republic. Report on the project Language in culture and culture in language – seminar and workshops for students of Polish studies in Olomouc* — Aleksandra Starzyńska
- 105/ *International Conference Identity at the Crossroads of Cultures in Vilnius* — Jiří Muryc
- 107/ *100 Years of Czech University Polish Studies and International Conference Polish-Czech Cognition as an Exchange of Values* — Jiří Muryc

REVIEWS

- 111/ Kulak, I., 2022. *Ludowy obraz człowieka utrwalony w nazwach roślin. Na przykładzie górali rabczańskich*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022. — Vítězslav Vilímek

STUDIA SLAVICA XXVII/2

Vydala / Ostravská univerzita, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava
Vědecká redakce / Jana Raclavská
Redakce / Lukáš Maršík, Jiří Muryc
Grafiká úprava a sazba / Helena Franz
Počet stran / 112

Vydání / první
Místo a rok vydání / Ostrava, 2023

ISSN 1803-5663 (Print)
ISSN 2571-0281 (Online)

Informace o nabídce titulu vydaných Ostravskou univerzitou jsou k dispozici na webu Univerzitního obchodu a knihkupectví: <http://oushop.osu.cz>

Redakce prohlašuje, že původní (referenční) verze časopisu je verze tištěná.

Cover © Helena Franz, 2023

ISSN 1803-5663

ISSN 1803-5663

32

9 771803 566000